

Nacionalne konsultacije mladih o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine

08. jul 2007.

Beograd, Srbija

Organizator: Fond za humanitarno pravo i Inicijativa mladih za ljudska prava

Agenda

09,45-10,00 - Uvodna reč – Nataša Kandić, izvršni direktor, Fond za humanitarno pravo

- Regionalni konsultativni proces o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine

10,00-11.30 - Uloga mladih u procesu suočavanja sa prošlošću

Moderator/Uvodničar: Andrej Nosov, predsednik, Inicijativa mladih za ljudska prava

- Uloga mladih u procesu suočavanja sa prošlošću u bivšoj Jugoslaviji
- Načini učestvovanja mladih u inicijativama za suočavanje sa prošlošću

11,30-12,00 – pauza za kafu

12,00-13,30 - Značaj utvrđivanja istine za postkonfliktne generacije

Moderator/Uvodničar: Nataša Kandić, izvršni direktor, Fond za humanitarno pravo

- Značaj utvrđivanja činjenica o zločinima iz prošlosti za postkonfliktne generacije
- Uloga mladih u borbi protiv poricanja i relativizacije zločina, u utvrđivanju i kazivanju istine

13,30-14,30 – ručak

14,30-16,00 - Mehanizmi za utvrđivanje i kazivanje istine – regionalna dimenzija

Moderator/Uvodničar: Marijana Toma, konsultant, Fond za humanitarno pravo

- Uloga mladih u radu mehanizama za utvrđivanje i kazivanje istine i njihov doprinos procesima utvrđivanja i kazivanja istine i priznanja odgovornosti za zločine počinjene u prošlosti

16,00-16,15 – pauza za kafu

16,15-17,00 – Zaključci – Moderatori: Andrej Nosov i Marijana Toma

Učesnici

1. Ana Batoćanin, Moja inicijativa, Novi Sad
2. Ana Marija Pažin, Savez vojvođanskih Mađara, Novi Sad
3. Časlav Lazić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd
4. Danijela Ranković, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd
5. Darko Soković, Reditelj, Beograd
6. Davor Marković, Romska inicijativa za ljudska prava, Bor
7. Dragan Popović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd
8. Dušan Kanazir, Liberalno-demokratska partija, Beograd
9. Edin Zahirović, Flores, Sjenica
10. Gabor Mor, Savez vojvođanskih Mađara, Novi Sad
11. Hajrija Bugujevci, Centar za građansku akciju *Integre*, Prijepolje
12. Maja Stojanović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Niš
13. Marko Veličković, Centar za razvoj civilnog društva
14. Mile Novaković, Sigo and Them, Sombor
15. Milica Milić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd
16. Miloš Urošević, Žene u crnom
17. Miloš Simić, Centar za demokratsku inicijativu, Jagodina
18. Nikola Stojičević, Moja inicijativa, Beograd
19. Raša Nedeljkov, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd
20. Sarah Maliqi, Inicijativa mladih za ljudska prava, Priština/Prishtinë
21. Simon Simonović, Studentska unija Srbije, Beograd
22. Tijana Azanjac, ABC, Vranje
23. Vlada Petrović, Kwart, Kraljevo
24. Vlada Milovanović, BIRO, Beograd
25. Zorica Trifunović, Quaker Peace and Social Witness, Beograd

Uvodničari i organizatori

26. Andrej Nosov, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd
27. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo
28. Marijana Toma, Fond za humanitarno pravo
29. Budimir Ivanišević, Fond za humanitarno pravo
30. Dragan Popović, Fond za humanitarno pravo
31. Matthew Holliday, Fond za humanitarno pravo

Posmatrači

32. Dino Pašalić, Ambasada Velike Britanije u Beogradu
33. Goran Miletić, Švedski helsinški komitet
34. Ivana Howard, National Endowment for Democracy

NATAŠA KANDIĆ: Dobar dan svima, ja sam Nataša Kandić, direktorka nevladine organizacije koja se bavi tranzicionom pravdom, Fonda za humanitarno pravo. U ovoj uvodnoj reči zamislila sam da objasnim nekoliko stvari koje mogu da budu svima nama korisne u ovoj današnjoj rasparvi o mehanizmima za utvrđivanje istine. Najpre sam htela da vam kažem kakve su to nacionalne konsultacije, a zatim zašto smo vas zvali da razgovaramo o mehanizmima za prikazivanje i utvrđivanje istine. Ja ću u toku dana više govoriti o čitavom konsultativnom procesu, o mehanizmima za utvrđivanje i prikazivanje istine kada je reč o ratnim zločinima koji su počinjeni u oružanim sukobima od 1991. do 1995. godine i od januara 1998. do juna 1999. godine, kada zaključno sa donošenjem mirovnog sporazuma na Kosovu u pravnom smislu prestaju oružani sukobi, ali mi računamo i vreme, sa incidentima i zločinima u vezi sa oružanim sukobima na Kosovu, koje traje do decembra 2000. godine. Te konsultacije koje smo započeli odvijaju se u formi konsultacija sa različitim grupama. Ove današnje konsultacije posebno su važne zato što u političkom i javnom životu u Srbiji ima jako malo prostora za raspravu u kojoj bi učestvovali mladi i koja bi se ticala prošlosti. I otuda naša ideja da organizujemo niz rasprava sa različitim grupama o temi koju smatramo strašno važnom. Zapravo, od načina na koji se jedno društvo suočava sa prošlošću u najvećoj meri zavisi formiranje demokratske budućnosti i budućnosti u kojoj će se građani osećati sigurno, koja će ličiti na sve druge u svim drugim razvijenim društvima. Zašto ćemo danas govoriti o utvrđivanju i kazivanju istine? Vi znate na osnovu čitanja i slušanja šta se događalo počevši od 1991. godine. Takođe pratite, znači ima načina da znate u vezi sa tim što se događalo i što je okvalifikovano u okviru međunarodnog humanitarnog prava u formi ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida, da je Haški tribunal formiran u odnosu na te događaje i da je kroz brojna suđenja koja je organizovao utvrdio određene činjenice koje više niko ne može osporavati. To je sudska istina koju je doneo Haški tribunal, sa kojom bi morala biti u skladu sva suđenja na nacionalnom nivou i uopšte, sve što se utvrđuje kao činjenica moralo bi da bude u skladu sa činjenicama koje su utvrđene u Haškom tribunalu, osim ukoliko ne dođe do utvrđivanja novih činjenica koje nisu utvrđene u brojnim postupcima koji su vođeni pred Haškim tribunalom. Vi ste mogli da

pratite i da saznate da i kroz domaća suđenja imamo otvoren proces utvrđivanja činjenica, pa ste tako mogli videti da neke nevladine organizacije smatraju da se određene činjenice koje su utvrđene pred sudovima u domaćim sudovima ne mogu podvesi pod ono da je sudska istina neprikosnoven, već da su utvrđene neke činjenice koje nisu u skladu sa onima koje su utvrđene u Haškom tribunalu ili nisu u skladu sa činjenicama i dokazima koji su izneti u toku tih domaćih suđenja. Mogli ste takođe da čujete da Haški tribunal često govori da on ima strašno značajnu ulogu u kazivanju istine. Šta je to *kazivanje istine*? Da li mi u društvu u vezi sa Haškim tribunalom i u vezi sa domaćim suđenjima imamo to kazivanje istine? To što Haški tribunal prikazuje sva suđenja u toku, što znači da svako ko je na internetu, korisnik interneta, može da ode i dnevno da ih prati jeste jedan od načina da se sazna sudska istina, da se svim zainteresovanim ljudima omogući pristup tim suđenjima. To je, dakle, jedan od načina kazivanja istine kada je reč o suđenjima za ratne zločine. Mi ne ulazimo u to da li i koliki broj ljudi prati ta suđenja. Što se tiče domaćih suđenja, pre svega mislim na ova suđenje kod nas u Srbiji, budući da zakon ne dozvoljava snimanje, mi nemamo uslove gde gledalac može da vidi živu sliku iz sudnice, da vidi lice svedoka, da vidi lice optuženih, da vidi kako teku ta suđenja u sudnici. Najviše što može da se vidi jesu ti transkripti koji jesu važni i koji se zahvaljujući nevladinim organizacijama nalaze na internetu i dostupni su onom delu javnosti koji koristi internet. Znači, sada otprilike znamo šta je to, zašto su potrebne konsultacije, u vezi sa čime su, šta znači pitanje istine i šta znači uloga sudske istine u prikazivanju istine. Međutim, tranzicione vlasti u brojnim postkonfliktnim društvima, znači društvima koja su na svojim teritorijama imala ratove, oružane sukobe, ukoliko je došlo do uspostavljanja demokratske vlasti, imale su prvi njihov zadatak da organizuju razne aktivnosti i procese koji će pomoći uspostavljanju vladavine prava. Ali, da bi se uspostavila vladavina prava, nije dovoljno da ta nova vlast kaže: „Mi od sutra primenjujemo zakone, ono što se dogodilo u prošlosti ostaje u prošlosti, od danas ko počniti krivično delo, biće kažnjen.“ Na taj način nikada ne dolazi nu u jednom društvu do uspostavljanja vladavine prava. Ono se uspostavlja ukoliko tranziciona vlada, ta koja se deklariše kao demokratska, kaže: „Hoćemo vladavinu prava i znamo da je put do vladavine prava jedino ako kaznimo one koji su počinili ratne zločine i teška krivična dela u prošlosti.“ Kada se tako postavi ta vlada, ona je onda otvorena i da vidi koji su sve

mehanizmi za to, pa shvata da suđenja za ratne zločine jesu jedan jako važan mehanizam za utvrđivanje istine ali nisu najpotpuniji instrumenat za kazivanje istine, za kazivanje onoga što brojne žrtve znaju na nivou ličnog znanja, ali nikad nije bilo načina, instrumenata da to zapravo lično znanje postane javno znanje, da ima javno priznanje. E, upravo smo mi i neki naši pratnici u Hrvatskoj i Bosni počeli da se bavimo time, da vidimo na koji način bi ono što postoji kao znanje i činjenice utvrđene u Haškom tribunalu, što se utvrdile brojne međunarodne organizacije, ono što još uvek nije dokumentovano, što nije izneto na nivou činjenica, kako sve to može da se sakupi i da se pokaže, da se iznese u javnost i da sve to da jednu potpuniju sliku o tome šta se događalo u prošlosti. I upravo to je naš cilj. Da ovakvim konsultacijama, podsticanjem vas da razgovarate o tome i da mislite na to, shvatite da će i posle vas doći neke generacije koje će znati još manje ako se ništa ne uradi, ako ne postoji neki organizovan napor da se ta prošlost učini javnom, i da će u trenutku zbunjenosti početi da postavljaju veoma teška pitanja o prošlosti. Vi ste u prilici danas da i nas koji smo ovde kao posmatrači, a kao aktivisti nevladinih organizacija počevši od 1991. godine pokušali nešto da uradimo i na nivou dokumentovanja onoga što se dogodilo, pitate i tražite odgovore o tome šta se dogodilo i da razmišljate šta je to u vašem interesu. Da li je u vašem interesu da se o toj prošlosti ćuti, da se uzme kao najpotpunija što može, da se uzme kao prošlost, to su Haška suđenja i domaća suđenja, i da se završi sa tom prošlošću? Ili je u interesu i vašem i budućih generacija, u cilju sprečavanja da se ponovo dogadi nasilje, da se o toj prošlosti razgovara na način koji će pomoći da se stvori jedna javna platforma, jedan javni prostor u kojem će pre svega žrtve imati prostor da govore o onome što se njima dogodilo i onome što su videli da se dogodilo? I ja pokušavam da vas onim što govorim podstaknem da što slobodnije mislite o ovoj temi. Možda vam se čini da postoje neke preče stvari od ove teme, ali istorijsko iskustvo pokazuje da kad jedna generacija propusti nešto, dođe neko vreme kada neke generacije, kao što je to bilo u Nemačkoj 1968. godine, postavljaju pitanje svojim roditeljima, svojim očevima, i onda ne samo što traže odgovor o tome gde su bili tih godina, od 1939. godine pa nadalje, nego ih pitaju i o detaljima koji nikada nisu prijatni kada su u pitanju roditelji i deca, a o detaljima koji onda govore i o tome da su roditelji ne samo bili posmatrači nego da su učestvovali i odobravali ono što se događalo. Dakle, treba da shvatite da smo mi danas tu samo da moderiramo, da vas podstaknemo da

vi mislite, razmišljate o sebi kao pojedincima koji mogu puno učiniti da ta tema postane jedna od najvažnijih tema udruštva, a isto tako i da mislite da i vi imate jedan delić odgovornosti u odnosu na buduće generacije. Nemate nikakvu odgovornost u odnosu na ono što se dogodilo, ali imate, morate da imate svest o odgovornosti za buduće generacije. Da će iza vas doći neke generacije koje će imati, jasno, veliki ovaj problem ako budu imale samo to nasleđe zločina a ne budu imale i nasleđe onih koji su se suprotstavili zločinu ili koji su formirali tu dokumentaciju, neko javno znanje o zločinu,. I budući da ću ja danas govoriti o tom procesu konsultacija i, kako on funkcioniše na regionalnom nivou, ja sada želim da dam reč Andriji Nosovu, koji je prvi moderator. I želim da vas još jednom zamolim da budete što više slobodni, kao kad ste sami pa počnete da mislite o nekom pitanju, i stalno imajte na umu to da što god danas mi više uradimo, mislim danas uopšte u ovo vreme koje nazivamo tranzicionim, mi ćemo time više učiniti za budućnost, više ćemo uticati da se ovako nešto, što se na ovom prostoru ponavlja svakih 50 godina, više nikada ne dogodi. Evo, dajem reč Andreju Nosovu.

ANDREJ NOSOV: Hvala. Dobro jutro svima onima koji su jutros doputovali još više hvala zato što je trebalo da ustanu verovatno veoma rano da bi došli na ove konsultacije. Kao što je Nataša napomenula, ideja je da ljudi koji moderiraju sesije ne drže bilo kakve govore o bilo kojem segmentu ove diskusije, već da jednostavno moderiraju diskusiju između svih nas ovde prisutnih u okviru postavljene sesije. Naša prva današnja sesija ima dve postavljene teme, a to su „Uloga mladih u procesu suočavanja sa prošlošću u bivšoj Jugoslaviji“ i „Načini učestvovanja mladih u inicijativama suočavanja s prošlošću“. Ja ću samo u ovom krakom uvodu reći tri stvari. Jedna je da je prošle nedelje organizovana regionalna debata o *Presudi Međunarodnog suda pravde u slučaju Tužbe Bosne i Hercegovine protiv Savezne Republike Jugoslavije*, i tada su nam zastupnici Srbije objasnili da postoje neki dokumenti koji su zatamnjeni, da njihov sadržaj ne možemo da znamo. Onda nam je u jednom trenutku jedan od zastupnika rekao rečenicu koja zapravo, po mom uverenju, predstavlja odnos naše države, našeg društva, prema našoj prošlosti, a to je: „Pa znate šta, hajde da sačakamo 10-15 godina, onda će se to otvoriti, pa onda da vidimo, možda tu i postoje neki dokazi, ali ja mislim da ne postoje.“ Dakle, upravo ta rečenica, koju je izgovorio jedan od zastupnika Srbije u tom procesu, pokazuje kako se

naše društvo odnosi prema prošlosti, a to je prikrivanje činjenica, to je, i kada one postoje u nekom javnom diskursu, njihovo nepriznavanje i namanje te, kako da kažem, političke svesti o tome šta zapravo govore određene presude ili domaćih sudova ili Haškog tribunala. To je jedna stvar. Druga je odnos prema mladima u postkonfliktnim društvima. Kada se govori o mladim ljudima, uvek se kaže: „Pa gde su mladi, tu je onako veselo, lepo, svi smo veseli, nasmejani.“ I tu nema, zapravo, onog što bih ja nazvao ozbiljnim političkim promišljanjem. Ja zapravo mislim da je to veoma važno, da to predstavlja jednu od promena posle autoritarnih režima, a to je da se mladi ljudi nove generacije, posleratne generacije i ratne generacije, pošto je većina nas ovde rođena tokom oružanih sukoba ili je odrastala u tom periodu, moraju uključiti u društveni život, u promene, odnosno u prevazilaženje posledica oružanih sukoba, ali i u izgradnju demokratskih društava i drugačijeg sistema vrednosti. I treća stvar koju bih ja istakao na početku, pre nego što zamolim da se svako od vas uključi u ovu raspravu, to je, naravno, pitanje neše odgovornosti. Dakle, nismo odgovorni za ono što se događalo tokom oružanih sukoba jer smo u tom trenutku bili deca ili se neki od nas nisu ni rodili, ali smo zato odgovorni za sve generacije koje žive u ovoj zajednici i plaćaju porez i glasaju, odgovorni smo za to da gradimo jednu drugačiju budućnost, jedan drugačiji odnos sa onima sa kojima je ovo društvo, ova država ratovala. Odgovorni smo i da za generacije koje dolaze posle nas stvorimo uslove da ne moraju, kao što bi to rekao zastupnik s početka mog izlaganja, čekati 10-15 godina da saznaju šta se dogodilo pre 10-15 godina. Sve to znači da moramo da vršimo pritisak na institucije, na predstavnike vlasti, na političku elitu, da radimo u pravcu iznošenja istine, a u cilju uspostavljanja demokratskih vrednosti za naše društvo. I tu je takođe i regionalni pristup, o kojem će takođe tokom popodneva biti više reči. Ja vas sada sve molim da prosto slobodno, kao što je Nataša rekla, krenemo da razgovaramo o tome šta je to uloga mladih u procesu suočavanja s prošlošću u bivšoj Jugoslaviji i koji su to načini učestvovanja mladih u različitim inicijativama za suočavanje s prošlošću. Tako da vas molim da se javljate, da ne prozivam. Treba li da pripremam spisak za prozivanje?

NATAŠA KANDIĆ: Kao što sam rekla, treba da budete potpuno slobodni, nemojte da imate blokade, da se bavite time šta i kako govorite, prosto razmišljajte. Ako vam nije jasno, onda govorite o tome šta vam u tome nije jasno, ako vam se čini da to nije važno,

da je, nešto drugo važnije, govorite o tome. Jednostavno, ponašajte se kao da je ovo nešto u čemu je važno da vi kažete nešto i mislite o tome. Nemojte se opterećivati time kako će to zvučati. Prosto slobodno mislite, pitajte jedni druge.

ANDREJ NOSOV: Evo, imamo već prvu učesnicu. I samo ću zamoliti sve da se predstave zbog toga što će nakon ovog skupa biti napravljen transkript. Maja Stojanović.

MAJA STOJANOVIĆ: Ja sam Maja Stojanović iz Niša. Meni je ova tema malo šira, posebno uloga mladih i ono što mi radimo u procesu suočavanja sa prošlošću, i ja bih nekako volela da mi krenemo od toga šta smo možda radili, ne taksativno šta je ko radio u tome, već da li uopšte postoji u ovom trenutku uloga mladih u suočavanju sa prošlošću, da li mi imamo ne neke mlade aktivne ljude koje možemo da nabrojimo na prste, već neki pokret mladih ljudi koji se time bave. Ja bih to volela da znam, ne samo u Beogradu, već u svim ovim gradovima. Meni je baš drago da vidim veliki broj ljudi iz dosta velikih gradova koji su zainteresovani da u nedelju dođu i doputuju izdaleka i razgovaraju o suočavanju sa prošlošću. Ja mislim da je to veliki korak, ali se pitam da li treba da razvijamo diskusiju uopšte u tom smeru šta je ono što uopšte ljudi vide kao bitno, odnosno gde vide sebe u tom procesu. Da li je to nešto što je već počelo i da li to treba nastaviti pričom koja već postoji ili pričom o tome da smo mi sad krenuli da se interesujemo za suočavanje sa prošlošću i pitamo se koji su nam to prvi koraci? Ja mislim da postoji više načina da se mi uključimo u tu temu. Jedan od načina je možda kroz neke organizacije koje se već time bave ili kroz konferencije i seminare koji već postoje, ili je pitanje kako sebe lično da uključujem u tu priču i koja je moja lična pozicija u svemu tome, i gde sam ja i šta ja mogu lično da učinim. Kada sam se ja uključila u taj proces, učinila sam to na ličnom nivou. Znači, pitanje je bilo kako ja mogu da doprinesem lično i kako ja mogu da uradim nešto što će ljudi možda da vide i što će možda da promeni situaciju. Ja mislim da mogu da je promenim. Drago mi je da sam član Organizacije za ljudska prava i da sam tu aktivna, ali mislim da meni to nije potrebno da bih se bavila suočavanjem sa prošlošću. To je moje mišljenje, pokušavam to da postavim kao pitanje i volela bih da mi neko odgovori da li mi ovde govorimo o suočavanju sa prošlošću kroz nekakve mehanizme koje moramo da znamo kasnije, ili govorimo o ličnom aktivizmu i

onome što ja hoću lično da uvedem, a na šta bi trebalo da mislim. Sad ja mogu da prozovem.

ANDREJ NOSOV: Mislim da je veoma važno reći na nivou na kojem je Maja govorila, da je to kako svako od nas pojedinačno kao aktivista i aktivistkinja učestvuje u suočavanju sa prošlošću. Nataša je sada sugerisala jedno vrlo važno pitanje, a to je kako mi kao mladi aktivisti i aktivistkinje vidimo da naše društvo treba da sazna za tu istinu, odnosno da sazna za te činjenice i za ono što se dogodilo tokom oružanih sukoba. Zatim, u drugom koraku, koja je tu uloga mladih u, nazovimo to tako, informisanju društva, odnosno u prenošenju istine na nešto što bismo kolokvijalno nazvali *šire mase*. Dakle, to je ono što ovde treba takođe da nam bude važno pitanje. Javio se Simon.

SIMON JOVANOVIĆ: Ono što je meni bilo interesantnije u uvodnom govoru gospođe Nataše Kandić bilo je pitanje koje se provuklo, da li je to važno. Mislim, ja sad ne vidim... Naravno da je važno, svi ovde negde zastupamo tu tezu. Ali meni se čini da upravo vremenska distanca koja je već negde na pola puta, kao što si ti rekao, 10-15 godina je prošlo i nekih 10,-15 koje ćemo čekati, učinila da postoji taj privid da je izgradnja novog demokratskog društva moguća iako se neke stvari tako prećute. I da jednostavno, zbog vremenske distance, druge teme, uglavnom egzistencijalne i socijalne, izbijaju u prvi plan i nekako se prošlost postiskuje. „Pa dobro, moći ćemo i bez toga, ne moramo sada da razgovaramo o demokratskom društvu, neće nam mnogo pomoći da razgovaramo o ratnim zločinima.“ I mislim da takvo gledište negde baš na početku te „priče“ može biti isto interesantna polazna osnova. Znači, pitanje koliko ta vremenska distanca već odmaže polako, a koliko pripomaže. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Idemo dalje. Imao već dva govornika, molim. Vlada Milovanović, Biro.

VLADIMIR MILOVANOVIĆ: Dobro jutro. Osnovni problem koji ja vidim u ovom procesu jeste zapravo problem same komunikativnosti sa ciljnom grupom, u ovom slučaju sa mladim ljudima. Mislim da su se sve dosadašnje inicijative koje su vezane

zapravo za suočavanje sa istinom i približavanjem istine mladim ljudima prosto odbijale od njih pre svega zbog jezika koji je korišćen. Ratni zločini su sami po sebi dosta „heavy“ tema, ne govorim sada o nama, govorim o ljudima kojima se obraćamo. Cilj je uprostiti, svesti i nekako suštinski izvući i poslati poruku koju će razmeti više od dva posto ljudi kojima se inače obraćamo.

ANDREJ NOSOV: Hvala, Vlado. Marko. Molim da svako uključi mikrofon i da se predstavi.

MARKO VELIČKOVIĆ: Marko Veličković iz Centra za razvoj civilnog sektora iz Niša. Pomenuta je vremenska distanca, ali kroz tu vremensku distancu se vidi, ja možda mogu da kažem čak i nažalost, da zemlja može čak jednostavno i ekonomski da napreduje, da napreduje u evropskim integracijama bez toga da ispunjava određene obaveze koje se tiču suočavanja sa prošlošću, koje se jednostavno tiču pravde. Tako da mladi jednostavno ne osećaju jasne posledice toga i jednostavno imaju razvoj životnog standarda, mogućnosti za putovanja koje nisu sjajne, ali su bolje nego što su bile. I, nažalost, oni jednostavno ne promišljaju o prošlosti na taj način. Znači, ako nemaju kao neposrednu posledicu nesuočavanja sa prošlošću u opadanje životnog standarda, sankcije ili ne znam šta, kod njih ne postoji motivacija. Tako da u tom smislu ne bih mogao da napravim razliku između mladih i starih generacija, jer suočavanje sa prošlošću definitivno nije dominantni motiv. Mladi razmišljaju čisto pragmatički. Znači, dešava se da stari brane kolektivne konferencije vezane za integritet više nego mladi, ali pravda nije motiv za to definitivno. Dakle, kada se govori o tome kako mladima prići, neko je pomenuo javni diskurs, ti si otprilike rekao „gde su mladi, tu je i šala“, manje-više ispada da je tako. Ali omladinska politika se vrlo često svodi na to, a on je i zatvoren sistem s jedne strane, s druge strane je prosto zagađen, kontaminiran. Ponašanje u javnosti je takvo da se ljudi pojavljuju, vređaju, nivo diskursa je vrlo nizak i jednostavno mladi su fokusirani na sasvim druge teme.

ANDREJ NOSOV: Hvala, Marko. Ja bih samo, pošto to moram kao moderator, podvukao da je to treći segment i da ćemo govoriti o tome kako mi vidimo da društvo

treba informisati ili preneti im istinu o prošlosti. Dakle, onda je drugo pitanje na koji način se društvo informiše, pre svega kad govorimo o mladima, o novim generacijama, posleratnim generacijama, kako sa njima komuniciramo. Ja ću vam navesti samo mali primer sa jedne naše ulične akcije da vas podstaknem da o tome razgovaramo. Dakle, ljudi su stajali na ulici, promovisali naš viziting program za Bosnu i Hercegovinu i jedan od aktivista je prišao jdevojci koja ima 15-16 godina i rekao: „Ćao, hoćeš li da ideš u Bosnu?“. Ona se samo okrenula i rekla: „Pa boli me za tu Hrvatsku.“ Pitao ju je: „Hoćeš li da ideš u Sarajevo?“, a ona je rekla „za Hrvatsku“. Hoću da vam kažem da mi sada imamo generacije koje odrastaju posle nas i koje sa regionom, Zagrebom, Sarajevom, Prištinom, jedino sa Podgoricom možda malo više, nemaju nikakve konekcije. Za njih, oni nikad nisu putovali, Sarajevo nište ne predstavlja i to možda čini zaista veoma važnu prepereku u približavanju prošlosti, bilo da se ona doživljava kao prošlost iz oružanih sukoba, a bilo je tu možda i nekih, kako da kažem, pozitivnih stvari koje je Slovenija, na primer, brendirala. Tu je i Tito i način na koji se odnosi prema tom Titovim vremenu, gde je veoma teško zapravo komunicirati sa novim generacijama uopšte o jugoslovenskoj prošlosti. I u tom smislu bih samo izvukao ovo o čemu je Vlada govorio, a to je način na koji se te poruke, odnosno istina, činjenice koje su utvrđene pred sudom ili nekim vansudskim mehanizmima, prenose na nove, postratne generacije. I pošto ovde imamo ljude koji se time direktno bave, molim vas da se uključe u raspravu. Izvoli, samo molim da se predstaviš za svaki slučaj.

JELENA POPOVIĆ: Ja sam Jelena Popović (...) Novi Sad. Ja sam aktivista Inicijative mladih (...). i najveći problem tu predstavlja konkretno što mladi ljudi uopšte nemaju predstavu šta se desilo.

ANDREJ NOSOV: Molim te da samo malo približiš mikrofona.

JELENA POPOVIĆ: Mladi ljudi uopšte nemaju predstavu šta se dešavalo na prostoru bivše Jugoslavije. To je u stvari najveći problem, to neznanje. Da nisam imala dosad dosta negativnih primera u vezi sa tim, na primer kada se pusti neki film u vezi sa Sarajevom ili Srebrenicom, nije bilo primera da mladi ljudi ostanu hladni na tako nešto

što se desilo. Mladi ljudi imaju taj kapacitet saosećanja, što znači da može nešto da se promeni. Oni samo nemaju informacije šta se desilo. Dosta često oni preuzimaju mišljenje od svojih roditelja bez ikakvih informacija, s tim što, nažalost, nisu toliko aktivni i nemaju nikakvu želju da saznaju više informacija, pa im se to treba nekako na drugačiji način približiti. Možda nekim vršnjačkim edukacijama, i što je više moguće aktivističkim pristupom tom problemu. Dakle, mislim da postoji značajan potencijal jer je to u principu jedini način na koji mi možemo da utičemo na mlade ljude. Stariji nisu spremni da se bave tim pitanjima jer su oni to počinili, to je za njih pitanje odgovornosti.

ANDREJ NOSOV: Hvala, idemo dalje.

DUŠAN KANAZIR: Dobro jutro svima, ja sam Dušan Kanazir iz LDP-a. Mislim da ovo pitanje da mladi imaju potrebu da se bave pragmatičkim temama ili da takođe imaju potrebu da se bave time šta je pravda, to jesu važna pitanja. I taj stav koji si ti, Andej, rekao da „gde su mladi, to je i zabava, to su neke vesele teme“, da to jeste jedan stav koji izuzetno odgovara onima koji ne bi želeli da vide mlade kao neku energiju, kao neku silu koja donosi promene, što u suštini jeste tako. Čuli smo primer iz Nemačke, ali ono što mislim da je razlika sa srpskim društvom 2007. godine jesu oni ljudi koji su navise profitirali iz ovog vremena, a koji su danas u društvu itekako uticajni ili najuticajniji. Oni nisu neinteligentni, ja mislim da su itekako svesni da je njima cilj da mladi ljudi ostanu na tom stanovištu, da će to biti zabava ali nećemo da razmišljamo o pravdi i o važnim stavrima, i da će onda uložiti resurse na svaki mogući način da obezbede da se to desi. Ja mislim da mladi ljudi više nego bilo koja druga generacija, više nego bilo koje drugo starosno doba, imaju tu potrebu da se bave pravdom, ako ništa drugo, zato što moja generacija nije odgovorna direktno za to što se dešavalo u to vreme jer smo bili klinci u to vreme, i da je naš posao da izađemo na kraj s tim i da taj njihov instinkt kod njih proradi. I to je naravno ono o čemu smo razgovarali, da ostvarimo komunikaciju s njima na što boljem nivou. A što se tiče i tog pitanja pragmatizma i vremenske distance, godine jesu prošle, ali ako pogledamo naše društvo danas i koliko je ono bilo uspešno u tim pragmatičnim kriterijumima, prilazak Evropskoj uniji, normalizacija života i tako dalje, ono naravno u potpunosti nije to uradilo. Ja mislim da je izuzetno važan, ako ne i

najvažniji razlog za to baš to što sa ovim ključnim temama nismo izašli na kraj, što znači da društvo nije potpuno demokratsko, nije potpuno otvoreno ni potpuno pravno, i onda dolazimo do svih ovih problema s kojima se suočavamo. Tako da mislim da je dosta važno da prepoznamo da ovo nije tema o kojoj mi razgovaramo i ubeđujemo ostatak društva, nego da je ovo tema na kojoj postoje dve strane sa sukobljenim interesima: jedna strana ima interes da napravi zdravo društvo jer će mladi u takvom društvu profitirati, druga strana ima interes da društvo ostane nezdravo jer oni profitiraju u takvom društvu.

ANDREJ NOSOV: Hvala. Izvolite, samo se predstavite.

IVAN NOVAKOVIĆ: Ja sam Ivan Novaković, dolazim iz Sombora, predstavnik sam nevladine organizacije (...) Ja bih hteo da se nadovežem na ovu temu o kojoj je Dušan sada govorio, znači kako treba uspostaviti saradnju između nas mladih i starijih, starije generacije znači. U samom startu dolazimo do jednog problema koji govori o tome da starija generacija nas, hajde da se izrazim žargonski, „minira“ u svim tim pokušajima, zato što se oni jednostavno osećaju, hajde da kažemo, ugroženi na neki način od nas. Ana je isto rekla da u nama postoji potencijal koji možemo da razvijamo, osećaj za pravdu, da ne citiram sve ono o čemu je govorila. Pa bih sada hteo da postavim jedno pitanje na koje možemo svi zajedno da odgovorimo. Kako uspostaviti saradnju između nas, mladih generacija, i starijih koji su direktno odgovorni i ne samo odgovorni za prethodna dešavanja na teritoriji bivše Jugoslavije? Znači, treba doći do nekog kompromisa i saradnje između nas i ljudi koji su na nekim položajima, od kojih ova država, recimo, zavisi u nekim stvarima. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Hvala. Ja ću zamoliti da se vratimo sa pitanja tog intergeneracijskog dijaloga na ono što bi trebalo da bude glavni opis rasprave, a to je na koji način komunicirati o činjenicama u prošlosti, šta se to dogodilo na primer u Srebrenici, šta se to dogodilo u Vukovaru sa društvom u celosti, i da se danas malo fokusiramo na to kako te postratne generacije, zapravo mlade ljude, uključiti u politički proces. Izvoli.

(...) (...) : Ja sam hteo samo da kažem da to ne bih definisao kao jaz, pošto postoje grupe među starijom i drugom populacijom koje su svesne svega što se desilo. Tako i među mladima postoje grupe koje nisu svesne. Svedoci smo skorog formiranja „Garde cara Lazara“ i svih mogućih desničarskih organizacija koje predvode mladi i koje uzimaju sve više zamaha. Jednostavno, znači, nije to jaz između mladih i starih, nego nešto drugo, ali ipak postoji ta tema saveznika. Možda se negde može reći da je u toj komunikaciji izgubljen link između prirodnih saveznika među mladima i među starijima. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Vladimir Milovanović.

VLADIMIR MILOVANOVIĆ: Dobro jutro ponovo. Prosto bih samo kratko govorio da bih ubrao malo stvari. Ova Srbija danas nije, kao što ste već primetili lepo, u 1968. godini. Talas tih promena, prosto kontekst pobune koje su te 1968. godine nastale, kao što je poznato, više se nikada neće ponoviti. Ne samo u Srbiji već i u čitavom svetu vlada dosta ozbiljna apatija iznad svega. To je prosto kontekst vremena u kojem živimo. U Srbiji je to dosta izraženo prosto zbog same izolacije. To nije situacija samo u Srbiji već u svim balkanskim zemljama. Vi, dakle, imate mlade ljude koji su u potpunosti apatični i nezainteresovani za sve, a kamoli za teške teme.,ponovo podvlačim i stavljam pod navodnike, kao što su ratni zločini. Prosto, to su sistemski problemi koji postoje. Da bi se sa mladim ljudima komuniciralo o tim stvarima, vi se prosto morate spustiti na nivo, sada malo banalizujem, ali na određeni nivo zabave. Zabave, prosto ću objasniti šta mislim kada to kažem. Treba približiti temu kroz stvari, odnosno kroz situacije, koje će razumeti. Šta to znači? Ako pošaljete nekog u Sarajevo, pa se on onda nađe sa nekim dečkom, ne znam, pa onda sazna da je taj dečko otišao iz Srebrenice, pa zašto je otišao iz Srebrenice, pa kako taj mladić više nema nijednog muškog člana porodice i tako dalje, onda će se on prosto, ako ga sretene u kafiću i razgovara s njim, zapitati zbog čega. Kada vidi čoveka u kontekstu koji poznaje, kafić, klub, šetalište, žurka, šta god, i kad se na takav način razgovara sa ljudima, prosto postoji mogućnost da zaista vizualizuje odnosno shvati na koji način, zbog čega je taj čovek žrtva. Drugi problem jeste problem mobilnosti u regionu, koja ne postoji. Ne samo da 70 posto mladih ljudi otprilike nije izašlo iz zemlje, vi ovde imate strašnu situacija da ljudi ne putuju u gradove koji ih okružuju. Dakle, vi ste

praktično izolovani na nekoliko sati vožnje od Beograda, gde su Priština, Zagreb, Sarajevo i tako dalje. Imate ljude koji dele iste vrednosti, ista interesovanja, ali ne postoji bilo kakva vrsta interakcije između njih. I samim tim dolazi do jednog urušavanja i cinizma koji prosto postoji. Da ja sada ne bih predstavljao svoj projekat i dosta insistirao na tome o čemu se radi, ali prosto vodičem koji radimo, „Supkulturni vodič za bivšu Jugoslaviju“ i koji će izaći u narednih godinu dana, mi zapravo želimo da stimulišemo mlade ljude. Dakle, nepretenciozno im prići, nepretenciozno im pružiti oruđe pomoću koga mogu da putuju i zapravo napraviti katalog stvari koje mogu da vide, i kroz to im ostaviti mogućnost da rade na ličnom stvaranju kontakta. A kroz stvaranje kontakta da dolaze na neki način do istine. Oprostite, nadam se da sam bio jasan. Ako nisam, ponoviću.

ANDREJ NOSOV: Marko.

MARKO RANĐELOVIĆ: Gledam sada, ne piše ime nijedne organizacije. To je sada opšte mesto. Ovde gde vi nemate ljude koji misle da je njihova ideja, a ja sam očitio jedan od njih koji misle da ideje o prošlosti, odgovornosti nemaju gde da budu prepoznate. To nije moj slučaj, moj slučaj je da probam da delujem lično, ali hoću da kažem da je jako važno to dvostruko delovanje. Jedno je ovo na skupu ljudi ovde, dakle da deluju kroz organizacije, a drugo je taj lični primer. Imate kao opšte mesto u Srbiji nedostatak odgovornosti, odnosno kao što je neko rekao o apatiji. Imate opšti nedostatak potrebe za odgovornošću za bilo šta. Da, naravno, kad govorimo o odgovornosti o onome što se dogodilo, mi mladi nismo odgovorni, ali smo itekako odgovorni prema sebi. A mislim da ne postoji to prepoznavanje, ne postoji prepoznavanje takve vrste odgovornosti, a ne postoji ni bilo kakva svest o tome da je potrebno nešto uraditi. Ovaj način zabavnog približavanja, približavanja regionalnih činjenica ili činjenica iz bliske prošlosti jeste jedan veoma važan deo, ali čini mi se da je isto tako važna i ovaj, rekao bih, oštar nastup, oštiji, oštri govor. Ne zato što ćem na taj način najuspešnije reći sve postojeće istine nego i zato što je jako bitno, meni se makar čini, da mladi ljudi kao populacija znaju da postoje ljudi koji govore svesno i samouvereno o tome šta se dogodilo zato što znaju. Znaju zato što su čitali, zato što su razgovarali, zato što su putovali, zato što su istraživali.

Meni se čini da je to jako važno. Imam to lično iskustvo, recimo, iz medijskih nastupa, pošto pravim emisiju na radiju. Dakle, ako govorimo o položaju studenata u Srbiji ili ako govorimo o nekakvom kulturnom događaju u Beogradu, o stvari koja nije direktno vezana za ovo o čemu mi ovde pričamo, neverovatno je moćna ta stvar kada vi o činjenicama iz bliske prošlosti za koje ste sigurni da su istinite jer ste ih proveravali višestruko, kad govorite kao o činjenicama, dakle kad govorite o nečemu što znate da je istina ili ste sigurni da je istina, dakle kad govorite o tome samouvreno u drugim temama i to je veoma moćno. Posebno, recimo, sa sagovornicima koji vam dođu u emisju, a koji u to nisu sigurni. Dakle, ako činjenično govorimo o Srebrenici i ako to možda nije tema, neobičan je taj deo koji se događaja u samom razgovoru, posebno kad se slušaoci uključuju. Vrlo je važno o tome govoriti samouvereno na ovaj način koji pominjem. Isto tako, čini mi se da sve akcije koje, na primer, pokreće ili Inicijativa ili druge organizacije, koje se tiču podizanja društvene svesti, koje se tiču podizanja svesti o odgovornosti, doprinose da je onda moguće plasirati informacije, činjenice o bliskoj prošlosti na uspešniji način. Dakle, ako govorimo o politici, svi smo svesni da je opšte mesto u razmišljanju mladih ljudi ovde i o nevladinim organizacijama: „A, da, izdajnici.“ Dakle, sve što radimo ide u tom pravcu da se takvim činjenicama nekako kreativno pristupi. Potrebno je da se govori o tome, da se mladi ljudi angažuju u političkom životu, da budu potpuno društveno angažovani na bilo koji način, onda je moguće stvoriti tu atmosferu u kojoj vi možete govoriti o bliskoj prošlosti. Takođe, u ličnom primeru, i tu ću završiti, dakle u razgovoru sa poznanicima, sa prijateljima, šokantno je kada vi kažete: „Juče sam došao iz Prištine, a evo, juče sam razgovarao sa nekim ko je preživeo opsadu Sarajeva.“ Dakle, to su činjenice koje nailaze na šokantan prijem, ali šokantan na način da vi onda možete da kažete tako i tako, dakle to i to, činjenica je činjenica, a ne šokantan na način u značenju „ne želim da čujem“. Ono što meni daje ovde nekavu pozitivnu perspektivu, a imam utisak pozitivne prespektive, jeste upravo to, dakle da ljudi sa kojima razgovarate žele da čuju i žele da čuju na konstruktivan način kada im nešto kažete. Onda se bave tim činjenicama, stavljaju u kontekst svoje životne stavove, odnose prema drugim stvarima kada čuju nove stvari, kada upoznaju nove ljude. I to mi je najviše drago i pokušavam da, recimo, na nekom skupu svojih prijatelja, poznanika, gledam samo promene koje se događaju, samo zbog onoga što ja u svom životu radim, promene u stavu. Male, ali

veoma važne. I meni su jako važne, zato ovo što nedostaje organizacije ne osećam kao minus, već osećam tu vrstu optimizma ličnog, osećam tu vrstu lične promene u krugu svojih prijatelja, poznanika i ljudi sa kojima dolazim u kontakt.

ANDREJ NOSOV: Hvala, Marko. Časlav Lazić.

ČASLAV LAZIĆ: Časlav Lazić iz Inicijative mladih za ljudska prava. Imao sam priliku da razgovaram sa nekim ljudima o nekim nacrtima jer smo planirali da radimo strategiju za mlade u Srbiji i uopšte za integraciju mladih u opštepoltički ili bilo koji drugi vid života u Srbiji ne bi li se na neki način približili savremenim tokovima što u Evropi, što u svetu. I onda smo otprilike računali na to da bi u to trebalo da se uključi što veći broj mladih ljudi kako bi praktično i decentralizacija toga igrala veliku ulogu u tome i da bi trebalo da se konsultuje što veći broj mladih ljudi, ali smo na kraju došli do zaključka da bi činjenice, odnosno ono što bismo mi saznali od tih mladih ljudi o mnogim stvarima koje nas interesuju, bile vrlo poražavajuće u tom smislu da praktično danas rastu neke generacije dece koje su podizane tokom 90-ih godina, odnosno čak i oni koji su možda tek rođeni onog momenta kada su nastajali konflikti. Vi danas imate jedan opasan miks mitologije koji su prihvatile one generacije koje nisu same učestvovala u tom ratu. Tako da je to vrlo opasna stvar ako vi imate jedno nasleđe koje se prenosi na mladu generaciju, a da sama ta deca nemaju predstavu šta se desilo i prihvataju to dogmatski. I onda je to jedna izuzetno opasna situacija, ali malo se radi na edukaciji te omladine, malo se radi na tome da se u nekim državnim institucijama pokrene rasprava, što ja mislim da je pre svega važno. Naravno, o tome možemo samo da maštamo, da maštamo da se na državnom nivou u nekom trenutku pokrene neki razgovor o tome kako mladi ljudi mogu da saznaju što više stvari. Jer, praktično, mi i dan-danas živimo u jednom neslobodnom društvu, i kad mi neko kaže da mi živimo danas u jednoj otvorenoj državi koja ima saradnju sa svetom, ja kažem da mi živimo praktično u jednom neslobodnom društvu gde vi danas zaista ne možete da izađete na ulicu i da se ponašate kao da živite u nekom slobodnom društvu. Opet kažem, to je jako opasno kad imate ljude od 14-15 godina koji praktično prihvataju neke stvari, a da se nijednom nije pokušalo da se ozbiljno stane na put nekim pojavama, pa da ti mladi ljudi, koji praktično stvarno nemaju pojma a kojima

se vrlo lako manipuliše, prihvate pravu istinu. Druga stvar, ti si malopre rekao da je jedna devojka na pitanje da li bi htela da ide u Sarajevo odgovorila: „Neću da idem u tu Hrvatsku.“ To pokazuje kako su ljudi, zapravo, nezainteresovani. Međutim, vrlo bi interesantna situacija bila ta kada bi mi, na primer, ušli u Evropsku uniju. I sada postavi se, recimo, pitanje: hoćeš da ideš u Italiju, da li ići preko Hrvatske, Bosne, ili kako su to već nazvali, ili ćeš ići onako okolo prosto zato što i dalje tinja taj konflikt u tebi što su ti ga predali roditelji koji su neko vreme bili u nekom svom ludilu. Da li ćeš proći kao sav normalan svet kroz tu državu u kojoj živiš, a koja se zove Evropska unija, proći kroz Hrvatsku i Sloveniju i doći do Italije? Mislim da je to potpuno jedna suluda stvar i baš bih voleo da vidim te ljude koji prate... Jer ja sam razgovarao sa prijateljima, vršnjacima, svi ih imamo, koji kažu kako nije sigurno ići u Hrvatsku, da neće da idu u Hrvatsku. To su samo poražavajuće činjenice kada živite ceo život sa tim ljudima i saznate od najbližih prijatelja za koje ste verovali da su oni stvarno dobri ljudi i jesu dobri ljudi. I onda vi konačno shvatite koliko to ima veze sa nečim što globalno treba da formira među svim ljudima ovde, a što praktično ne vrši svoju ulogu. A ko bi trebalo da uzme tu ulogu, nadam se da ćemo ovde saznati.

ANDREJ NOSOV: Hvala Časlave. Dakle, samo ću vas još jednom zamoliti da nastavimo dalje, da se vratimo sa onog što analiziramo i što nam je ciljna grupa, postkonfliktne i ratne generacije, na to kako komuniciramo, tek da bismo izašli iz ovog prvog dela našeg današnjeg razgovora sa nekoliko nota koje će ostati, koje su vrlo važne za to kako preneti mladim ljudima činjenice u vezi sa oružanim sukobom. Izvolite.

VLADIMIR PETROVIĆ: Moje ime je Vlada Petrović, ja ću samo nakratko da se osvrnem na ono što je kolega rekao kada je spomenuo staregije. Mislim da bi to bio jedan dobar trenutak da se u strategijama definišu interesi svih nas, naravno i nas mladih. Smatram da neće biti problem da se dođe do zaključka da je mir na ovom prostoru u sveopštem interesu i da je, da bismo došli do mira i stabilnosti,, potrebno da dođe do pomirenja i, naravno, pronalaženja svih krivaca koji su počinili sve zločine. A za to, naravno, treba koristiti medije, u svakom slučaju. Prvo da se te informacije koje mladi još uvek ne znaju njima pruže putem medija.

ANDREJ NOSOV: Dobro. Sami izvolite, predstavite se, kažite ime i prezime.

(...)(...): Ja se izvinjavam, (...) Zamolio bih samo da se vratimo na informisanje mladih o dešavanjima u državi i da ukažemo na problem kod ljudi, to jest omladinaca, da kad budu informisani, budu precizno informisani i, da kažem tako, sa određenom dozom iskrenosti. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Nastavljamo dalje. Ko se javlja za reč? Marko. Samo uključi mikrofon i predstavi se.

MARKO VELIČKOVIĆ: Marko Veličković, Centar za (...) iz Niša. Prvo, što se tiče definisanja poruke koja treba da bude poslata mladima, ja mislim da to pitanje suočavanja sa prošlošću ima stvarno veze sa identitetom i stvarno je pitanje koji to mi identitet branimo. Ako to pitanje postavimo na nivo identiteta i kažemo ljudima da su oni zapravo taoci tog identiteta koji brane i koji nas ograničava i da znamo istinu i da živimo slobodno, onda mislim da će to biti ulazna tačka za rad sa njima. U tom smislu treba da se izbriše uopšte pojam omladinske politike u Srbiji, pošto on može da bude isti sa značenjem omladinske politike u društvima koja nisu odgovorna za genocid. U tom smislu ta tema treba apsolutno da uđe i kao prioritet. Bio sam na konferenciji Koalicije mladih, gde su Majkl Polt i Božidar Đelić u uvodu mnogo više govorili o tome, a kad je došao red na omladinske organizacije, ni jednom rečju to nije bilo pomenuto, niti je neko pokušao da to pomene, to bi se doživelo kao sabotaza. I konačno, o prenosiocima te poruke. Ja mislim da imamo puno saveznika i saveznica i u kulturnom životu, i spolja, u umetnosti, profesinalaca, uglednih ljudi, ekonomista koji tu poruku sigurno mogu da prenesu, ali oni nemaju toliko prilike. Ne znam koliko i mi koristimo činjenicu da postoji puno ljudi koji dele naš stav. I naravno, to je jačanje mreže omladinskih pokreta, da ljudi komuniciraju, jednostavno direktno, da razgovaraju, da objašnjavaju, ljudi neće da gledaju ponekad medije, televiziju... Ona je, na kraju krajeva, zaista i zatvorena. Ali šta je rešenje? Znači, ako ti nije dostupan medij u meri koju ti hoćeš, stvori sam sebi prostor na neki način.

ANDREJ NOSOV: Hvala. Vlado Jovanović.

VLADO JOVANOVIĆ: Ja bih samo jednu stvar hteo da pojasnim. Sve vreme govorimo o prenošenju nekih poruka. I svi podrazumevamo sve vreme prenošenje neke poruke. Pa prosto, ovo je pitanje manje-više za sve vas: Koja je to poruka, o kojoj poruci mi govorimo? Kakva je to poruka koju mi prenosimo, šta je to? O čemu pričamo? Da li je to jedna poruka ili je to 100 poruka? Ako je to 100 poruka, o čemu se radi u tim porukama?

ANDREJ NOSOV: Pre svega govorimo o mehanizmima kazivanja istine i traženja istine, a u ovom slučaju kako, koristeći sudske procese, svedočenja, presude, iskaze žrtava kao najvažnije, da istina, činjenice koje znaju žrtve i njihova priča dopru do što većeg broja ljudi u Srbiji. Govorimo o tome i govorimo o činjenicama koje su utvrđene u sudskim presudama, odnosno predmetima pred eventualnim budućim vansudskim mehanizmima. Dakle, govorimo o vrlo konkretnim ljudima i konkretnim događajima, ne govorimo o poruci „Evropa svaki dan“, pa da mi sad nađemo način da kažemo: „Evropa, to je suočavanje sa Evropom“, ili da kažemo: „Srebrenica se dogodila, a vi, ljudi, dok ne prihvatate da se Srebrenica dogodila i da je to bio genocid, nećete da budete u Evropi.“ Dakle, ne govorimo o tako, kako da kažem, uprošćenoj i na neki način političkoj poruci, već o jednom širem društvenom procesu u kojem društvo saznaje i spoznaje šta je ono što se dogodilo u toku rata. Izvolite.

MILE NOVAKOVIĆ: Mile Novaković iz (...) Hteo sam samo da kažem da treba, znači mi kao mladi ljudi a i svi ostali da nam pomognu u tome, da nađemo neke izraze za utvrđivanje istine, da ne bi došli do situacije kao što se nedavno dogodio incident u Beogradu, gde su neki ljudi lepili plakate sa imenom Ratka Mladića. Znači, da ne bi došlo do toga da ti momci rade slične stvari, verovatno nisu najbolje obavešteni ili su čak poprimili od svojih starijih, to jest od svojih roditelja, rođaka ili prijatelja, treba da utvrdimo neki metod, da ne bi time stavljali nekoga, da ne kažem, nije bitno, tamo gde treba da stoje narodni heroji ili ljudi koji su zaslužni na neki način. **Treba da razvijemo neki metod da mladim ljudima dočaramo našu prošlost i prošlost naših političara koji su**

tada bili u vlasti. Govorim o dešavanju u bivšoj Jugoslaviji tokom ratnih godina, od 1991. godine i dalje. Hvala.

ANDREJ NOSOV: U redu.

NATAŠA KANDIĆ:.... i slici, mesto na plakatu i da oni stoje iza toga. Smatraju da se time suprotstavljaju onom delu države i društva koji smatra da mu je, budući da je optužen za genocid, mesto pred Haškim tribunalom. Na koji način to uraditi? Naravno, ne verujem da mislite da bi te mlade trebalo hapsiti zbog toga što misle i što stoje iza te akcije. Ali na koji drugi način uveriti ili promeniti 33 ili 34 posto onih koji glasaju za radikale i koji svi stoje iza te akcije plakata? Ili kako nekih drugih 40 posto, koji ne stoje iza toga i koji su, da kažem, na strani pravde i koji smatraju da svako ko je počinio ratni zločin treba da odgovara jer je to važno za budućnost da svi treba sve znaju, da znaju ovde u Srbiji šta se dogodilo onima u Hrvatskoj, šta se dogodilo na Kosovu, kako, na primer, taj deo društva staviti u prvi plan? Pazite, u tom delu društva o kojem govorim, značajan deo su mladi. Znači mladi kojih bi, kad bi ih pozvali, ko zna koliko hiljada i hiljada izašlo i lepilo plakate. To sam prosto htela da istaknem kad je već pomenuto da podstaknem razgovor.

ANDREJ NOSOV: Izvolite.

MILAN NOVAKOVIĆ: Mile Novaković, (...) Hteo sam da kažem samo da treba te mlade ljude ubediti da to što se desilo na području Srebrenice i u ostalim slučajevima gde je izvršen masakr, ugrožavanje muslimanskog i nesrpskog stanovništva, nije činjeno u svrhu, kako bih rekao, opravdavanja ratne nužde i nekog patriotizma i odbrane ili bilo čega. Drugim rečima, bitni su ljudi koji su lepili te plakate, a i ostali koji stoje iza njih, govorim o mladim ljudima, ne govorim znači o političarima jer oni imaju svoje mišljenje, njih ne može više niko da ubedi u ono što i oni sami, mislim, znaju. Mladima treba da budu dostupne sve informacije i podaci o tome šta se tamo stvarno dogodilo i ko je taj čovek koga oni zastupaju. Znači, bez nekih malverzacija, lažne skromnosti ili bilo čega

što je vezano sa neistinom. To je ključni problem u svemu tome, a mi se ovde skupili da bismo govorili kako to da rešimo.

ANDREJ NOSOV: Ovde imamo četvero ljudi koji su se javili. Dušan, Simon, pa onda imamo Anu, imamo Vladimira. Ako je odgovor na ovo, onda može.

VLADIMIR PETROVIĆ: Vlada Petrović, (...) prisustvovao sam u Kraljevu promociji knjige *Istina o Srebrenici*, koju je organizovao Kulturni centar, gde su upravo pričali kontra priče, da su u Srebrenici bili pobijeni Srbi. I šta onda uraditi? Mislim, oni imaju totalno kontra strategiju. Oni šire informacije da su to bili Srbi.

ANDREJ NOSOV: Dušan.

DUŠKO RADOVANOVIĆ: Mislim da....

SIMON SIMONOVIĆ: Samo bih hteo da se nadovežem. Mislim da smo sada otišli u jednu krajnost. Kako preobraziti radikale, mislim da je to potpuno van teme. Mislim, ne vredi sada pričati o dijametralno suprotnim grupama. To je, mislim, kao da pričamo kako probraziti jednog pripadnika „Nacionalnog stroja“ ili „Obraza“. Znači, to nisu svi ljudi koje mi treba da targetiramo. Mi imamo one koji su nama bliski, pa onda njima treba širiti istinu, do jednog dana kada će postati većinsko mišljenje u Srbiji da treba da se uhapse ljudi odgovorni za stvari koje su se desile. Pa kad se oni isporuče tamo gde im je mesto, kad se onda tamo otvore sve te priče, kad se vidi da su oni stvarno nešto tamo radili, tek onda možemo da razgovaramo o tome kako će ti ljudi koji su krajnje radikalne grupe sada prihvatiti to što su radili. Inače, sada, u ovom trenutku, pričati o tome kako ćeš ti jednog radikala ubediti da je Ratko Mladić učinio genocid ne može uopšte biti tema razmatranja. Jer jednostavno prvo svi oni treba da su u vakuumu kod nas, a kasnije radikale ubediti u to da su sigurni da je Ratku Mladiću mesto u Hagu i da on treba da ide ne zato što hoćemo jednog dana da budemo u Evropskoj uniji i da nam bude lepo, nego zato što treba da ide tamo jer je radio stvari koje nijedan čovek ne sme da radi. E, kada

ubedimo, znači, prvo te malo pristojnije ljude, onda da idemo dalje. A, inače, ja sam Simom Simonović, pošto sam zaboravio da se predstavim.

ANDREJ NOSOV: Ja se izvinjavam, ja pravim listu, sada Dušan, posle Dušana imamo Anu, posle Ane imamo Vladimira Jovanovića.

DUŠAN RADOVANOVIĆ: Da, ja se potpuno slažem da mi u Srbiji, kao i u svakoj drugoj zemlji, imamo neke ekstremne desničere i da mi nećemo njih ubediti da oni promene svoje stavove. Ali ono što se ne slažem jeste da ne treba da se pomirimo s tim da oni lako mogu da izađu i šetaju po Beogradu, nađu ulicu u kojoj piše Bulevar Zorana Đinđića i onda odluče da tu napišu Bulevar Ratka Mladića. Znači, mi ne možemo njih da ubedimo da promene mišljenje, ali možemo da ih ubedimo, možemo da stvorimo atmosferu da Beograd nije grad u kojem oni mogu da rade te stvari, kao što su radili u drugim gradovima i to uspele. I mislim da su ovaj primer o tome kako su Srbi bili u stvari žrtve u Srebrenici i primer s plakatiranjem odlični primeri da ja to i uspelo. Šta se tu dešavalo? Tu imamo jednu stranu koja izađe i uradi nešto što je potpuno sirovo. Izađe i lepi plakate, izađe i da neku izjavu. Koji je do sada bio naš odgovor na to? Pojavi se neki gospodin sa kravatom na televiziji ili gospođa, ispiča neku priču, mladi ljudi znaju da ne mogu da prime tu poruku. Ja mislim da je u takvim akcijama i takvim postupcima naš odgovor izuzetno jasan, onaj koji smo počeli da sada primenjujemo, a to je da isto tako odgovaramo. Znači, ako ćete vi ići ulicom i lepiti plakate, onda ćemo mi stati 100 metara od vas i reći: „E, ovde sad ne možete da prođete!“ Ovo nije vaš grad nego je naš grad i ja mislim da to čak više nije ni pitanje vremena jer se to već dešava. I da ćemo mi biti uvek u većini jer tih ljudi i koji idu na ulice i to lepe mora da bude i ima manje nego onih koji neće to da im dozvole jer vide koliko je to radikalno. Znači, da prosto na takva pitanja naš odgovor treba da bude isti takav, samo pozitivan. Vi hoćete da radite nešto loše, mi smo tu da vas u tome sprečimo. To jedno prosto pitanje i prost odgovor.

ANDREJ NOSOV: Hvala, idemo dalje. Ana.

ANA (...): Ana iz Inicijative mladih, Novi Sad. Pa ja mislim da samo konkretizujem temu od malopre koju sam spomenula, a koja se tiče aktivizma. Inicijativa mladih nosi projekat koji se zove (...). i u stvari se bavi edukacijom mladih ljudi i načinima suočavanja sa prošlošću. To znači da se radi o žrtvama i u tranzicionoj pravdi. To stvarno govorim zato što verujem u to. To je (...).konkretna edukacija, razgovor sa mladim ljudima u vezi sa predstavljanjem informacija šta se u stvari desilo, lični kontakt. I pored toga ulične akcije, znači aktivizam, razgovor sa ljudima na ulici, to stvarno nije toliko strašno. Ima svašta da se čuje, ali može da se ostvari pomak u konkretnom razgovoru sa ljudima. To je jako bitno. I dovoljno je jednom da im se kaže, čisto da im se predoči da postoji druga strana i može da se postigne neki efekat.

ANDREJ NOSOV: Hvala. Vlada. Imamo već prijavljena dva govornika, vreme nam je ograničeno Ako se još neko prijavljuje, neka se javi.

VLADIMIR JOVANOVIĆ: Vlada Jovanović. Ja se delimično ne slažem sa tim da mi ne treba da targetiramo ljude koji su dijametralno suprotnih stavova, vrednosti od naših. To mislim zato što se godinama obraćamo nekim ljudima koji nas razumeju. I onda se mi tako razumemo svi u nekom krugu, puni smo razumevanja za te ideje u opet malom krugu ljudi. Ja prosto stvarno mislim da nije bilo nijedne konvencije, nije bila ni jedna tribina koja ne bi bila na ivici incidenta već u startu kada se pomisli na to, ali, zapravo, zašto ne bismo imali, ne govorim sada o ovom konkretnom slučaju, ali za mesec dana ili dva meseca, s jedne strane ljude iz desničarskih organizacija ili prosto ljude koji se zaista suprotstavljaju, koji mogu u nekom civilizovanom kontekstu da razgovaraju o svojim vrednostima i onda argumentima da se suprotstavimo. Mislim da je to zaista potrebno. Zašto nikad to niko nije pokušao? Sve vreme se obraćemo ljudima koji nas razumeju i sve vreme zamišljamo nekog idealnog mladog, super, nekog srpskog, progresivnog nekog, neko biće koje sad čeka samo nas da dođemo i da mu kažemo da nas razume. Prosto mislim da pravimo neke greške u modelu koji zamišljamo kad se obraćamo nekome. Eto.

ANDREJ NOSOV: Hvala. Časlav.

ČASLAV LAZIĆ: Časlav Lazić iz Inicijative mladih za ljudska prava. Sad kad smo razgovarali o ovim ljudima koji su lepili te plakate i našoj ulozi u tome da njima pokažemo neke mehanizme, da iznađemo neke mehanizme da vidimo šta se tamo stvarno desilo, ja mislim da su oni vrlo svesni šta se tamo desilo i da je to ključni problem. Imamo ogromnu većinu ljudi koja je svesna šta se tamo desilo i koja vrlo svesno podržava tu ideju o svemu tome što se tamo desilo. Koji je način da te ljude sankcionišemo zbog tog svog mišljenja, to je ovde ključno pitanje. Mi ne možemo da ih edukujemo. Ako bismo mi njima kazali da je u Srebrenici streljano toliko i toliko ljudi, oni bi rekli: „Šteta što nije više.“ I tu dolazimo do jednog problema, a kako ćemo njega rešiti, ja to ne znam. Postoji ogroman nivo nekažnjivosti u Srbiji. I taj nivo nekažnjivosti u Srbiji mora bitno da se smanji, da se mnogo napora uloži i to. Kad će se desiti da ta situacija bude malo bolja, ja ne znam. Ali u suštini, to je ključni problem jer se suočavamo sa grupama ljudi koji zločin shvataju na onaj način na koji su to radili nacisti i koji dan-danas to rade. Postoje nacističke grupe svugde, međutim postoje i ovde. Vrlo je sad intrigantno pitanje kako to da neko ko je takođe pretrpeo zločin od tih istih nacističkih grupa ovde sada može da kliče tim istim idejama. Onda vi shvatate da je jedna od tih ideja zločin. Taj zločin mora negde na neki način da se kazni. Eto, toliko. Samo još ako mogu da završim. Svedoci smo da živimo u suštini u jednoj eri nekog prosvetljenog nacionalizma. Ja ne znam da li vi imate taj utisak jednog povampirenog nacionalizma i treba spomenuti, odnosno u suštini veličati tu ideju nacionalizma. Ja nemam ništa protiv nacionalizma, odnosno ne nacionalizma nego patriotizma i toga da volite svoju državu, da nosite zastavu svoje države. Ali zašto se uvek uplašim kada vidim troje ljudi na ulici koji nose srpski grb na majici? Zašto ja, recimo, ne nosim srpski grb na majici ili niko od svih nas koji sedimo ovde i zašto se uvek tu pravi neko negodovanje, odnosno neki jaz između ljudi koji osporavaju tu srpsku zastavu? Ne znam ko je imao nešto protiv što neko drži američku zastavu u svom kabinetu, ali je jako opasno znači da vi, dok još niste raskrstili sa prošlošću, veličate taj nacionalizam jer tu nije napravljeno jasno razgraničenje između te dve stvari. Vrlo su to opasne stvari kada još uvek imate nerasvetljene zločine, kad još uvek ogroman broj građana misli na drugačiji način nego

što bi trebalo da misili, a veličaju tu ideju kroz zastavu pod kojom su učinjeni ti zločini. Dakle mora se raskrstiti sa zločinima i onda krenuti na neku drugu stranu. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Hvala, Časlave. Hajrija.

HAJRIJA (...): Evo, ja nisam iz Inicijative, ja sam Hajrija(...), dolazim iz Prijepolja, iz nevladine organizacije Centar za građansku akciju (...), a inače sam aktivna u LDP-u, trenutno najmlađa odbornica Skupštine opštine. Sad ja sve vreme dok ostali govore nešto pišem i pokušavam da sklopim neko izlaganje, ali mislim da nisam uspela, pa se unapred izvinjavam ako budem malo konfuzna. Prvo, htela bih samo da kažem nešto oko jedne stvari koju je ovde nekoliko ljudi spomenulo, Vlada, čini mi se, na kraju, oko toga da li se mi obraćamo tim radikalnim ljudima ili im se ne obraćmo i da li pokušavamo da ih menjamo ili ne pokušavamo da ih menjamo. Simon je rekao da mi ne možemo da promenimo radikale i to je za mene...

SIMON SIMONVIĆ: Ne, rekao sam da ne možemo u ovom momentu.

HAJRIJA (...): Da, to je za mene ona politička priča i tako razmišljaju političke stranke, ali mi kao mladi ljudi i kao aktivisti treba da se obraćamo svima, bar je to moje mišljenje. Naravno da veliki broj tih ljudi nećemo uspeti da promenimo i ništa da uradimo sa njima, ali je potrebno da se stvori atmosfera u društvu da se njima kaže: „Dobro, OK, ti hoćeš tako, ali, bato, moraš da snosiš neku odgovornost za to.“ I da se onda prosto ljudima ostavi mogućnost izbora, znači ako vi hoćete da lepите plakate, da nosite majicu sa likom Ratka Mladića, šta god, u ovoj državi postoji neka odgovornost, neka cena mora da se plati za to. I onda vi slobodno možete da izaberete. Mi imamo situaciju da mnogo ljudi govori da imamo stalno te organizacije, ne znam više kako se koja zove, „Obraz“ i slično, i tu sad „Gardu cara Lazara“ ili kako god. Ja sam sigurna da kad bi ti ljudi došli u situaciju da snose odgovornost za svoje postupke ili da budu dovedeni u situaciju da im kažu: „Hajde, idite sada negde da se borite“, da bi se mnogi od njih zapitali da li je njima stvarno tu mesto i da li oni znaju šta rade. Tek kada iza nekog postupka ljudi stoji neka sankcija, neki vid snošenja odgovornosti, tek onda ljudi sednu i počnu da razmišljaju

svojom glavom i zapitaju se: „Da li sam ja stvarno za to i da li sam spreman da se odrekнем toga i toga zarad ovoga što sada govorim?“ Tako da mislim da mi u tom delu, kao nevaldine organizacije, ne bi trebalo da se ograničavamo i da je to čisto politička priča, ne obraćamo se (...) što se toga tiče. E sad, Dušan je pomenuo drugu stranu. Kad sam vadila neke teze i pokušavala da se fokusiram na to šta želim da kažem, sve vreme sam bila u problemu jer shvatam da ovo što mi danas hoćemo da uradimo jeste velika stvar i da uopšte nije jednostavno komunicirati sa bilo kim, sa komšijom, sa roditeljima... U stvari, gotovo nikad nije jednostavno, treba da nam je jasno da je to tako da se u samom početku ne obeshrabrimo. S druge strane, treba da nam je jasno koliko dugo je ta druga strana, i koliko sistematski, u stvari podizala, pod znacima navoda „važnije teme“, a spuštala ovu temu o kojoj mi danas govorimo. Tako da je postala opšta stvar da su sve ekonomske i socijalne teme stavljene u prvi plan i da su one „važne teme“, a da je tema suočavanja sa prošloću nešto sa čim mi u startu treba da se borimo i da pokušamo da je istaknemo u prvi plan. To se naravno i radi, to posao ovih organizacija, to je nešto što možemo da radimo na globalnom nivou i, naravno, radimo, samo treba bukvalno svaki trenutak i u medijskom prostoru koristiti za to. Druga stvar koju sam htela da kažem jeste ta apatija i taj neaktivizam mladih. Mislim da je to nešto što je veliki problem. Posebno je to problem u manjim sredinama uglavnom, ja vidim dosta mladih iz Beograda i Niša. Mislim da na neki način možemo da krenemo od bliskih prijatelja i da je to jedno važno mesto u ovoj komunikaciji, taj direktni kontakt sa njima. Znam da je Inicijativa radila u nekim gradovima, ali mislim da treba praviti mnogo veću mrežu tih NVO po Srbiji i da se ona širi i regionalno i da se ide čak do nivoa nekih opština. U direktnom kontaktu s ljudima je, naravno, najefikasnije delovati, jer prosto drugačije ne možemo. To je najveća tragedija što su mladi ljudi, od koji se očekuje da pokrenu neke stvari, tako apatični. Onda treba da krenemo od najnižih nivoa pa gore, i da se širi ta mreža, i to će mnogo pomoći. Toliko.

ANDREJ NOSOV: Hvala, imamo još šet prijavljenih, Simon, koji hoće nešto vrlo kratko da kiazе.

SIMON SIMONVIĆ: Ja bih samo da razjasnimo jednu stvar. Kada kažem da ne treba da targetiramo najradikalnije pripadnike društva, upravo govorim iz te pobude koju si ti rekla u jednom momentu kad si rekla: „Ako će nositi majicu sa Ratkom Mladićem, moraće znati da će snositi posledice.“ E, upravo dok se ne uspostavi takvo društvo, gde će biti normalno da svako ko se ponaša na takav način, ko u sebi proizvodi govor mržnje i gestove mržnje za to mora da snosi sankcije, dotle sa takvim ljudima uopšte ne vredi razgovarati. Oni nemaju svest o tome šta znači postojati u jednom građanskom društvu. Navešću samo jedan mali primer kao digresiju, prošlog proleća je napravljena akcija u organizaciji Biroa. Akcija je bila „Traži mladića“, koja je imala dublji smisao sem toga da se traže mladići. Tražio se jedan Mladić. I onda se pojavila jedna grupa ultradesničara koja je tu napravila probleme, posle čega je na sajtu koji se zove „Baden anner, prvi čas“ osvanuo jedan prikladni tekstić u kojem se sa jedno 40 prideva kojima se opisuju ljudi kao levičari, degenerici, pederi, bolesni ljudi koje treba skloniti. I moja slika, dobro. Dok se ne shvati u jednom društvu da se na takav način ne može komunicirati i ne može se tako ponašati, jednostavno s takvim ljudima ne treba razgovarati. Kada se uspostavi društvo u kojem će postojati sankcije za takva dela, e onda ti možeš razgovarati sa svakim pripadnikom takvog društva jer će znati gde su granice i koji je prostor ponašanja. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Molim vas, molim vas, Vlado, isključi mikrofona. Dakle, ako je ovo odgovor na ovo što si rekao, ovde imamo još pet prijavljenih. Što duže govorite, to je pauza kraća.

DUŠAN KANAZIR: Dušan Kanazir, LDP. Gledaću što kraće. Mislim da je ovde vrlo važno da danas ne postoji odgovornost u društvu. Da postoji, bilo bi odlično. Ali ako je nama kao mladima interes da ta odgovornost postoji, onda verovatno najbolji put za akciju nije da sedimo i čekamo da se ona uspostavi ili da onako krenemo postepeno, korak po korak, do toga, nego da odmah uradimo sve što je moguće. Kada govorimo o komunikaciji sa najradikalnijim elementima, mislim da ne smemo zaboraviti da kroz komunikaciju sa njima i kroz odgovore na pitanja, kroz osvrtnje na sve to što oni rade, ne komuniciramo samo sa njima nego sa celim društvom. Jer kad oni krenu nas da pljuju,

oni ne pljuju nas da bi nas ubedili da mi postanemo ultradesničari, nego šalju poruku ostalima da su oni sposobni da to urade, da su hrabri da to urade, da oni to mogu, ne može im niko ništa, pa se sad vi ostali uplašite. E, mi treba da komuniciramo s njima da bismo im pokazali da ne mogu sve to da rade i da bismo pokazali ostalim ljudima kroz tu komunikaciju da naše viđenje takođe postoji, da naše viđenje jeste takođe jako, da nije sramota biti na toj strani i da su argumenti na našoj strani.

ANDREJ NOSOV: Hvala, idemo sad tamo. Rašo, žao mi je, nema na ovoj sesiji vremena.

DRAGAN MARKOVIĆ: Dragan Marković, Društveni centar mladih Sombor, ima malo učesnika i iz drugih gradova. Ja sam 25. maja sa grupom mladih iz Beograda u ime Inicijative oputovao u Tuzlu, gde smo obeležili jedan masakr koji je bivša JNA sprovela tamo i gde je poginulo dosta mladih ljudi. Tragična stvar koja se desila sledećeg dana je ta da su radikali već izlepili plakate sa Bulevarom Ratka Mladića, a da našu akciju kojom smo pokušali da mlade u Srbiji suočimo sa prošlošću nijedan medij u Srbiji nije prikazao. A da su udarna vest bili upravo ti radikali, ti plakati. Mislim da su mediji jedna velika mašinerija koja im daje dosta prostora. I ako mediji budu postupali tako da se mi sve manje i manje nalazimo na marginama, verovatno će se i samo društvo lakše suočiti sa tim. Takođe, što se tiče strategije koju vidim kako bi se mladi suočili sa prošlošću, pošto već duže vremena radim sa omladinskim grupama, vidim jedan instrument koji bi mogao da se iskristališe u jedan segment što se zove građansko vaspitanje. Znam da je sada prosto nemoguće zato što znamo kakva demokratska vlast vlada Srbijom, ali se iskreno nadam da bi u nekom pogodnom vremenu mogao takav program da se sprovede. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Hvala vam lepo. Imamo Milicu, pa potom Milana, Tijanu, pa potom imamo Vladimira i onda imamo Miletu i to je ono što ja imam od prijavljenih sada, a ostale molim da sačekaju sledeću sesiju.

MILICA MILIĆ: Ja sam Milica Milić iz Inicijative mladih za ljudska prava. To je jedna nevladina organizacija. Šalim se. Ja sam se zapravo prijavila za reč da se nadovežem na

ono prvo Dušanovo izlaganje, ali je u međuvremenu mnogo toga rečeno, pa ću ja pokušati samo kratko, da ne budem skroz konfuzna. Harija je dosta toga rekla od onoga što sam ja imala potrebu da kažem, pa bih se nadovezala i na to. Zaista mislim da kad se govori o tome da su radikali izlepili plakate, to mi malo zvuči kao u školskom dvorištu: „Sad dolaze neki mangupi, mi smo dobri, pa ćemo im pokazati kako treba lepo, a ne tako.“ Smatram da je to bez veze jer zaista mislim da moramo vršiti snažan pritisak na institucije. Prosto, ja bih volela u momentu kada radikali izlepe Bulevar doktora Zorana Đinđića kao Bulevar Ratka Mladića, da na televiziji okrenem kanal jer znam da će policija reagovati i da će ti ljudi odgovarati. To u vrednosnom smislu nije dobra stvar, a naše institucije moraju da se bave sistemom vrednosti, odnosno da se čisto sistem preokrene i prosto počnu na taj način da se razmatraju te stvari, a ne da mi stalno govorimo o odmeravanju snaga, o tome da oni šalju neku poruku da su snažni, onda mi moramo da pošaljemo poruku da smo snažniji. Da bismo imali mogućnost da utičemo na institucije, prvi korak koji treba da uradimo jeste da prosto razbijemo taj stereotip o tome da su mladi nezainteresovani jer ja mislim da je to ista priča kao sa nametanjem tema. Kao što se sada trenutno nameće tema o tome da nam je ekonomija prioritet i ništa drugo, tako mislim da nije pogodna situacija da se stalno govori, pa i ovaj skup je zapravo započeo tako, da je veliki problem što su mladi nezainteresovani, apatični i tako dalje. Nismo. Sada je 27:47 Evo nas ovde, sedimo, razgovoramo, dakle imaćemo snagu onda kada pokažemo zapravo da smo mi mlada generacija koja prosto ima pravo da postavlja tako opasna pitanja i da vrši pritisak na taj način.

ANDREJ NOSOV: Zahvaljujem. Dalje.

(...) **JOVIĆ:** iz (...). iz Vranja. Pre svega nadovezala bih se se na ono što je Ana govorila, dakle na problem malih sredina. Kako uspostaviti adekvatnu komunikaciju u malim sredinama. Ja dolazim iz Vranja, a to je grad u kojem još uvek vladaju socijalisti. Nažalost, moram reći, u svim institucijama su socijalisti na vrhu, mediji su socijalistički i bukvalno nemamo ni jedan prolaz. Što se tiče uličnih akcija, bilo ih je u prethodne dve godine, ako se ne varam, tri. Kako u tom društvu i u tom sistemu nešto učiniti, od čega početi, to je nešto što bih pitala sve vas koji imate više iskustva. Hvala.

ANDREJ NOSOV: To je jedno teško pitanje. Vlada.

VLADIMIR MILOVANOVIĆ: Vlada Milovanović, Kraljevo. Nisam mišljenje promenio o formi. Mislim da treba manjati ljude bez obzira na to kojoj grupaciji pripadaju, jedne na jedan način, druge na drugi način. Jednima normalno reći, ovo je šargarepa, drugima reći ovo je (...) pehar, pa nek misle šta hoće, a ja mislim da pre ili kasnije mogu da se promene. Ako ih ne promenimo, oni će se umnožiti.

ANDREJ NOSOV: Hvala. Mile.

MILAN MARKOVIĆ: Milan Marković iz Sombora, po ko zna koji put. Hteo sam da se napdovežem samo na (...) priču i našla je malo tu priču (...) Ovaj, hteo sam samo da kažem jednu stvar, da vam dam samo jedan primer. Svi znamo da je 1941. godine počeo Drugi svetski rat, to jest počeo je 1939. godine, nije ni bitno sad, nismo na času istorije, i imamo primer jedne države, nacističke Nemačke, koja je tokom Drugog svetskog rata činila razna zverstva i bila agresor skoro na teritoriji celog sveta. I sad, šta su posle Drugog svetskog rata učinile nemačke vlasti da se taj njihov loš imidž preokrene? To je bila ovakva situacija. Oni su doneli zakon o koji zabranjuje javno pokazivanje nacističkih simbola tipa kukastog krsta i sve ostale stvari, slobodu javnog govora koji je zastupao njihov stav nacionalizma i fašizma i svih ostalih tih negativnih stvari. Doneli su zakon i kažnjavali, po težini, eksponiranje nacionalističkih ideja i iznošenje u javnost. Jednom rečju, zabranjeno je trovanje omadine i drugih ljudi, ali prvenstveno omladine. To je ipak snaga jedne države koja to treba da uradi. E, pa sad i Srbija treba da donese neki sličan zakon u vezi sa tim. Harija je rekla da ljudi koji lepe te plakate ili druge stvari treba da odgovaraju u izvesnom smislu. E, dok se to ne donese, dok to ne bude zvanično zakonodavno, u Srbiji će biti vrlo male mogućnosti za neke promene. Hvala.

ANDREJ NOSOV: Hvala Mile. I sad samo za kraj. Dakle, otvorili smo mnogo tema, od građanskog vaspitanja, preko apatije, do komunikacije, do toga da li na neki način treba kažnjavati one koji veličaju zločince, pa preko onoga da li treba, kao u školskom

dvorištu, kako kaže Milica, da pokazujemo svoje snage ili zapravo treba da pokažemo tim ljudima, kao što je to na primer bilo slučaj 2005. godine, kad je bila ona tribina na Pavnom fakultetu. To uopšte nije bilo prijatno, ali mislim da je to bio jedan početak angažovanja mladih ljudi u kontekstu zaustavljanja onih koji su odlučili da negiraju Srebrenicu u tom konkretnom slučaju. Ja ću sad samo govoriti pošto krećemo sada na pauzu za kafu, zamoliću vas da pre nego što krenemo u tu drugu sesiju, gde smo otvorili mnoga pitanja, razmislite tokom pijenja te kafe o jednom vrlo važnom pitanju. To je pitanje koje je to telo i kakvo je to telo, pored sudova, i da li su to sudovi, pošto u svakom slučaju jesu jer donose presude koje bi trebalo da nam kažu istinu. Dakle, da li je to neki vansudski mehanizam, da li su to zvanične inicijative, nezvanične inicijative..? Prosto, na drugoj sesiji bi trebalo da se fokusiramo upravo na taj kontekst, odakle mi saznajemo šta se to dogodilo. I to je to. Idemo sada na kafe pauzu, molim vas da budete unutra u 12:05.

Pauza

NATAŠA KANDIĆ: (...) suočavanje sa prošlošću i uloge pojedinih grupa u tom procesu. Odakle ta tema? Fond za humanitarno pravo, zatim Dokumenta, organizacija iz Hrvatske, Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva, sada se tome pridružuje i Inicijativa mladih, svi čvrsto stojimo na stanovištu da je za uspostavljanje vladavine prava i osiguravanje da se zločin ne ponovi uslov da se utvrdi i iznese istina i dođe do pravde za ono što je učinjeno u prošlosti. To je jedan okvir zato što sva iskustva postkonfliktnih društava govore da su se stvorili uslovi za uspostavljanje pravne države, za vraćanje ljudskog dostojanstva žrtvama i za neponavljanje zločina tamo gde su organizovana suđenja za ratne zločine, gde su formirana određena tela, komisije za utvrđivanje i kazivanje istine. Otuda ta tema, otuda ovaj naš proces konsultacija koji smo započeli u maju 2005. godine i to upravo zbog toga što je u Bosni u to vreme postojala radna komisija u Parlamentu koja je u saradnji sa Američkim institutom za mir radila na izradi zakona o formiranju Bosanske komisije za istinu. Mi smo u maju organizovali Regionalni forum o instrumentima za utvrđivanje i kazivanje istine, na kojem smo objasnili da se u bilo kom društvu koje je na svojoj teritoriji imalo i oružane sukobe nikada ne može nekom odlukom uspostaviti neko telo. Da bi se to uspostavilo i došlo do

toga koje je to rešenje, koja je to vrsta mehanizma koji treba da postoji za utvrđivanje istine, potrebno je organizovati jednu široku debatu u okviru civilnog društva, zatim uključiti i političke partije u to i doći do nekih preporuka koje treba predati institucijama i vladi i onda se zapravo boriti za primenu tih preporuka, zastupati ih. Nakon te naše rasprave u Sarajevu, rad na komisiji u Parlamentu je prestao zato što su na toj našoj raspravi slušali argumente za široke konsultacije u društvu. Nisu shvatili da su oni formirani i počeli da rade kao jedno zatvoreno telo i da to zatvoreno telo nikada neće biti u stanju da sebi obezbedi tu moć i uticaj u društvu zato što se nisu ni sa kim konsultovali u tome. Posle toga smo napravili u decembru 2005. godine prve regionalne konsultacije i to je bilo sa umetnicima, sa piscima, sa pozorišnim i filmskim radnicima, sa glumcima, i to je bilo jako dobro. Znači, na isti način kao što danas razgovaramo, bez uvodničara. Isključivo smo imali moderatore u funkciji vođenja računa o proceduri, davanja nekih vrlo jednostavnih i potrebnih obaveštenja i upustava. Imali smo jednu neobično dobru diskusiju, koja je počela na sličan način kao ovde, a svi su se pitali kakva je njihova uloga u tom procesu i gde je njihovo mesto u odnosu na pravdu. Onda je bio i među umetnicima jedan deo, njih desetak mladih, koji su najpre počeli sa svojim problemima, da bi onda došli do teme da li je važnija istina ili pravda, i na koji način oni, umetnici, koji u stvari stvaraju predstavu, pišu knjige, organizuju izložbe, mogu da učesvuju u procesu utvrđivanja istine. I onda se razvila neobično dobra i konstruktivna rasprava jer su videli da je zapravo njihova najveća uloga u tom suprotstavljanju političkim interpretacijama prošlosti. Time što će uvažavati sudske činjenice, time što će uvažavati ono što je već utvrđeno da se dogodilo, time što će davati prostora glasu žrtava. Zahvaljujući takvom njihovom stanovištu koje su imali, inače bez te rasprave sve to nikad nisu posmatrali u tom konkretnom kontekstu koji smo mi postavili, mi imamo neke dobre stvari, neke odlične filmove kao što je „Grbavica“, imamo neke dobre knjige koje su zasnovane na ratnim događajima, iako je to umetnost, gde je sloboda dozvoljena. Vi se sećate raznih umetnika iz nacističkog vremena koji su pravili sjajne filmove u umetničkom smislu, ali su oni bili pogubni u moralnom smislu zato što su podsticali na okupljanje oko nacističkog programa i zapravo opravdavali konačno rešenje kao jedan navodno civilizacijski čin. Znači, zahvaljujući svesti jednog broja intelektualaca pre svega iz redova umetnika, mi imamo danas vrlo važna dela, ali sve kad bismo sabrali, to

je toliko malo u odnosu na proizvodnju onih knjiga i drugih, da kažem, intelektualnih dobara koja predstavljaju prošlost na jedan potpuno lažan način. Pogledajte, recimo, o Karadžiću postoji negde 20 knjiga. Postoji o Mladiću desetine i desetine knjiga. Postoje o raznim događajima, o Vukovaru, o Srebrenici, postoje gomile knjiga koje pokušavaju da predstave te događaje i prošlost na način na koji te događaje vide oni koji su učestvovali u tome i odgovorni su za te zločine. Hoću da kažem da je još uvek jako malo tih umetničkih dela, knjiga, izložbi, koja bi se mogla suprotstaviti onome što je već proizvedeno. Posle toga, u februaru ove godine mi smo u Zagrebu održali drugi regionalni forum. I zahvaljujući tome što smo imali konsultacije sa umetnicima, bila je jedna posebna sesija sa umetnicima i po oceni svih oni koji su učestvovali u toj raspravi o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine, upravo je najbolja sesija bila ona u kojoj su govorili umetnici, pisci. Bio je tu Dino Mustafić iz Sarajeva, čije se predstave igraju u Beogradu, bio je Haris Pašović, bio je Nenad Prokić u tome, to je bila jedna vrlo konstruktivna rasprava i oni su već imali dovoljno vremena od decembra do februara da svoju misao potpuno artikulišu, da je artikulišu u kontekstu razgovora o istini i pravdi. Mi sad, znači, idemo dalje., Na siti način kao danas ovde, 27. juna organizovane su konsultacije u Sarajevu. A u ovom mesecu će biti organizovane i konsultacije u Hrvatskoj, u Zagrebu. Nažalost, nismo uspeli da obezbedimo načine da konsultacije sa mladima organizujemo u Crnoj Gori i na Kosovu, ali će u septembru biti održane regionalne konsultacije sa novinarima, a onda takođe regionalne konsultacije sa udruženjima žrtava i regionalnim organizacijama na Kosovu. Ono što ja hoću da postavim ovde kao okvir i da vas zamolim da u tom okviru razgovarate, to je da, imajući u vidu ono što sam rekla, mi pripadamo tim organizacijama koje smatraju da nema vladavine prava, da nema demokratske budućnosti ukoliko se ne raspravi i ne iznese istina i ukoliko se ne obezbedi pravda. Da o pravdi ne razgovaramo zato što već imamo nešto što postoji, to su suđenja u Hagu, to su domaća suđenja o kojima se zapravo jako malo zna i piše i uopšte izveštava. Ona imaju onoliki uticaj koliko se pravde donese u toj sudnici, kada se napusti ta sudnica. Kada se posmatra šta mediji o tome izveštavaju, ja bih rekla o tome da je njihov uticaj gotovo zanemarljiv, što je jedna velika šteta jer je ponekad reagovano u svim tim suđenjima, u nekim predmetima pred Većem za ratne zločine ovde u Beogradu, stvarno jako dobro i na visokom profesionalnom nivou, ali

šteta, ostaju bez uticaja. Kako doći do odgovora na pitanje da li je važnija istina ili pravda? Puno vremena mi je trebalo da dođem do nekog svog zaključka šta je, u stvari, važnije. Da li pravda može da bude obezbeđena ako nema utvrđene istine? Da li istina može biti utvrđena da ne bude praćana pravdom? I šta je zapravo važnije za neko društvo u kojem ima neke političke volje i snage da zbilja društvo ide u pravcu ka nekim društvima koja imaju demokratsku tradiciju? Moj zaključak je da je za naša, postjugoslovenska društva utvrđivanje istine najvažnije. Kao što su se ratovi vodili, kao što su se zločini događali, tako isto oni nikada nisu isplanirani unutar jedne teritorije, nego su u zločinima u Bosni učestvovali autori iz Srbije i delom iz Hrvatske. Kada je reč o Hrvatskoj, nije ni tamo taj slučaj da je sve što se dogodilo u Hrvatskoj odatle i poteklo. Takođe, nema nijednog masovnog zločina, a da Srbija u to nije uvučena, umešana, ili da nije direktno učestvovala. Prema tome, ni ta istina ne može biti utvrđena unutar jednog zatvorenog društva, unutar jedne zatvorene teritorije. Pokušaj Bosne da formira Komisiju za istinu na nivou Bosne mislim da je verovatno bila dobra namera, ali neostvariva zato što je bez učešća Srbije i Hrvatske u tome istina o Bosni apsolutno neuhvatljiva. To je moje stanovište i stanovište Fonda za humanitarno pravo i naših regionalnih partnera, jer se mi sada, da kažem, širim, pravimo koaliciju koja razmišlja, misli i veruje da je utvrđivanje činjenica, utvrđivanje istine, jedan od naših najvažnijih prioriteta u društvu. Zapravo, razmišljamo o tome kako da se na tom regionalnom nivou, na nivou koji će obuhvatiti sve one strane koje su bile u sukobu, sve one države koje su bile u sukobu, dođe do jedne istine, do činjenica, do jedne slike koja će tačno pokazati ne da su svi žrtve, ne da su sve žrtve jednake, nego da pokaže ono što se događalo. I da nam ta slika onda bude mehanizam pomoću kojeg ćemo mi moći da utičemo i da stvaramo klimu u kojoj će, ako neko bude hteo da lepi plakate Ratka Mladića, to biti akcija na koju mediji neće obratiti pažnju uopšte, biće potpuno irelevantna. Nećemo ih hapsiti, nećemo zagovarati da ih hapsimo zato što će biti potpuno beznačajan događaj. Znači, događaj će biti upravo ovaj današnji razgovor ili akcija koja će biti usmerena u jednom potpuno drugom pravcu, u pravcu da se iznesu, da se pokažu činjenice, a ovo drugo će biti irelevantno. Pokušaj veličanja nekoga ko je optužen za genocid treba da bude, i verujem da će da će doći vreme kada će to biti, potpuno minorna akcija koja neće moći da okupi ni 50 učesnika. I ja hoću da vas zamolim da pokušate da razmišljate u tom pravcu, kako

to obezbediti. Svi znamo šta se dogodilo u Vukovaru. Pazite, oni u Hrvatskoj veoma dobro znaju šta se dogodilo u Vukovaru zato što oni imaju taj proces memorijalizacije, obeležavanja tog događaja. Oni su napravili veliki memorijal u Vukovaru i to je nešto što treba videti. Vi ste primetili da kod nas nema nikakvog obeležavanja. Ima obeležavanja „Oluje“, ima „Bljeska“, ali gotovo da nema nijednog spomenika, osim jednog spomenika u Zemunu. Ima nekih spomenika koji se tiču žrtava bombardovanja, ali nema spomenika zločina koji se dogodio negde. To je rezultat onoga što je zapravo Milošević stalno govorio: Srbija nije u ratu, Srbija nema zločina počinjenih ovde, zločini su uvek na nekoj drugoj teritoriji. Kako do te istine, kako do tih činjenica? Mi možemo i naravno da ćemo koristiti sve činjenice koje je utvrdio Haški tribunal. Koristićemo sve činjenice koje su prikupile međunarodne istraživačke i domaće organizacije za ljudska prava. Ali ko će se tim baviti? Kakvo je to telo, ko će moći da da tom telu, ko će stvoriti taj javni prostor, ko će organizovati, na primer, javna saslušanja žrtava? Po mom dubokom uverenju, bez tog javnog saslušanja žrtava istina postaje nedokučiva. Dok ne čujemo glas žrtava iz Srebrenice, dok ne čujemo šta se njima lično dogodilo, kako je to izgledalo kada su mladići, muškarci otišli u šumu, a majke mu spakovale poslednje parče hleba, otpratile i rekle: „Videćemo se za dva dana u Tuzli.“ Šta se u međuvremenu događalo? Šta su u međuvremenu saznali? Da li je neko nešto više saznao o onome što se događalo, osim onoga što smo videli u filmovima BBC-ja? Da li mi kao civilno društvo, i uz konsultacije sa mladima, sa umetnicima, sa udruženjima žrtava, sa istoričarima, imamo snage da dođemo do toga da stanemo iza jednog projekta i da kažemo: za nas, za regiju, za sve države bivše Jugoslavije, za sva postjugoslovenska društva prioritet je utvrđivanje istine i nalaženje mehanizma, instrumenta, kojim će se ta istina izneti u javnost putem saslušanja žrtava i svedoka i to na način, ne da kažemo "sve strane su činile zločine, svi osuđujemo sve zločine", nego želimo da postoji neki instrument koji će nama, budućim generacijama, pokazati tačno šta se događalo u prošlosti. Ja vas sad molim da mislite da li je to moguće, da li je kod nas moguće da na primer konsultacije u okviru civilnog društva organizujemo u tom kontekstu i da imamo na umu koji rezultat mi dobijamo. Mi onda dobijamo mogućnost stvaranja jedne klime kojom ćemo definitivno uspeti da se suprotstavimo svima onima koji poriču, koji pokušavaju da na lažan način interpretiraju i prošlost i istoriju, da se suprotstavimo političarima koji pokušavaju da zadrže to nasleđe

prošlosti, da ga predstave kao nepravdu prema Srbima. Na koji način je to moguće uraditi i dobiti te rezultata koji će nam pomoći da budućim generacijama ne ostavimo nasleđe u kojem ima samo zločina, skrivanja i laži nego i neke garancije da se ono što se dogodilo nikada neće ponoviti? Eto, sad je vaša reč, tako da očekujem od vas da čujem vaše mišljenje. Možda će vam i ovo korsititi. Za ovo o čemu ja govorim potreban je neviđeni aktivizam, neviđena energija. U to je potrebno verovati. Nije to, da kažem, ideološko pitanje, ali bez vere da je istina važna i bez vere da imamo odgovornost prema budućim generacijama ništa se ne može uraditi. Ali ovo vredi, vredi, vredi zbog budućnosti.

MILAN NOVAKOVIĆ: Milan Novaković iz Sombora. Kao prvo, treba verovati, što ste Vi rekli, da stanje može da se promeni i da postoji određena želja kod nas. Ali svaki čovek po svojoj prirodi ima neku ljudsku stranu, je li tako? Mislim sad o pozitivnim stranama. Treba naći neki mehanizam koji bi probudio tu ljudsku stranu kod ljudi i probudio, da kažem, onaj životinjski instinkt, nagon koji nas vuče ka nečem. Kako to treba uraditi? Pa organizovanjem nas mladih. Mi treba da imamo volju, kao što ste Vi rekli, kao prvo, i ne samo volju, ja mislim da je to vrlo uska reč. Treba imati više od volje. Treba raditi, razumete i treba ljudima dokazati da su neke stvari jednostavno moguće. I treba uspostaviti saradnju između vlasti i ljudi koji rade na edukaciji tih ljudi. Treba jednostavno omogućiti dostupnost nekim idejama koje ne dolaze sa vrha, jednostavno dopustiti i nama mladim, malim ljudima da kažemo svoje mišljenje. Znači, ne samo mi nego i svi ostali, pa da se iz toga izvuče nešto pozitivno, neki komentar. I ne samo da se čuje komentar, nego treba pokušati da se to i primeni. Hvala.

SIMON SIMONVIĆ: Mi smo svi ovde zato što se slažemo oko nečeg. Oko nekih ideja i predstava. Imamo svi slične težnje, ali s druge strane kada pogledamo, ono što izostaje jeste institucionalni okvir za takve stvari. Jer, kao što vidimo, jutros kad sam dolazio ovde bio sam potpuno iznenađen. Nalazimo se u fabričkom krugu otprilike i prošli smo tu kroz neke barake i hangare da bismo se skupili kao mladi lideri nevladinih organizacija, da bismo pričali o tome o čemu se na institucionalnom nivou praktično i ne priča. Znači, ne pričaju ni odrasli, a kamoli mladi. Jednostavno, poenta jeste kako sve ove priče staviti u jedan institucionalni karakter, kako da izađemo iz tog „undrerground“-a.

Kako da prestanemo da idemo po fabrikama i kako da se ove debate vode na jednom zvaničnijem nivou? Kad kažem zvaničnijem, mislim na jednom opšteprihvaćenom nivou. Kako da ne samo mi kao mladi lideri, nego kako da svi mladi razgovaraju o tome? Kako to da postane jedna od tema koja je od suštinskog značaja? Eto, ja toliko za početak.

DARKO (...): Ako ste gledali u ovim materijalima, ovde je zanimljiv i ne previše dug tekst o zvaničnim i nezvaničnim inicijativama za utvrđivanje i iskazivanje istine. On je poučan u tom smislu da vi donekle shvatate da je to problem s kojim se svako društvo suočava, a to je jedan fenomenološki deo, a drugi, važniji deo je ovo što Simon govori. **Kako da ovo o čemu mi razgovaramo ovde postane deo nekog institucionalnog diskursa, kako da se suočavanje sa prošlošću institucionalizuje?** I ono što smo čuli od Nataše u uvodnoj reči jeste pitanje da li je to moguće u Srbiji, da li je u Srbiji moguće da imamo instituciju koja bi se time bavila. Voleo bih da pomenem dva-tri primera za koje svi znamo, koji nisu u direktnoj vezi sa ovim, ali nam govore da je takav pravac u Srbiji moguć. Ako se setimo, na primer, Kancelarije povernika za pristup informacijama od javnog značaja, to samo govori da se mnogo može postići ako postoji zrnice političke volje i ako postoji osoba koja je sposobna da to sprovede do kraja u društvu kao što je društvo u Srbiji. Možete da krenete danas ako tražite informaciju od javnog značaja, onda je velika verovatnoća da ćete je dobiti iako tada, kada je zakon donet, niko u to nije verovao. Drugi primer koji ide u suprotnom pravcu od ovog, ali takođe govori o jačini institucije, jeste primer Republičke radiodifuzne agencije. Dakle, ma koliko ti ljudi govorili to što su govorili i radili ono u šta je lično ne verujem i smatram duboko pogrešnim, ta institucija je sprovela svoje odluke do kraja zato što je postojalo društvo ili država koja je stajala iza svega. I s tim u vezi jeste, ja hladan tuš koje je srpsko društvo doživelo kada smo svi na televiziji...

... neko uspostavi civilno društvo, da civilno društvo nekako zaživi na tom državnom nivou. **Možda ne bi bio loš cilj ili možda ne bi bio loš pravac upravo taj, da se zalažemo ili da zagovaramo ili da vršimo pritisak da se osnuje državna institucija, ako već o njoj govorimo, da joj država da tu vrstu legitimiteta, da stanu dve ili tri institucije, da stane osoba koja će to raditi iza toga, da stvorimo tu vrstu legitimiteta da ne bi ostajao samo taj utisak, ovo što Simon kaže, fabričkog kruga ili „underground”-a, i da ne bi ostajala čitava**

tema na nivou: „Aha, govore protiv srpskog nacionalnog interesa ili promovišu antisrpske parole.“ Čini mi se da u Srbiji, mada je to samo lični utisak koji nije sad potkrepljen jakim činjenicama, ali ako država iza nečega ne stane, ako država ne kaže da nešto treba uraditi, onda je to veliki problem. Videli smo taj primer oko ustava i oko simbola, kad je država stala iza toga, nekako mi se učinilo da se oko tih simbola stvorila najšira moguća koalicija, svi su odjednom podržali tu zastavu sa grbom, svi su odjednom podržali tu himnu, nemojmo da raspravljamo o tome da li je sad to primereno ili nije, ali vidite: stvorila se nekakva najšira koalicija. Isto tako treba da se krene u tom pravcu, da pronađemo makar kakav prijem u državnim institucijama i u ljudima koji ih čine. Dakle, neko bi iz neke od državnih institucija rekao za ovo što mi sad govorimo: „Da, važno je da osnujemo skupštinski odbor za suočavanje sa prošlošću”, ili „Važno je da na državnom nivou osnujemo komisiju koja bi pokrenula najširi dijalog”, ili „Važno je da svakog utorka na 2. programu državne televizije slušamo svedočenja žrtava.“ Mislim da su to samo neki od mogućih pravaca. Možda bi inicijative civilnog društva mogle da idu jače u tom pravcu, iako, naravno, smatram da je neobično važno da i samo civilno društvo radi to što država već ne radi, zato uostalom i postoji i zato u Srbiji ima još veću odgovornost da to radi. Hvala.

NATAŠA KANDIĆ: Ja bih samo da dodam. Ovo su konsultacije unutar civilnog društva. Ono što je bitno jeste prvo da vidimo koja je naša snaga, šta mi razumemo od svega toga, da li je to neki naš prioritet, imamo li mi snage da na organizovan način postupimo prema ovoj državi, da dođemo do nekih preporuka i da kažemo: civilno društvo u Srbiji, u Hrvatskoj, u Bosni, na Kosovu, u Crnoj Gori, svi imamo jedan zajednički prioritet, a to je utvrđivanje istine, i smatramo da to mora biti na nekom regionalnom nivou. Ali i ove naše konsultacije neće imati nekog rezultata ukoliko mi ne uspemo da uverimo novinare, ili da oni razumeju da oni takođe imaju svoju ulogu u svemu ovome. I imaćemo neku snagu tek kada budemo videli da se umesto skarednih programa na našim televizijama razgovara o ovome, da su ove konsultacije unutar civilnog društva važno društveno pitanje. Sad je to stvar naše energije, naše borbe za to, i ukoliko uspemo da nametnemo to pitanje, onda možemo i da očekujemo rezultat, da ćemo onda, kako ste obojica već pomenuli, uspeli da vlast nateramo da ovaj proces

suočavanja sa prošlošću institucionalizuje. To znači da njega zbilja nema, niti tih rezultata, ukoliko sve ostane na nivou civilnog društva. Mi možemo da radimo ovo što sad radimo, a to su konsultacije, pripremanje te klime, ali bez države i bez institucionalizacije nema rezultata, koliko sam ja videla. Izvolite.

MILOŠ SIMIĆ: Miloš Simić, Centar za demokratsku inicijativu, Jagodina. Ono što je meni interesantno da kažem jeste da neću mnogo pogrešiti ako kažem da ova tema nikad neće doći na raspravu u parlamentu zato što jednostavno odbija glasače, a to je osnovno zašto političari neće hteti o tome da razgovaraju i to je osnovno zašto niko neće to tako brzo da pokrene. Druga stvar je to što opet sama politika diktira način informisanja, ta medijska blokada koja sad postoji baš dobro je naučila od Miloševića kako se sve to stavi tako lepo u rukavice da se ništa ne „provaljuje“ da je to blokirano i da se ne čuju sve stvari koje bi trebalo da se čuju, tako da su neki termini meni totalno izgubili značaj i ja ne znam šta da mislim kada čujem reči *heroj, junak, biznismen, patriota, nacionalni ponos, patriotizam* i još neke reči koje više nemaju svoje značenje. Osnovna stvar jeste da se razbije ta medijska blokada. Kako? Stvarno ne znam, mnogo veći stručnjaci od mene ne bi imali baš jasan predlog. Ali postoji jedan način koji se meni svideo u Americi kad sam gledao prenos utakmice, gde je samo iz nekog razloga kadar sklonjen sa terena, gledam utakmicu i odjednom pobegne kadar. Ispostavilo se da je neko sa tribina utrčao na teren da uzme loptu, da privuče pažnju, kako god, jednostavno sve kamere su se sklonile, niko ga nije ni video, niko nije to ni pratio, to se zaboravilo, prošlo je nezapaženo. I to je jedan od pravih načina: da se takva glupiranja i te gluposti koje se prave ignorišu, da im se ne da pažnja jednostavno. Treća stvar jeste vrlo interesantan predlog Simonov, to je neki vid strateškog plana. Pa svako ko malo razmišlja kad dobije kontrolni zadatak u srednjoj školi ili kolokvijum kad radi ili ispit, svejedno, pođe od najlakših zadataka kako bi sebi obezbedio prolaz. Prosto moramo da krenemo najlakšim putem kako bi obezbedili uspeh, pa tek onda da pređemo na tvrde stvari kao što su radikali. Mislim da stvarno tek kad se razbije medijska blokada da može javno o svemu tome da se priča, tek onda možemo da razgovaramo o tome kako da radikalima promenimo mišljenje. Do tad moramo da se usredsredimo na manje grupe koje će direktno moći da se pridruže našem mišljenju, jer i ja imam velikih poteškoća sa

vršnjacima kojima objašnjavam, recimo, kakava je situacija trenutno posle rata, gde oni apsolutno ne shvataju ni šta pričaju. Kao on meni predlaže: „Kako bih se ja ponašao u situaciji, hajde sad, neka je ovde pobijeno hiljadu Srba?“ Rekoh: „E, mislim, hiljadu Srba, je li to cifra ili ti stvarno zamišljaš Srbe da ti je to komšija, brat, otac, svejedno, ti sam? Mislim, neću da pričam s tobom ukoliko je to samo brojka, zaboravi takve priče. Jednostavno nemaju osećaj za tu težinu, i mislim da treba da se krene od samog početka, to je nezrelo razmišljanje. Znači, moramo da probudimo neku stvar, da razbijamo neke predrasude, da nateramo ljude da malo sazru jednostavno, jer sama kriza u zemlji je takva da roditelji prilično jurcajući za novcem slabo obraćaju pažnju trenutno na decu da bi mogli da se posvete njihovom mentalnom sazrevanju. Jer ovo je bio konkretan primer dečka koji ima 19 godina, to je meni doba u kojem bi trebalo da se stekne neka zrelost da o tome ne može da se priča baš na taj način. Mislim da bi trebalo da se poradi od samog početka i od najsigurnijih stvari kako bi to uspešno krenulo da se rešava. Svaka organizacija bi trebalo da ima svoj strateški plan kako bi imala prolaz i potvrde da nešto radi i da nešto uspeva, da bi mogla da nađe fondere za sledeće planove, krupnije i krupnije.

ANA (...): Ja bih nešto malo konkretnije. Ana (...) iz Inicijative mladih za ljudska prava. Ja mislim da bi možda trebalo krenuti od osnove, treba da se mladi ljudi unutar nevladinih organizacija upoznaju sa mladim ljudima iz istih takvih organizacija u regionu, znači potreban je direktan susret mladih ljudi, da oni krenu da razmenjuju ideje. Mislim da u principu postoji veliki problem što se na primer ne zna ne samo šta se desilo nego se ne zna kakva je sadašnja trenutna situacija tamo. Ljudi iz Srbije ne znaju koliko je teško u Bosni i Hercegovini mladim ljudima. Možda treba na tom nivou krenuti od početka, graditi neku komunikaciju. Sad, ja mislim iskreno da nemamo dovoljno političke volje da se osnuje neka komisija za istinu, pošto svi znamo da se ovde u stvari o tome i ne razgovara. Mislim da bi sve trebalo prebaciti na nevladin sektor jer je to jedino civilno društvo, da se ispravim, jer je to jedini način da se stvarno dopre do ljudi. I mislim da je način na koji se to može uraditi jsledeći: svi sad pratite B92 oko sigurne kuće, davanja krvi i tako dalje, dobre su akcije same po sebi, ali one nemaju tolikog odjeka dok ne dođe neka javna ličnost. Možda bi bilo dobro uključiti neke javne ličnosti, iz pop-

kulture, ili iz muzike, kao što ste već spomenuli umetnike, da krenu sa razgovorom o ovim temama. Mislim da postoje ljudi koji su svesni toga, samo eto nisu bili aktivirani na taj način. Možda bi trebalo tako alternativne varijante upotrebiti za ovu temu.

ANDREJ NOSOV: Ja bih da debatujem sa nekoliko iznetih stvari ovde s kojima se duboko ne slažem. Jedna od njih je uloga medija u procesu suočavanja sa prošlošću. Mi ne smemo da zaboravimo važnu ulogu medija u samim oružanim sukobima, ne smemo da zaboravimo da smo pre dve godine gledali Popove i pre godinu dana onog istog Popova, koji je vozio vozove bez šina po Bosni i Hercegovini, kako brani slobodu medija u Srbiji. Prosto, došlo je do tumbanja društvenih vrednosti i do jednog zaborava, ljudi su zaboravili šta su ti ljudi radili. Onda često kad se govori o zločinima nad Srbima, koje smo čuli da su spomenuti, mi ne verujemo RTS-u kad je govorio o liderima naših političkih partija, ali verujemo RTS-u za voz bez šina. Dakle, još uvek kod velikog broja ljudi, ja bar to prepoznajem, postoji verovanje u one priče koje se odnose na zločine i tu zapravo mitologiju stvorenu o ugroženom Srbinu koji živi u Bosni. I to se prenosi i na nove generacije. Dakle, to je jedna veoma važna uloga. Mi nemamo nijednog novinara koji je odgovarao za ono što je uradio i sad ne treba da očekujemo da će ti ljudi koji su učestvovali u sprovođenju državnog posla ubijanja, genocida i svega ostalog sada još uvek kao državni službenici odjedanput promeniti svoju priču ako nema te državne promene. Drugo pitanje je kako pristupiti medijima. Ja mislim da, na tragu onog što je Vlada rekao na prvoj sesiji, mi moramo da razmislimo o komunikaciji: da li je pristup civilnog društva u komunikaciji o ovakvim pitanjima, u komunikaciji izneđu, opet koristim kolokvijalni termin, širokih narodnih masa i žrtava dobar, da li je dovoljan. Postoji jedan primer iz Banja Luke, gde je jedna nevladina organizacija umesto da radi debate u određenim prostorima, pravila televizijske debate gde je mnogo manje resursa trošeno, a moj utisak je da je efekat bio mnogo veći na veći broj ljudi. Dakle, prosto pitanje je da li su naše metode koje koristimo u promovisanju neformalnih inicijativa ili neinstitucionalnih inicijativa dobre ili mi možda treba da razgovaramo i o tim snagama koje imamo da menjamo svoje metode. I sada ono pitanje da nema političke volje za suočavanje sa prošlošću i šta kažu birači, to je onaj stav s kojim mnogo volim da debatujem, to bi onda značilo da mi sad treba da pustimo radikale jer njih, kako to kažu u

Srbiji, hoće narod, i kad narod nešto hoće, onda mi treba da pustimo da narod hoće. Sad je pitanje da li je narod hteo sve te zločine i pitanje je ko su oni ljudi koji su i 5. oktobra, odnosno u septembru, glasali za Slobodana Miloševića, da li oni žive među nama. SPS je opet ušao u parlament, dakle ista ona politička partija koja je vladala deset godina. I ako to i ne vežemo za suočavanje sa prošlošću, već prosto sa ekonomijom i sa uništenom zemljom, vidimo da se nalazimo u fabrici koja sad ima centar za konferencije jer tako verovatno može da preživi, dakle kad dođemo i na taj nivo komunikacije, tu postoji problem. Zato ja mislim da veliki problem predstavljaju zapravo političke partije, odnosno njihovo razumevanje nečega što je došlo spolja. Ja to zovem religijama koje dolaze iz raznoraznih međunarodnih instituta za izbore, demokratiju i tako dalje, a to je da oni moraju da se udvaraju biračima i moraju da budu nasmejani i veseli. Pa, mislim da mi ne možemo da primenimo američki način prikupljanja birača, ovo društvo prosto nije takvo da možemo da koristimo istu metodologiju, i da ne možemo da se udvaramo biračima u vezi sa činjenicama. I mislim da je Liberalno demokratska partija i koalicija okupljena oko nje zapravo pokazala na ovim izborima, pre svega, Demokratskoj stranci, za koju verujem da mora biti, da bi trebalo da bude stožer nekakvih promena u ovom društvu a i drugim političkim partijama, da može da se govori istina i da se u nemogućim uslovima dobije određeni broj glasova. Dakle, da se dobrim radom sa ljudima na terenu, edukacijom ljudi a ne samo prostim prikupljanjem potpisa i glasova, može doći do nečega. I to jeste jedno važno pitanje, a vidimo i da je prvi put otvoreno Demokratska stranka, sad samo analiziramo to što smo govorili o političkoj eliti, govorila neke stvari, da je i ona prosperirala na ovim izborima u odnosu na sve ranije. Dakle, kada se direktno stvari kažu, činjenice, znate, nisu ljudi glupi, mislim ne treba da ih tako doživljavamo, da imamo taj doživljaj o njima kao da su oni neki vanzemaljci, oni žive tu među nama, i mi smo glasači. Dakle, kako ja reagujem kada vidim neku poruku na televiziji? Kada vidim nekog ko nema odgovor na neko pitanje i odgovor mu je „Znate, mi moramo da isporučimo Mladića da idemo u Evropu“, ja mislim da je to pristup koji je jako loš i koji zapravo ne vodi ka demokratizaciji ovog društva i uopšte ka stvaranju ovog mehanizma. I samo poslednja stvar koja se odnosi na regionalni mehanizam, za mene je veliko pitanje o kojem razmišljam u poslednjem periodu vezano za regionalnu komisiju za žrtve ili za istinu. Tu ćemo mi prosto čuti ono što žrtve hoće da nam kažu, odnosno čuti njihovu

istinu, pitanje je šta se događa sa upotrebom tih svedočenja na televiziji, u kojoj meri će mediji to emitovati. Govorim tu sada o javnom servisu „24 sata svadba“, govorim tu o javnim servisima u drugim državama. Pazite, kada dođemo do pitanja Kosova, ja ne mogu da zamislim Aleksandra Tijanića da odobri da u osam uveče na RTS-u čujemo nekog Albanca koji je preživeo neke stravične stvari. Zapravo, u tom kontekstu čitava strategija mora da se gradi s jedne strane prema tom našem unutrašnjem čišćenju na pojedinačnom nivou svake od zemalja da bi taj mehanizam u potpunosti imao efekta. Nataša je spomenula suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima. Ja mislim da je efekat Haškog tribunala bio mnogo veći upravo zato što smo mi gledali ta suđenja. Ona su daleko, ali mi smo imali prilike da čujemo neka svedočenja. Možemo sad da razgovaramo kakav je bio prenos, kako je sve to bilo oko prenosa i tako dalje, ali smo imali prilike da ga čujemo, a danas možemo to da nađemo na internetu. Sa domaćih suđenja za ratne zločine, pa recimo uzmimo svedočenje (...) (...) pre nego što su stvoreni ti tehnički uslovi. A mislim da kada bi neko u Srbiji čuo, video onaj trenutak kada Enver Durići na suđenju za Podujevo za ubistvo članova porodice (...) i kad on prilazi da pokazuje one klikere sudiji, mislim da ne postoji osoba u Srbiji koja bi rekla: „To je u redu.“ Dakle, reč je o čoveku koji je izgubio celu svoju porodicu i koji prvi put dolazi.

NATAŠA KANDIĆ: Nije izgubio, ubili su je.

ANDREJ NOSOV: Ubili su je pripadnici jedinice „Škorpioni“. On dolazi da svedoči pred sudom u Srbiju, dakle to je prvi postupak gde se kosovski Albanci pojavljuju pred sudom u Srbiji, pažnja javnosti je nikakva, gotovo da nema novinara u sudnici, niko ne želi tim suđenjem da se bavi. Dakle, nema tih svedočenja gde govori o podacima, kako je saznao za to, gde je bio tih dana. I onda u jednom trenutku kada sudija razgovara sa njim i pita ga: „Da li postoji nešto što biste Vi želeli da kažete?“, on iz svog džepa vadi nekoliko klikera, pokazuje ih sudiji i na taj način kaže da zapravo veruje onome što će biti utvrđeno pred sudom. Da, našao ih je na licu mesta, i to je zapravo dokaz da on veruje toj instituciji koja donosi određenu pravdu i utvrđuje činjenice u odnosu na ono što se dogodilo njegovoj porodici. I ja mislim da su to važni detalji, znate, zamislite kad bi vi mogli da vidite na RTS-u preglede sa tih suđenja gde bi žrtve govorile. Ja ne znam

prosečnog čoveka, bio on radikal ili socijalista, koji može da to odbije kao informaciju i da prosto ima neku bazičnu solidarnost.

NATAŠA KANDIĆ: Ne mogu da izdržim da ne dodam, kada je Andrej ovo rekao – neko je pomenuo kapacitet saosećanja, da to postoji – nešto o tome kako bi javnost reagovala slušajući ove žrtve. Ja bih isto volela da znam, da verujem da bi ova javnost reagovala na svedoke koji lažu. To je nešto najužasnije sa čim sam se ja susrela u sudnici gde skoro svakodnevno zastupam žrtve. Naročito Srbi svedoci sa Kosova i to gotovo svi. Na pitanje sudije šta znaju o tom događaju, ubijeno je 48 žena i dece u jednoj piceriji, oni kažu: „Ništa ne znamo, nije nas to zanimalo.“ Prolazio je tu pored gde leže ta deca, sudija pita: „Jeste li pogledali?“ A on kaže: „Nisam ja takav čovek, ne zanima me to.“

HAJRIJA (...): Drago mi je što baš sad govorim posle ovoga što je gospođa Nataša rekla, nisam znala da sam sad na redu. Kao neko čiji su članovi šire porodice nastadali u Bosni, želim da kažem nešto vezano za ono o čemu ste Vi govorili u prvom delu, da li je važna istina ili je važnija pravda. Za mene kao nekog ko je građanka Srbije mnogo je, mnogo važno da neko kaže istinu, znači samo da je kaže, to je onda pola pravde. To sam htela da kažem na početku. Ja kad razmišljam o ovim konsultacijama i o svemu ovome, o institucionalizaciji ove teme, mislim da je potrebno uraditi neku veliku konsolidaciju svih snaga civilnog društva u Srbiji i pokrenuti jednu veliku debatu i jednu veliku akciju koja će za rezultat imati snažan pritisak na državu, jer to je nešto što je jako bitno. U našoj državi postoji nekoliko vrlo opasnih zamena teza. Kod nas, rekli ste i Vi na početku, vlada mišljenje da svi mi znamo šta se dešavalo oko nekoliko pokušaja da se donese deklaracija o Srebrenici i većina u parlamentu kaže: „Dobro, to je Srebrenica, ali imamo mi i srpske žrtve.“ Znači, većina te političke elite, govorim o političkoj eliti zato što su oni neko ko kreira bukvalno mišljenje i kreira sistem vrednosti koji je kod nas prilično iskrivljen, u svim tim nastupima stvara utisak da ovde treba da se raspravlja o srpskim žrtvama i da je to za nas mnogo bitnije, za državu Srbiju i za njene građane, nego da raspravljamo o žrtvama koje je ta vojska, koja je bila definitivno vojska ove države, počinila na prostorima bivše Jugoslavije. To je nešto što mora da bude cilj, da se jasno zna, za nas građane Srbije bez obzira, ja sam građanka Srbije bez obzira što sam

Muslimanka, to je potpuno nebitno, za nas je bitno da raspravljamo o tome šta je ova država uradila tamo nekom, zbog nas samih. I ono što je Andrej rekao, ne zbog toga što hoćemo u Evropsku uniju, nego zato što je to bitno za našu budućnost i budućnost naše dece. Rekla sam o toj velikoj konsolidaciji NVO sektora u Srbiji, nisam sigurna koliki je potencijal, ali mislim da ipak može nešto da se uradi na tom planu i da se krene u taj veliki pritisak. Mislim da je neophodna institucionalizacija koliko god ta reč u našem društvu bila ružna i iskrivljena, prosto značenje te reči. Ali mislim da je tu velika uloga države upravo zbog toga što je država ta koja je stvorila ovakvu situaciju, svi ti čelnici na državnom nivou su prosto oni koji su kreirali mišljenje da je moguće negirati zločine i da svako može da izađe i da kaže da Srebrenica nije to što jeste i slične stvari. Mislim da je tu negde odgovornost države još veća i da mora postojati neka institucionalizacija prosto zato što dok god je to sve samo na nivou NVO sektora, opet imamo onu drugu stranu koja će za sve nas koji danas sedimo ovde da kaže da smo izdajnici a ne neki okreti u Srbiji. I mislim da je još jedna stvar jako bitna: donošenje nekog kodeksa ponašanja u javnom govoru svih ljudi koji se pojavljuju u javnosti, bez obzira da li su oni političari ili ne. Bilo ko da izađe i govori u medijima mora da poštuje neki kodeks, ali u tom kodeksu mora da postoji nešto što poziva na to nenegiranje zločina. Toliko.

DUŠAN KANAZIR: Dušan Kanazir, LDP. Da se vratimo na onaj razgovor o institucijama. Ja se potpuno slažem sa tim da bismo bili u svemu ovome uspešni treba nam da to sve ide kroz institucije, treba nam da država stoji iza toga. Tako je i uopšte, a specijalno u Srbiji gde je država izuzetno jaka i utiče na puno stvari. Ali se onda postavlja pitanje kakvim pritiskom, i da li može civilni sektor i na primer mi kao opozicione partije u tome da uspeju ili ne. I čuli smo jedan stav da to može da se pokrene, da je to neki pritisak, nađe se to jedno zrnce političke volje i onda se dobre stvari dešavaju, na primer taj poverenik za informacije. Možda će nastati i neka komisija itd, ali meni se čini, ako ništa drugo, na primeru tog poverenika, da vidimo da je to samo prvi sloj, da čim malo dublje zakopamo, od toga ništa. Taj poverenik, evo Inicijativa mladih može da vam kaže, tražite im neku malo zanimljiviju informaciju, poverenik će reći: „Da, da, super, dajte“, ali tu informaciju nećete dobiti. Znači, mislim da bi to tako funkcionisalo za sve ostale stvari do kojih bi pritiskom mogli da dođemo. Mislim da je surova istina da dok god taj

pritisak vrši civilni sektor, dok god ga vrše opozicione stranke, malo toga može da se promeni, to će biti samo neke spoljašnje promene, suštinske neće. Zašto? Zato što ti ljudi koji su u vlasti imaju interes da se to ne desi i oni će taj interes da čuvaju, kao što i mediji imaju interes da se to ne desi i oni taj interes čuvaju. I sad ja mislim da je onda tu pitanje šta mi možemo da uradimo, kako možemo da rešimo taj problem, na primeru medija. Da li će stvarno na tim mestima, uostalom dok je Tijanić direktor moći, neke stvari moći da se govore? Neće. Koje je rešenje? Da neko normalniji od Tijanića bude direktor. Kako dolazimo do toga? Hoćemo da pritiskamo Koštunicu da ga postavi? Super, možemo. Ali da li ćemo u tome uspeti? Pa, baš i nećemo. I ja mislim da tu onda imamo sledeće: da je užasno, užasno opasno i loše ako krenemo sa pričom o gađenju od politike, da „političari samo jure glasove, svi su oni isti, hajde mi da se sklonimo od toga”. Društvo ne može da funkcioniše bez politike, svidelo se to nama ili ne. Srbija je u katastrofalnom stanju, ali OK, naš posao je da probamo to da promenimo. Ja nisam došao ovde da agitujem za svoju stranku, ako neko vidi stranku koja je sposobnija da iznese te stvari od LDP-a, samo napred, ali mislim da je važno da svako pokuša da nađe neku političku opciju za koju on misli da može to da uradi, pa da je onda podrži. I da nemamo taj stav prema političarima: „oni su odvojen svet“. Ne, oni moraju da budu povezani da bi ovo uradili, jer će stvarne promene biti kada dođe nova vlast, ne samim tim što će ta nova vlast da bude spremna da uradi neke stvari, nego zato što će onda otvoriti prostor civilnom sektoru da radi. Tako će da se promene mediji, jer dok god je taj novinar izveštavao sa tog ratišta, dok god ga finansira neka omega firma koja je izuzetno profitirala u tim 90-im, on neće to uraditi, on će uraditi kada ti odgovorni budu u zatvoru, kad se neke stvari dese za koje je potrebna politika i promena vlasti. I mislim da je to odgovornost koju svaki građanin ima, da u tom procesu učestvuje, da od toga ne beži. A dok se to ne desi, neće se desiti za deset dana u svakom slučaju, ono što mi možemo da uradimo jeste da spremamo teren za to i da budemo svesni da do tada nećemo imati previše „velika leđa” u institucijama, ali da sve ovo o čemu smo sada govorili govorimo i dalje, radimo, širimo to i spremamo teren za trenutak kad se to desi, a desiće se, neće te snage iz 90-ih večno da budu na vlasti u Srbiji, da onda kada nam se ukaže prilika taj proces dovedemo do kraja koji ima smisla.

NATAŠA KANDIĆ: Ne, ne. Maja, pa Sima, pa Marko, pa Milica, pa Vlada, pa Časlav, pa Raša.

MAJA STOJANOVIĆ: Maja Stojanović, Inicijativa mladih za ljudska prava. Meni sada ovaj koncept baš ne odgovara: javiš se, pa posle desetoro ljudi, onda je mnogo toga i rečeno od onoga što si hteo da kažeš, ali bih se nadovezala, pošto sam slične stvari htela da kažem kao Dušan. Ja iskreno mislim da kad razmišljamo o suočavanju i o kreiranju tih mehanizama, onda treba da se rade dve stvari paralelno. Jedna stvar je vezana za te institucije, da radimo na institucionalizaciji svih tih stvari, da to bude provučeno kroz institucije, a druga stvar je baš na daljoj podršci civilnom društvu da se time bavi. I ja mislim da **ako mi ne kreiramo tu atmosferu u društvu, ono o čemu je Dušan pričao, mi ne možemo da očekujemo da to institucije i političari sami dovedu od sebe. Znači, ja mislim da je tu jedna ogromna uloga civilnog društva da ono stvori atmosferu da je to moguće, da Boris Tadić kad se izvini hrvatskom narodu, ili šta god, ne razmišlja o tome kakva će reakcija biti u Srbiji jer smo mi pripremili atmosferu da ljudi mogu da očekuju tako nešto.** Ja jednostavno kad pomišljam o suočavanju sa prošlošću pokušavam da zamislim na primer suočavanje sa prošlošću u Srbiji bez Fonda za humanitarno pravo. Da Fond za humanitarno pravo ne postoji u Srbiji, da li bi uopšte bilo priče o suočavanju s prošlošću? I zato ja mislim da na taj način možemo da razmišljamo: Da je bilo pet Fondova, gde bismo mi bili sada? Znači, koliko smo mi zaostali i koliko u stvari nema te akcije. Mislim da je Fond uradio jednu ogromnu stvar za Srbiju u suočavanju sa prošlošću, da ima više tih organizacija, tih pokretača stvari, da bi situacija bila drugačija. I ono što mi je isto vezano za temu, sećate se bojkota referenduma, ja mislim da ta kampanja, iako nije dala krajnje rezultate, mada ja mislim da jeste, da je mnogo bilo važno dati drugu opciju ljudima. Znači, nismo svi uniformno za nešto, nego postoji druga opcija. I mislim da nije bilo bojkota kampanje, da bi skroz drugačija slika bila, da bi ti imao neku alternativu, a ne „ja moram to da radim i to je to“. Zato mislim da u suočavanju sa prošlošću isto moramo da radimo na tome da ljudi čuju. Dajte da vidimo, da svi vide onaj film o „Škorpionima“, pa da onda razmišljamo o tome da li je neko za to ili protiv toga. Mislim da što veći rad na tim pitanjima treba da dovede nekako do institucija i do toga da se to desi tamo. Druga stvar, mislim da institucija nije samo pitanje da se na primer kreira ta

komisija za istinu i pomirenje, već meni institucija znači da se svako ministarstvo, svaka institucija time bavi na određenom nivou. Kad govorimo o obrazovnom sistemu, šta mi učimo o Sarajevu i Hrvatskoj? Mislim da je to jednostavno problem što bilo da je to u pitanju istorija, geografija ili bilo koji drugi predmet, kada dođe na dnevni red region, mislim da to profesori preskaču u školama. Ti više ne možeš u školi da učiš šta ima u Sarajevu ili šta se tamo dešava, nego je to toalno jedna tabula rasa. Ja sam skoro čitala, moja sestra ide u IV razred osnovne škole, i njoj u udžbeniku piše da su se protiv fašista u Drugom svetskom ratu borili partizani i četnici, i to je tačka. I posle toga piše: „Ako želite da znate nešto više o tome, pitajte svog dedu.“ O čemu mi pričamo, ljudi?! I sad, šta? Obrazovni sistem kreira ljude koji treba da ostanu u tim tradicionalnim vrednostima, da i dalje ne promišljaju nego pitaju dede šta se desilo. Ja mislim da to mi moramo da radimo, da stvaramo tu atmosferu, ali i menjamo svest ljudi, pokušavamo baš tom atmosferom, stvaranjem te atmosfere, da naučimo moju sestru da onda tamo pita: „Jeste li vi ludi, kakav deda?“ E, to je znači kreiranje i mislim da će ta atmosfera onda nekako da sve više i više utiče na svest.

SIMON SIMONVIĆ: Simon Simonović Ja sam se isto javio jer sam hteo na Vaše uvodno izlaganje da malo repliciram jer ste Vi rekli da je potrebno da se formira konsenzus civilnog društva. Posle je i Hajrija dodala da treba da se izvrši konsolidacija. Ja donekle to drugačije vidim, ja mislim da taj konsenzus civilnog društva postoji odavno. Sećam se da sam pre šest godina prvi put bio u Crnoj Gori na seminaru sa mladima iz Prištine, pa su nam tamo rekli: „Samo nemojte da pričate da ste ovde sa ljudima iz Prištine“, a njima su rekli: „Nemojte da pričate na albanskom“. Sećam se da sam pre tri godine bio sa Inicijativom mladih u Srebrenici, u poseti groblju i „Majkama Srebrenice“, pa nismo smeli da odemo u srpski deo Srebrenice. Pre dve godine sam opet bio sa Inicijativom mladih na EXIT-u, gde smo imali problema sa drugim gostima hotela jer su imali nešto protiv gostiju iz Hrvatske. Znači, takve stvari se dešavaju i taj konsenzus postoji i stalno, već šest godina, mi se skupljamo u više-manje sličnoj ekipi, ja već znam polovinu ljudi za ovim stolom upravo sa ovakvih susreta i razgovora o ovim temama. Ali upravo tema jeste kako izaći iz fabrike, parafraziram ono od čega sam krenuo. Ali kako mi da izađemo, naš konsenzus postoji odavno ovde, znači problem je da

mi ovaj konsenzus podignemo na viši nivo, kako da ovo postane deo opšte rasprave, jedno opšte mesto? Definitivno je da to ne postoji u medijima, samo treba pogledati na kojim ste sve TV stanicama i koliko puta videli film „Kosovski boj“, a koliko ste puta videli film o „Škorpionima“. Upravo taj film o kosovskom boju se emitovao na studentskoj televiziji u Studentskom gradu, pa se dešava posle da se baš kad dođe hrvatski umetnik da prikazuje svoj film u Domu kulture Studentski grad poređaju mladići koji hoće da ga biju jer je on *ustaša* i *peder*, izvinjavam se na rečima. Sad bih opet malo replicirao Hajriji, ali na jedan modifikujući kenedijevski način. Ona čuvena rečenica, pošto je ona rekla da je potrebno da raspravljamo o tome šta je država uradila u naše ime, ja bih rekao da nije nama potrebno da mi raspravljamo o tome šta je naša država uradila, već je potrebno da država raspravlja o tome šta je uradila u naše ime.

MARKO VELIČKOVIĆ: Opet pitanje institucionalizacije cele stvari. Ja bih u stvari postavio pitanje odakle dolazi autoritet u društvu, da li on proizlazi isključivo iz institucija ili ponekad sam autoritet koji proizlazi iz vaninstitucionalnog delovanja može dati institucionalni karakter nekoj društvenoj grupi ili organizaciji. Mislim da ozbiljnošću rada, trudom, aktivizmom može da se ta stvar obezbedi. S druge strane, to je vrlo bitno pitanje ovih uslovno rečeno saveznika i saveznica, tako da oni postanu aktivisti. Ja sam shvatio da bi to vaninstitucionalno telo koje bi na regionalnom nivou trebalo da počne da nešto radi uključilo i umetnike, književnike, ljude iz različitih profesija i da sav njihov autoritet može da bude značajan u tom smislu. I sa tih izgrađenih pozicija naravno da može lakše da se deluje na sistem. Tu je vrlo bitan i odnos međunarodne zajednice, da li će to telo imati autoritet kod međunarodne zajednice. Ja pretpostavljam da hoće, iako u poslednje vreme međunarodna zajednica svojim delovanjem širi utisak da joj postaje sve više svejedno to pitanje suočavanja sa prošlošću. Dobili smo nastavak pregovora o stabilizaciji i asocijaciji i poruka koja se tu šalje malo je problematična. Što se tiče medijskog nastupa, ne može RTS, postoje i drugi mediji u Srbiji. Znači, ako stalno očekujemo da se Tijaniću nešto desi, ja ne vidim drugi način kako neko iz institucija može njega da skloni, ako to čekamo, teško da ćemo nešto uraditi. Dobro, imam neke ideje, ali... I, konačno, mislim da je Maja tu pominjala te stvari, jednostavno te teme, ja kad gledam, neko me pitao sad da li je sada realnije da se ta tema zastupa, odnosno da li

postoji veća volja, više prostora u javnosti nego recimo pre godinu dana kada smo mi ono pravili u Nišu akciju za 11 godina od genocida u Srebrenici. Mi smo 2007. godine sad se vratili negde u 2004. godinu zbog ove teme Kosova i svega. I Koštunica koji pokušava da pacifikuje te odnose na političkoj sceni, da obesmisli demokratiju, sve to je dovelo do toga da smo na kraju imali 35% ljudi koji su rekli: „Hoću da izađem na izbore.“ I vrlo je bitno da se kroz kampanju za bojkot referenduma težište javnog diskursa žestoko izmestilo i da je kampanja koju je vodio i LDP i organizacije civilnog društva imala značajnu ulogu i da je to bio dobar teren i za sledeće izbore, da politička opcija koja nam je u neku ruku saveznik postigne takav rezultat. Inače, vrlo je bitno to što je pomenuto obrazovanje. Mislim da mi imamo saveznike, saveznice i u obrazovnom sistemu. Pojedinci koji rade po školama mogu da budu naši saveznici i mi smo već imali neka pozitivna iskustva sa nekim, recimo, profesorkama Građanskog vaspitanja koje su nam omogućile da imamo kontakte sa nekim učenicima. Da bih došao u kontakt sa mlađim ljudima koji su recimo srednjoškolci, shvatam da ne treba uvek da se insistira da treba da dobijem dozvolu, vrlo često kažem da „od Vladimira Putina treba da je dobijem“, da bih ušao u obrazovni sistem, nego da možda mogu da se nađu druge ulazne tačke. Uglavnom, od svega što sam rekao, mislim da je najbitnije to pitanje autoriteta: Da li ta organizacija, ta komisija može da obezbedi autoritet i pre nego što formalno uđe u institucije društva? Ja mislim da može.

MILICA MILIĆ: Imam potrebu da zaokružim ono što su i Maja i sad Marko rekli. Opet mi se nekako čini da smo otišli tri koraka unapred. Na samom početku ove debate kao jedan stav je izneto to da svi znamo da treba institucionalizovati proces kazivanja i utvrđivanja istine i svi znamo da je to strašno teško i nemoguće. To je opet stavljanje te teme u taj trend da je ovde nemoguće promeniti neke stvari. Kada je donesen zakon o onim sigurnosnim pojasevima, takođe je isto bila debata: „to u Srbiji nikad neće moći funkcionisati, mi prosto nismo takvi“. Mislim da mi treba da se vratimo tri koraka unazad. Prosto, ne treba da se bavimo medijima, smenom Tijanića i problemima vezanim za institucionalizaciju čitave ove teme, nego treba da stvorimo teren kako će prosto društveni kontekst i društvena klima biti takvi da iziskuju tj. da podrazumevaju institucionalizaciju, odnosno stavljanje ove teme u jedan formalnopravni okvir. Prosto,

čini mi se, umesto da pričamo o tome kako ćemo smeniti Tijanića, kako ćemo ući u institucije, kako ćemo pozvati predsednika države da nam pomogne, pa da on kaže da je potrebno. Ne, treba da stvorimo potrebu, treba onako bukvalno terenski mukotrpno da radimo. I ono što je Maja rekla, kakvo bi društvo bilo da nije bilo Fonda ili kakvo bi društvo bilo da je bilo pet Fondova, moje pitanje je koliko smo mi učinili da budemo ti medijatori, da mi budemo most. Mi smo mladi ljudi, hajde da se koncentrišemo na ciljnu grupu, hajde da probamo da nađemo neko rešenje šta mi danas zaista možemo da uradimo. Koliko smo mi tih knjiga prosledili našim vršnjacima ili nekim drugim klincima, koliko smo mi odvojili prostora da pustimo filmove da ti ljudi čuju istinu o tome šta se žrtvama dogodilo? Ako nam je cilj da presečemo taj zaborav, odnosno da negujemo kulturu sećanja na žrtve, kulturu sećanja na zločine, što bi trebalo da bude pravac u kojem će naše društvo da se kreće? Mi prvo moramo da se suočimo s tim da moramo otvoriti mogućnost da mnogi ljudi koji nemaju pojma šta se dešavalo na prostoru SFRJ imaju mogućnost da to čuju od nas, odnosno da u tom mislu budemo most, da budemo oni koji će prenositi informacije, tj. istinu o tome šta se žrtvama desilo. Moj konkretan predlog jeste, mi smo iz različitih gradova ovde, da počnemo da lobiramo đачke parlamente, hajde da ne kukamo oko toga zašto ne možemo da uđemo u sistem obrazovanja, baš ono što je Marko rekao, hajde da probamo da nađemo alternativna rešenja. Hajde da organizujemo preko tih đачkih parlamenata nekakve debate, neke diskusije gde ćemo razgovarati sa učenicima, hajde da počnemo da stvaramo prostor gde će institucionalizacija biti prirodan sled događaja. Hvala.

VLADA (...): Što bi rekla moderatorka naša sa (...): Sada smo se složili da imamo problem, jasno je da sad imamo konsenzus oko problema. I ne računajući ovo što je Milica sad konkretno na kraju rekla, svi smo jako pametni i izlazimo sa nekim velikim idejama i sve vreme govorimo o nekom apstraktnom rešavanju nekog jako bitnog problema i o institucijama i o javnom mnjenju itd. Međutim, ja mislim da nevladin sektor ima ozbiljan problem sa PR-om, to bih sada tako najjednostavnije formulisao. Ja se apsolutno slažem da je uloga Fonda, pre svega Fonda a onda i drugih organizacija, zaista velika, ali sa druge strane isto tako je odgovornost Fonda za to što mi stagniramo 15 godina i tako dalje, takođe Fond snosi jedan deo odgovornosti. Dakle, ovo pričam u

zatvorenom krugu ljudi, prosto ne bih izneo ovo nikada negde van kruga. Hoću da kažem sledeću stvar. Pre neki dan sam sređivao knjige i onda sam shvatio da imam 50 knjiga koje se tiču ratnih zločina, raznih materijala, odštampanih presuda itd. To su hiljade i hiljade stranica. Onda pogledam, ima toliko dobrih knjiga a mene to zanima, a ja opet nisam pročitao toliko drugih dobrih knjiga, a nisam pročitao ni 20 od 50 koje imam. A kako će onaj drugi, ako ja koga to zanima nisam pročitao više od 20 knjiga, a imam još 30 da pročitam. Ogromne su, ne znam šta da radim s tim knjigama. Super je to što postoji taj materijal, odlično je, ali taj materijal će koristiti 1% populacije koji se bude bavio proučavanjem u okviru svojih profesija tim stvarima. Problem je kako te hiljade i hiljade stranica približiti mladim ljudima. Šta je cilj? Ako je cilj da se ljudi prosto suoče, opet koristim kolokvijalne termine, sa prošlošću, odnosno da saznaju istinu, da spoznaju istinu o događajima iz rata, onda sredstva nisu dobra zato što ljudi i dalje nisu spoznali istinu, a prošlo je neko vreme. Postoji određena disproporcija. Ako smo mi ti koji razumemo istinu, onda je naša odgovornost da tu istinu ljudima, kako bih sad rekao, isteramo nekako na čistac, odnosno da im uteramo u glavu. To je ono što sam jednom prilikom napisao, a vezano je za taj film, dakle bilo je potrebno da ljudi iz sigurnosti svojih domova ušuškani u fotelje vide kako neko ubija šest ljudi da bi onda rekli: „A, to se ipak dogodilo.“ Dakle, to je bio najveći kvantitativni i kvalitativni pomak u procesu suočavanja sa prošlošću. Dakle, ako se mi razumemo, ako mi shvatamo, onda je naša odgovornost da u krajnjem slučaju izmanipulišemo tim ljudima i da im tu istinu saopštimo. Jer ne možemo da očekujemo da su ti ljudi super, to je onaj idealni model o kojem mi sve vreme govorimo, sad će oni spoznati, pa će shvatiti, pa hoće. Istovremeno postoji potcenjivanje, ljudi su prosto ljudi, oni imaju svoje emocije, ja se slažem da ti kapaciteti o kojima se govori postoje, ljudi će prepoznati to, ali će prepoznati jednom. Kad sam gledao i slušao prvi put „Majke Srebrenice“ pre par godina, ja sam plakao, ali posle 3-4 puta više nisam mogao da ih slušam i razmišljao sam o desetim stvarima. Razumete? Prosto, ja imam emocionalni kapacitet, ali nakon pet puta kada se čuje ista priča u sličnom kontekstu, prosto čovek otupi nekako na te stvari. A ovde su ljudi odavno otupeli na mnoge, na sve stvari, a kamoli na nešto što im izgleda tako daleko. I treća stvar, poslednja, jeste regionalni kontekst, sve stvari moraju da se stavljaju u regionalni kontekst. Ne postoji komunikacija, ljudi žive izolovani, ovde Srbija, Bosna,

Hrvatska, Kosovo, to je izolovano, to je strašno. Kad se ode u Bosnu, onda neko shvati koliko je sad taj kontekst širi, a to je nekoliko sati vožnje. Ovaj problem ne može da se radi na nacionalnom nivou, vrlo je bitno da svaki proces bude vezan za region. Dakle, ako postoje đaćki parlamenti, mora da se radi u koordinaciji sa mladim ljudima iz Hrvatske itd. Vrlo je bitno da ljudi imaju svest jer sve vreme su izolovani, sve vreme ti idoli, heroji, sve je to užasno lokalno. To je problem, ovde ljudi nemaju svest, prosto žive u Srbiji, to im je, kraj.

ČASLAV LAZIĆ: Časlav Lazić, Inicijativa mladih za ljudska prava iz Beograda. Mislim da je već kraj, da sam ja među poslednjima, pa nekako da sumiramo, da zaključimo nešto o ovome što smo govorili. I što se tiče, za početak, institucionalnih okvira, najbolje bi otprilike moglo da se objasni kakav je odnos države i njenih građana i građanki na primeru lekara i pacijenta, gde su građanin i građanka pacijenti koji baš ne žele da saznaju svoju pravu dijagnozu, a to se dešava, a sa druge strane postoji država koja baš, kao lekar, iz nekog razloga ne želi da saopšti tom pacijentu pravu dijagnozu. Naravno, svi znamo kakav je tu ishod i zbog čega je to tako. Naravno, lekar to radi iz razloga da bi zadržao poziciju i ostao u što boljem odnosu sa pacijentom koji želi da sluša samo dobre stvari, neke drugačije stvari. Mi moramo da uskočimo tu da promenimo malo stvari, da kažemo: „Ej, čoveče, ti imaš dijagnozu, ako nastaviš da ideš kod ovoga koji te laže, ubrzo ćeš skončati, postoji lek za to. Ljudi su izmislili lek, negde taj lek postoji i hoćemo da ti pomognemo da ti ozdraviš.“ Ali ono što nevladine organizacije i ostali koji se bave procesom suočavanja sa prošlošću ne shvataju, to je da i u regionu i u Srbiji, odnosno na ovom prostoru, živi otprilike, ne želim ovo da kažem s nekim nipodaštavanjem prema tim ljudima, polupismen svet. Ono što mi ovde sada razgovaramo pitanje je koliko može da dopre na ovaj način do tih ljudi da oni shvate tu pravu istinu, to su stvarno nepismeni ljudi. Ja sam imao prilike kroz razne inicijative da razgovaram sa mnogim ljudima, sa žrtvama, i znam da ne bi shvatili ove stvari da su oni sada bili ovde. Nije to njihova krivica, ja ne mogu da krivim ljude što iz svoje učmale sredine ne mogu da nauče neke stvari, ali mora da se pronade način kako da se priđe nepismenom, o tome si ti pričao, samo je ovo malo drugačije rečeno, kako nepismenom čoveku reći neke stvari da bi one doprle do njega. Ne možemo njemu da vadimo članove

zakona iz tih knjiga, da mu prevodimo presude i te stvari, jer to do njega ne dopire, ali mora da se pronade način kako dođeš da tog čoveka, da probudiš svest. Izvoli.

VLADA (...): Samo hoću da se nadovežem kratko. Potpuno se slažem sa tim, ali sa druge strane mislim da tu postoji jedna vrsta potcenjivanja. Taj čovek možda i jeste nepismen, ali taj čovek ima neku ljudsku vrednost u sebi, i on će razumeti kad čuje bilo kakvu priču, to svedočanstvo, on će čuti. Ali, opet, ne može se očekivati od tog čoveka da on sad gleda uveče televizor i kaže: „A sad večeras će biti svedočenje.“ Pa on neće da gleda sad, neće, mora da radi negde nešto, šta god, prosto ne zanima ga. To su sad ti modeli o kojima govorim.

ČASLAV LAZIĆ: To je jedna stvar. Ja bih, recimo, najviše voleo da mi možemo da primenjujemo na sve građane ovaj metod iz filma „Paklena pomorandža“, kada Aleks glavnog junaka postavi u onu bioskopsku salu jer je on bio previše nasilan, otvori mu oči i onda on gleda te scene nasilja da bi mu se kasnije pri svakom nasilju povraćalo, na sam pomen tog nasilja. Možda je malo ekstremno, ali nekada stvarno pomislim da je to jedini način. Opet, sa druge strane, ako želimo, to je proces, to ne može da se desi..Ja bih najviše voleo da to može sad i odmah, ja bih najviše voleo da postavim sve ljude, sve građane na nekom ogromnom skupu i da im kažem: „Ej, ljudi, slušajte ovo...“ Međutim, mora da se pronade način kako to da se spusti na neki njihov nivo. To automatski znači da će to malo i duže trajati, ali opet, ako su nam krajnji rezultati svega toga bitni, onda bi trebalo odabrati neki takav prijemčiviji način za te ljude, gde ćemo kasnije, nema veze, nek to bude pet godina ili duže, ali ću ja znati da posle tih pet godina imam potpuno čistu stvar i da ti ljudi žive nekim normalnijim životom. S druge strane, kada pokušavamo da odgovorimo na to kakva bi komisija, odnosno kakvo bi bilo to telo na regionalnom nivou, šta bi tom telu trebalo da da autoritet da utiče na ljude koji žive na ovim prostorima, rešenja tu nisu jednostavna. S jedne strane, ko je posmatrao ona svedočenja u Nirnbergu koja su se desila posle Drugog svetskog rata, pa je to sve imalo jednu prilično misionarsku atmosferu i kasnije na nekim drugim suđenjima, u Lajpcigu na primer za neke sitnije zločine, sve je to bilo u jednom misionarskom duhu, gde su prisustvovali različiti ljudi, gde su različiti ljudi davali autoritet svim tim suđenjima. Pa tako mislim da

i ovde moramo da učinimo da dođe neko sa velikim autoritetom. Ko će to da bude, da li će to biti patrijarh, da li će to biti premijer, to je jako teško uraditi, jako je teško sada to zahtevati od svih tih ljudi jer ni oni sami u stvari ne vide značaj ove stvari, ali da to bude jedan kolegijum svih ljudi koji imaju autoritet, koji će prisustvovati, pa će ljudi moći da vide te ljude kako sede zajedno. Ako ja budem video da sede Koštunica i Sanader jedan pored drugog i da zajedno posmatraju to suđenje, ne mora to da bude svaki dan da oni sede tu zajedno, ali prosto svojim prisustvom na jednoj od bitnih sesija daju podršku tim stvarima, ljudi će kasnije videti. Prosto, mora tako da se komunicira sa ljudima, to je prosto u prirodi ljudskog bića. Tako da bi to možda bio jedan ključ kako rešiti, kako napraviti ovu komisiju.

MARKO VELIČKOVIĆ: To pitanje autoriteta je dosta bitno. Očigledno u društvu vlada konfuzija u vezi s tim odakle proizilazi autoritet. U Srbiji on proizilazi na skandalozan način, tako da imate autoritet institucija koje su veoma odgovorne za ono što se dešavalo. Samo sam hteo da skrenem pažnju da kad govorimo o autoritetu koji to telo treba da ima, on mora da se traži izvan te konfuzije.

ČASLAV LAZIĆ: Ne slažem se baš. Mislim da su ti faktori prilično promenljivi, naravno, mnogo je teško zamisliti da Aleksandar Vučić jednog dana sedne i prisustvuje, ali su tu opet neki drugi ljudi, faktori u političkom životu su vrlo promenljivi i mislim da su svi podložni tim promenama, da i oni sami negde to shvataju, mogli bi da shvate, ako ne zbog same istine, ono zbog njihove sopstvene pozicije. Naravno, ja to ne volim, ali ako će to doprineti da široke narodne mase shvate važnost svega toga, onda bih se složio da bi to bilo dobro.

RAŠA NEDELJKOVIĆ: Raša Nedeljković iz Inicijative. Samo kratko. Ja sam se javio za reč, međutim posle Miličinog i Vladinog izlaganja odustao sam zato što je to otprilike bilo ono što sam hteo da kažem, ali sada sam nadahnut Časlavovim izlaganjem. Da, da, malo me zagolicao. Preduslov da država postane nosilac procesa suočavanja sa prošlošću jeste sprovođenje Zakona o lustraciji koji je usvojen 2005. godine čini mi se, ili možda čak i ranije. Ne postoji ni politička volja na nekom osnovnom nivou da se lustriraju. Čak i

ako zamenimo tog Tijanića na tvoj način ili koji drugi način, mi nismo promenili sistem. Ja sam imao priliku da gledam sistem RTS-a, Darko, pretpostavljam i ti, iznutra, dakle tamo rade ljudi koji veličaju Srebrenicu na nekom nivou koji je morbidan, ali takav je. Na tom nivou, ni Vučić, ni Srpska radikalna stranka, niti bilo koji „Obrazi“ i slični njima ne smeju i ne mogu biti bilo kakvi sagovornici nama u ovakvim procesima, na ovakvim skupovima, oni moraju biti zabranjeni i to je jedan od preduslova budućeg rada nas kao aktivista civilnog sektora. Znači, oni nama nisu sagovornici, oni nama nisu ni blizu, niti ciljna grupa niti partneri niti uopšte subjekti sa kojima treba da se bavimo. Srpska radikalna stranka, „Obraz“ i one pijane budale iz „Garde“, ne znam koga prosto sve treba uhapsiti i zabraniti.

VLADA (...): Ja se potpuno slažem sa tobom i sa tim ekstremnim metodama. Ali moramo istovremeno da koristimo i snagu argumenata. To što smo mi pametniji od njih i humaniji ništa nam ne vredi ako mi to ne možemo da implementiramo u realnost. A fakat je da ljudi iz ovog sveta nemaju previše kontakata sa realnošću, što je dobro, jer, kao što je jedna devojka jednom odlično rekla: „Živimo pod staklenim zvonima i kanalima koji nas brzo spajaju između tih staklenih zvona.“ I prosto da nema toga, verovatno bi bilo dosta „heavy“, ali fakat je da je realnost u kojoj živimo takva da nas ima 220.000, računajući i moju baku koja glasa tako što joj, razumeš, ja kažem da glasa. Znači, nas ima 220.000 i možda malo više, i to je fakat.

SIMA (...): Samo da repliciram oko te realnosti, jer meni u nekim momentima uopšte nije jasno ko treba da sagleda realnost. Imamo te ljude koji ne uviđaju realnost, a s druge strane i mi kao nevladin civilni sektor smo ti koji ne uviđaju realnost. Realnost Srbije jeste da je, evo pre neki dan je bilo istarživanje, crkva i dalje institucija sa najviše autoriteta, radikalna partija je partija sa najvećom političkom podrškom. Stvarno imam pitanje ko tu ne sagledava realnost. Da li smo to mi ili su to oni?

MILOŠ SIMIĆ: Samo da se nadovežem na ovo kratko. Miloš Simić.

MILICA MILIĆ: Milica Milić Inicijativa mladih iz Beograda. Želim da ti odgovorim. Ja mislim da kad se govori o lustraciji, kad se govori o tim ekstremnim nacionalističkim organizacijama, tu nije pitanje da li smo mi pametniji, da li su oni glupi i da li mi sada treba nešto njima da odgovorimo i tako dalje. To je pitanje sistema vrednosti. I druga stvar, pomenuo si ovde danas da nas ima 220.000, upravo zbog toga hajde da napravimo neku strategiju, nekakav sistem kako ćemo se obraćati onim ljudima koji će sutra biti biračko telo, to je prosto nešto što mi svi zajedno, možda danas, možda u narednom periodu, treba da odgovorimo.

(...): Samo dve sekunde. Znači, malopre je Marko pomenuo bojkot, kampanju protiv referenduma i nekih drugih stvari. Možemo da raspravljamo sada za ručkom i da mislimo o tome na načine to da uradimo. Ako se kaže *bojkot*, zašto je bojkot? E, to je ono što ljudima treba objasniti. Zato što ja u razgovoru s nekim ljudima objašnjavam zašto ne valja glasati za taj Ustav jer oni prosto ne znaju, oni nemaju ideju, ne znaju šta je Ustav na prvom mestu. Naravno, glasali su za njega. A kažemo bojkot, zašto? Ako kažemo *ne* crkvi, zašto ne crkvi? Ako kažemo niz drugih stvari, prosto nije dovoljno samo reći *ne* i biti črst u tome, nego objasniti tim ljudima na pravi način zašto ne, sesti s njima i porazgovarati, eto samo toliko.

(...): Pauza, nastavljamo u 14:30.

(...): Samo trenutak. Ja vas molim, sada će biti izvršena refundacija vaših putnih troškova, u toku ručka. Gospodin dole, Budimir Ivanišević, to će izvršiti.

Pauza

MARIJANA TOMA: Dobra stvar, postoji jedna dobra i jedna loša stvar kada ste moderator poslednje sesije. Dobra stvar je što uvek idete poslednji i što će neko drugi otvoriti neke stvari, međutim, loša stvar je u tome što onda shvatite da je debata otišla u nekom smeru i da vi onda morate da promenite sve ono što ste planirali. Tako da sam ja sada, u toku ove pauze, razmišljala šta je za sada pokrenuto u debati. Trebalo bi da

govorimo o mehanizmima za kazivanje i utvrđivanje istine. I želela bih samo da kažem nekoliko stvari, kratkih napomena u vezi sa tim procesima utvrđivanja i kazivanja istine. Nataša je spomenula jednu jako važnu dilemu koja postoji u svim postkonfliktnim i postautoritarnim društvima. To je dilema šta treba izabrati, da li istinu ili pravdu. Ova dilema je živa i ona još uvek postoji svuda oko nas, postoji u svim mogućim društvima koja su se do sada suočavala sa bilo kakvim zločinima u prošlosti. Međutim, kada se postavi pitanje šta izabrati, istinu ili pravdu, ja se uvek prisetim jedne jako lepe rečenice koju je 2005. godine, kada je došao u posetu, Huan Mendez, predsednik Međunarodnog centra za pravdu u tranziciji, rekao na jednom sastanku sa studentima letnje škole. On je rekao da tranziciona pravda nije jelovnik sa kojeg vi možete izabrati ono što vam se sviđa. Načini suočavanja sa prošlošću se razlikuju, to su krivična suđenja, komisije za istinu i pomirenje, komisije za pravdu, lustracije, odnosno reforme institucija i, naravno, reparacije. Ta rečenica koju je on tada spomenuo, znači, dakle, da ne možete da birate već da morate da imate sve što možete, u postkonfliktnom društvu morate da aplicirate sve što možete. Jedina stvar koja može da bude predmet kompromisa jeste pitanje trenutka kada ćete nešto učiniti. Ja mislim da je u regionu Balkana u ovoj fazi sazrela ta potreba da se utvrdi istina, da smo došli do zaključka da problem na Balkanu postoji upravo u tome što istina još uvek nije do kraja javna i nije do kraja priznata. U regionu Balkana nije još uvek došlo do priznavanja istine o onome što se desilo u prošlosti, tako da smatram da ta dilema u stvari i ne treba da postoji, istina je nemoguće bez pravde, pravda je takođe nemoguća bez istine. I to vidimo na jednom primeru, to je primer koji ja vrlo često volim da podvučem: ako bismo sumirali naše znanje o holokaustu na osnovu onoga što je utvrđeno u Nirnbergu, koji je bio jedno ogromno suđenje sa velikim brojem optuženih, sa ogromnom dokumentacijom koja je stvorena na njemu, vi ćete, ako malo pročeprkate po tome, videti da je samo četvoro ljudi koji su bili žrtve holokausta, odnosno koji su bili žrtve u koncentracionim logorima, tamo svedočilo. Od tih četvoro ljudi, nijedna osoba nije bila jevrejske nacionalnosti. Naše znanje o holokaustu bi bilo daleko limitirano da smo se nekako oslonili samo na to suđenje. Stoga ta potreba da se čuje glas žrtava, da se istina shvati iz njihovih usta, vrlo je brzo prepoznata u mnogim postkonfliktnim društvima. Sve te inicijative o utvrđivanju i kazivanju istine koje su prvo počele u postautoritarnim društvima, u društvima Latinske Amerike, počele su kao izbor onoga što

je bilo moguće. Istina je bila viđena kao nešto što je manje važno od pravde, pa pošto je pravda bila nemoguća, onda ćemo, ako ništa drugo, imati bar neku vrstu limitirane istine. Ali već tada, u tim inicijativama, zvaničnim telima koja su te države osnivale, u komisijama za istinu ili komisijama za istinu i pomirenje ili nacionalnim komisijama za istragu nestanaka, kakvih je na primer bilo u Argentini, oni su se oslanjali na prikupljanje svedočenja žrtava. I glas žrtava je u stvari bio ono što je bilo najbitnije za ta tela. Kako prikupiti izjave što većeg broja žrtava i na osnovu njihovih svedočenja u stvari stvoriti novu klimu i sprečiti poricanje, sprečiti relativizaciju zločina i vratiti dostojanstvo žrtvama. Sad, taj povratak dostojanstva žrtvama se vidi kako u činjenici da su one saslušane, konačno, od strane zvaničnog tela, tako i u činjenici sa su one priznate kao žrtve. Njihova istina je priznata, oni su priznati kao žrtve i više nisu morali nikome da dokazuju da su oni u stvari bili sasvim nevini ljudi nad kojima je izvršen zločin. Ako govorimo o inicijativama koje je sada grupa nevladinih organizacija započela na Balkanu, to su nezvanične inicijative, one postoje širom sveta i ovo nije problem sa kojim se samo mi suočavamo, ne nalazimo se samo mi u tom problemu na koji način institucionalizovati proces. Neko je danas spomenuo nemogućnost uspeha ovakvih inicijativa. Ja se ne slažem sa tim. Čak i ako su nezvanične, one mogu biti vrlo uspešne i mogu imati ogroman uticaj na državu. Pomenuću samo jednu kao primer, da vam ilustrujem. Vi ste, nadam se, vredno pročitali papir koji vam je poslat o zvaničnim i nezvaničnim inicijativama, a 1984. godine grupa advokata, volontera, na inicijativu katoličke crkve započela je tajno kopiranje dokumenata u Brazilu. I milion stranica je iskopirano. Tih milion stranica je zatim poslužilo kao dokaz koji se ticao torture u brazilskim zatvorima koje je država sprovodila prilikom istrage političkih zatvorenika i tako dalje. Oni su tih milion stranica preradili u izveštaj koji su zatim publikovali, taj izveštaj je postao bestseler, „Brazil nikad više“, i to je ponukalo predsednika Brazila da konačno verifikuje Konvenciju protiv torture na državnom nivou. I od tada je Brazil prestao da sprovodi torturu prilikom policijskih istraga. To je ogromna posledica jedne nezvanične inicijative koja je uspela iako nije bila na državnom nivou. Iako je u pitanju bila samo grupa entuzijasta koji su radili tajno, ona je imala ogromne posledice po samu državu i po brazilsko društvo. A takođe i neke zvanične inicijative, danas smo govorili o stvaranju te klime u kojoj će biti moguće govoriti, pa su mnogi govorili da je to nemoguće, da treba

dugo čekati. Naravno da su ovi procesi uvek dugački i uvek vrlo bolni za društvo koje se suočava sa njima. Nataša je spomenula Nemačku i generaciju 1968. godine, koja je pitala svoje roditelje: „Šta si ti radio tokom rata?“ Međutim, govorilo se dosta i o ulozi medija i na koji način popularizovati priču o zločinima. Ono što je zaista u potpunosti razbilo famu oko holokausta nije bio ni Nirnberg ni suđenja za Aušvic, niti frakfurtska suđenja, nije bila ni denacifikacija ni bilo kakva zabrana nacističkih organizacija, pa nisu bila čak ni ta pitanja generacije iz 1968. U pitanju je bila 1979. godina, nacionalna televizija u Nemačkoj počela je sa prikazivanjem jedne holivudske serije na temu holokausta, u kojoj je glavnu ulogu igrala Meril Strip. I u onog momenta, a Vlada je govorio o tome, kada su ljudi u svojim kućama mogli da vide nešto tako, to je u stvari omogućilo ulazak holokausta kao teme u materijal za gledanje, informativni materijal. I to je na kraju dovelo do toga da neko kao što je bio Rihard fon Vajzeher 1985. godine u Nemačkom parlamentu ustane i kao nekadašnji pripadnik nacističke partije, sa nacističkom prošlošću, preuzme odgovornost za ono što je Nemačka počinila u Drugom svetskom ratu. Ja duboko verujem da su moguće ovakve inicijative, da je njima uspeh zagantovan, ali da je metodologija kojom će se doći do mehanizma za utvrđivanje i kazivanje istine vrlo bitna. E sad, ono što nas zanima danas u ovoj popodnevnoj sesiji jeste na koji način mladi vide taj mehanizam, kako on treba da izgleda, svi smo se složili da on treba da bude na regionalnom nivou i mislim da više nije ni predmet razgovora da li neko nacionalno telo može da odgovori na regionalni konflikt, ali nas zanima šta mladi misle i kako vide tu vrstu mehanizma, kako on treba da izgleda, šta je u njemu važno, čemu on treba da doprinese i kakva je njihova uloga u tome. Ja sad otvaram diskusiju i neću se libiti da prozivam. Može, naravno, izvolite.

VLADAN JOVANOVIĆ: Vladan Jovanović. Za početak bih morao svima da se izvinim pošto ću morati da napustim za jedno dvadesetak minuta ovaj skup iz opravdanih razloga. I istovremeno bih iskoristio priliku da na neki način sumiramo ono što smo do sada govorili i ono što je konkretno vezano za pitanje koje je sad postavila Marijana. Ja zaista mislim da je prosto neophodno raditi na više nivoa, svako u skladu sa svojim programskim ciljevima, opredeljenjima i ciljnim grupama kojima se bavi. Ono gde ja vidim konkretno mesto svoje organizacije jeste mobilnost, odnosno uticanje na mlade

ljude da za početak putuju. Ako ne mogu da putuju u Evropsku uniju zbog problema sa vizama i novcem, i to će se u jednom trenutku rešiti, onda ohrabriti ih, podstaknuti ih da putuju kroz region. Na ovaj ili onaj način. Kroz susrete sa svojim vršnjacima, u Hrvatskoj, u Bosni, na Kosovu, kroz razgovor o običnim stvarima, o zajedničkim interesovanjima, prosto o sličnostima, kulturnim referencama o kojima Petrit stalno priča, doći će se u jednom trenutku i do problema postkonfliktnih društava u kojima živimo, a tek od postkonflikta do samog uzroka konflikta i tako dalje. Smatram da mladi ljudi ne vole pretencioznost i tendencioznost u obraćanju njima i smatram da umeju da prepoznaju vrednosti, ali da se do tih vrednosti mora doći jednim oklonim putem, izokola takoreći. Takođe, smatram da paralelno sa tim treba raditi na podsticanju jer kad govorimo o institucijama, onda se mora znati ko obrazuje institucije. Institucije obrazuju prosto političke partije, odnosno kadrovi političkih partija, tako da je vrlo važna stvar dugoročno raditi na jačanju kapaciteta političkih stranaka koje su trenutno male, a biće velike ili su već velike, da imaju svest o važnosti samog procesa suočavanja sa prošlošću, ukazivanja na istinu, o ovim elementarnim vrednostima oko kojih trenutno ne postoji konsenzus. Jer put do institucija vodi preko izbora. Na drugi način, sa ovim ljudima, u ovom kontekstu, sa ovim vrednostima, sa ovim svakodnevnim bombardovanjem i overdoziranjem Kosovom, istovremeno uvredom drugih vrednosti, prosto u tim institucijama nema mesta za ideje o kojima govorimo, u tim ministarstvima nema razumevanja za stvari o kojima govorimo i nikada ih neće ni biti. Prosto, to je fakat. Eto, toliko. Hvala.

MILICA MILIĆ: Ko je sledeći? Izvoli, predstavi se.

DUŠAN KANAZIR: Dušan Knazir, LDP. Sa ovim što je Vlada rekao ja se potpuno slažem, mislim da je potpuno u pravu da jeste važno znati koji je cilj, da jeste važno znati koja su prikladna sredstva a koja nisu, šta možemo da uradimo a šta ne možemo, ali da to ni u jednom trenutku ne sme da bude izgovor za neki nerad, da je znači krajnji cilj da uspostavimo institucije za to, i to je trenutak u kojem imamo progresivnu vlast koja radi te poteze. Kroz institucije koje može uspostaviti samo progresivna vlast koja ostavlja dovoljno prostora civilnom sektoru, i raditi sve ove stvari o kojima smo pričali. A do tog

trenutka, svi zajedno, civilni sektor i opozicione stranke, stvaramo atmosferu koja će neke stvari pogurati, neke teme otvoriti, ali opet kažem, možda je i važnije stvoriti takvu atmosferu da kada dođe taj trenutak, a on u svakom slučaju dolazi, to ne bude propuštena šansa, nego stvarno prilika da ovaj posao uradimo. Ali ne da ga započnemo i da ga delimično uradimo, nego da ga potpuno uspešno uradimo, da, ono što je gospođa Kandić rekla, posle toga, kada neko ide i lepi nešto, to više uopšte ne bude vest u medijima. Znači da je to onda jedna gotova tema u ovoj zemlji i ovom društvu.

DARKO POPOVIĆ: Čini mi se da smo ovde malopre nešto izbegli. Možda ne bi bilo loše da i o tome razmislimo. Kada govorimo o mladim ljudima, dakle o nama kao mladim ljudima, tu je malopre bila pokrenuta tema o generacijskom jazu. Da vidimo gde smo to mi kao mladi ljudi, šta to u ovoj grupaciji nas čini sposobnima da o ovome govorimo. Evo samo nekoliko mojih ideja, ja o tome neprekidno razmišljam, zašto smo kompetentni da to radimo, zašto mi. Osim onoga što smo govorili o odgovornosti za budućnost i o onome što smo isto pominjali da ne postoji ta direktna odgovornost za ono što je činjeno, meni se čini da postoji nekakva, ma koliko stereotipno zvučalo, mladalačka energija koja može da bude vrlo važan element i vrlo važan faktor u ovome, ma u kom pravcu se to kretalo. Da li u pravcu koji na primer Vlada pominje, da se nađe kvalitetan i isto tako protočan kanal komunikacije sa ostalim mladim ljudima, sa širom javnošću ili u direktnom iznošenju činjenica kojih smo svesni? Mislim da tu odgovornost ne smemo da propustimo. Isto tako, kao delovi civilnog društva, mislim da taj glas mora da bude mnogo jači zbog nas. Dakle, ne moramo nužno da govorimo o budućnosti, ne moramo nužno da govorimo o prošlosti i o našoj deci ili o našim očevima, ne mora to nužno da bude diskurs. Dakle, mogu ja da kažem da ja zbog sebe želim, i da to bude akcija, ne želim zaista da imam problem sam sa sobom, ne želim da je to neko opšte mesto ovde, ne želim da imam problem s tim što sam iz društva kao što je srpsko društvo. Ne mislim da je to moj problem. Moj je problem što je srpsko društvo ovakvo kakvo je i ne omogućava one procese koji mislim da su neophodni da bi društvo nazvalo sebe normalnim. Da bi se suočilo sa tim sa čime mora da se suoči. Ja mislim da je konkretan rad vrlo važan, dakle i ono što je Milica govorila kao o aktivističkom pristupu. Dakle, ako nismo aktivisti organizacije, vrlo je važan taj svakodnevni aktivizam i moram ovde da

kažem, neobično je veliko to zadovoljstvo kada vidite da ljudi žele da čuju ono što im govorite. Dozvolite mi samo da ispričam ovaj primar, pa da sa time završim, ovo što je Časlav spominjao da mislite za vaše prijatelje da su ne znam kakvi ljudi, da imaju ne znam kakve stavove. Razgovaram sa svojim bliskim prijateljem i čujem taj diskurs iz 1997. godine o Kosovu i o Albancima pre neki dan. Dakle, sve ono što sam slušao na dnevniku 1997. godine, to čujem od svog prijatelja pre neki dan. U međuvremenu taj prijatelj ode u Prištinu i vraća se sa ljubavnom vezom. Mislim to je nešto, i to zato što je otišao u Prištinu jer sam ja to preporučivao, to je nešto što je veliko zadovoljstvo, to je nešto što vama pokaže da vi možete na ličnom primeru da učinite nešto, a da ne govorim što je taj prijatelj novinar televizije sa nacionalnim frekvencijom. To onda meni znači uspeh. I tako, bez namere da taj svoj primer negde ističem. Na primer, na državnom radiju imam dva sata dnevno da govorim o čemu god hoću, a ja biram da govorim o ovome. Ja biram da ovo bude tema moje emisije, ma šta ko mislio o tome. Bez obzira šta mi mama na to kaže. Dakle, ja odaberem da to hoću i to je verovatno moje iskustvo koje je nedovoljno osveščeno u poređenju sa kontraprimerima, ali ja vidim da kuda god kreneš time, očito može. Jer očito mogu da ti povećaju platu ako ti u emisiji budu Albanci s Kosova i govore ono što Albanci s Kosova misle. Dakle, moguće je to i u Srbiji. Ja samo hoću da kažem da bez obzira što svi govorimo o stvaranju klime, da nije vreme, da bi trebalo sačekati s time, da bi u zatvorenom krugu to trebalo da pripremamo, naravno, to civilno društvo ne sme da prestane da radi. Ako prestane da radi, niko to neće raditi. Ova država, ovo društvo nije takvo da bi to samo radilo, da bi imalo taj mehanizam samokontrole. Ako civilno društvo prestane, to će propasti, ali s druge strane isto moramo da pazimo da se ne ponašamo kao da je sve u redu. I to ne zato što je to jedini način, nego zato što bih ja promene sad. Ja bih promene u društvu sada i ako govorimo o ovim staklenim zvonima, pa hajde neke ih bude, neka ih bude više i neka ti kanali budu češći. Zadovoljstvo mi je kada na ovakvom skupu sretnem ljude koje vidim, ne zato što sam ih viđao na skupovima nego zato što smo se viđali u drugim kontekstima koji nisu bili zatvorenog tipa. Videli smo se u toj emisiji, videli smo se na promociji, videli smo se ne znam gde, videli smo se u Prištini. Zato mi se čini da se ta mreža nezavisno stvara. Ne zato što ja delujem u okviru neke organizacije, pa se sad povezujem po seminarima i konferencijama, nego zato što očito dođemo u situaciju da jedni drugima pomognemo u

tom pravcu. Nekako ne mogu da mislim u periodima od 15, 20, 50 godina, ne osećam taj luksuz. Dakle, stvarno, ja nisam istoričar, niti pravnik, niti Fond za humanitarno pravo.,Da, verujem da je vama donekle to u redu, ali meni nije. Ne mogu to da sačekam, ne, ja sam inicijativa mladih. Pa ne, ja sam stvarno inicijativa mladog čoveka. Za 15 godina šta će to biti ne mogu uopšte da zamislim, apsolutno ne mogu o tome da razmišljam i zato mi se čini da ako ne krenemo svi nakako kako god možemo, teško da će se stvoriti ta atmosfera. Hvala.

VLADA (...) : Vlada. Samo bih se nadovezao na ovo što je on rekao. Dakle, vrlo je važno da krenemo, mislim da nastavimo. Vrlo je važno da kada izađemo sa ovog mesta, u jednom trenutku prosto da ne zaboravimo, pošto se to vrlo često dešava. Dobro, u zatvorenom smo krugu fabrike i tako dalje, na seminaru smo, na sigurnom, šta god, i super se razumemo, i kada napustimo prostor, to onda zaboravimo. Bitno je da se isprate stvari oko kojih se napravi konsenzus i da prosto svako nastavi da radi ono što je do sada radio ili razradi neku novu ideju koja mu se u ovom trenutku javila. Još jedna stvar, koju nisam pojasnio i koja je malo šakaljiva, tiče se zapravo tog monopola na nacionalni identitet koji trenutno postoji. Samo da pojasnim, vezana je za neke strategije u odnosu na koje se može komunicirati sa mladim ljudima. Ja i meni bliski prijatelji vrednosno prosto preziremo nacionalni identitet, mislim da je to nabolje, mi se gnušamo nacionalnog identiteta zbog stvari koje su u ime tog identiteta počinjene i prosto sličan problem sam imao kad sam razgovarao sa jednim starijim bračnim parom Nemaca, koji su u tome odlično prepoznali sebe, pošto su imali posle Drugog svetskog rata te probleme i tako dalje. Šta hoću da kažem? Sve dok se mi, koji god bili, prosto ne bavimo „trend setovanjem“ nekih pozitivnih vrednosti vezanih za to, ja sad stvarno osećam odbojnost kad govorim o srpskom narodu, odnosno kao pripadnicima tog etnosa, ali sve dok je takva vrsta „trend setovanja“ vezana za njega... Recimo, Fond za humanitarno pravo je napravio knjigu o žrtvama na Kosovu. To je jedina organizacija koja je zapravo napravila, pobrojala, zapisala, obradila statistički slučajeve diskriminacije žrtava na Kosovu. Ali, sa druge strane, to niko ne zna i onda je to vama užasno jak argument da izađete i kažete drugim ljudima koji vas optužuju da promovirate tuđe, da promovirate zločine koje su Srbi radili, a da ne govorite o zločinima počinjenim nad Srbima. Prosto,

treba nešto uraditi samo sa tim javnim nastupom i nekako, na određni način, opet ponavljam, izmanipulisati. Mislim, ja znam da je to prosto protiv vrednosti kojih se svi držimo, ali nema drugog načina. Samo sa tom iskrenošću i humanizmom i očekivanjem da će svi ljudi to da prihvate, to prosto neće proći. Eto, ostao sam bez glasa.

MARIJANA TOMA: Maja Stojanović, Inicijativa mladih.

MAJA STOJANOVIĆ: Jao, ja sam htela nešto drugo da kažem, mislim reći ću i to, ali sad me Vlada podstakao. Uvek kad krenemo da razgovaramo o identitetima teško je, ali u principu je ova stvar bitna. Ja nisam za to, ja se ne slažem da treba menjati priču koju mi pričamo ljudima. Ja mislim, ja znam da postoji taj konflikt ponegde, ali u principu nisam za to da ti treba da pričaš i o svojim žrtvama da bi neko čuo za tuđe žrtve. Taj koncept, razumeš, mi je toliko dalek da uopšte ne mogu da nađem pragmatizam sa kojim se slažem. Ali mislim da, sa druge strana, uvek kada gostujem negde ili kada govorim nešto javno, nekako osećam svoju odgovornost da ja govorim o tome da je Fond izdao tu knjigu. Ja ne mislim da treba to Fond da govori, ja mislim da to treba ja da činim. I mislim da je to dobar argument za sve nas da kad pominjemo te stvari, da mi govorimo o tome. A druga stvar, ja mislim da mi treba sada da razmotrimo koji su to načini infiltracije na mesta gde može da se uđe i da se prođe do mladih ljudi, do ciljne grupe. Znači, na koji način da baš to što hoćemo da kažemo stigne do njih. Ja mislim da je to jedno veliko polje, ne govorim o nekim institucijama, ja iskreno mlade ljude više vidim u suočavanju sa prošlošću u aktivističkom smislu. Vidim tu mlade ljude, vidim tu pokretnu snagu i energiju koja tu treba da deluje. Da ostavimo sad Fondu i Inicijativi i, ne znam, Human Wright's programu, ali u principu na organizacijama je da se bore za institucionalizaciju celog problema, ali ja mislim da mi treba da radimo aktivistički. Smatram da je mnogo dobro što ja mogu da šetam Beogradom i da vidim grafito na zgradi. Ja mislim da treba(...) kad sam videla juče(...) ali u principu mislim da je ta stvar(...) **Mislim da je polje koje je totalno neiskorišćeno u Srbiji danas polje kulture i da mi nismo toliko slabi u kulturnom smislu. To je sve ono što je vezano za kulturu, je to strašno, a tek onda da ne pričamo o angažovanoj kulturi, to jest o kulturi koja baš promovise ove vednosti o kojima pričamo i mislim da treba da vidimo kako to da**

iskoristimo. Sad sam bila sam dosta u gradovima na jugu Srbije i razgovarala sam sa ljudima. Pomenuću Vranje, gde je ABC centar doveo „Popečitelje“ na koncert. Ja sam čula to od desetero ljudi dole jer je to njima stvarno velika stvar koja se desila. To je jedan koncert. A mislim da možemo delovati kroz te aktivnosti, da li je to festival dokumentarnog filma ili šta god, ali te sitne stvari prave mnogo velike pomake u malim sredinama i mislim da to može da se radi. **Mislim da su ljudi željni bilo kakvih kulturnih sadržaja i da baš kroz to, da tu treba da bude definisana uloga mladih ovde.** Ja sam bila u Preševu i Bujanovcu, tamo su mladi ljudi, srednjoškolci, napravili predstavu o medijskoj diskriminaciji u Preševu i Bujanovcu(...) glavna ideja prikazana, oni su prikazali tamo i meni je taj rekao (...) Mislim da su oni koordinisali, on mi je rekao: „Dobro, to ne može da se prikazuje u Srbiji, nemate vi interesa za to.“ Mislim da mi možemo delovati kroz predstave, čak kroz filmove. Zašto ne napraviti igrani film o svemu tome što se dešavalo?

(...): To je malo skupo (...)

MAJA STOJANOVIĆ: Ne mislim ja lično sad da pravim, ali zašto nema tih inicijativa, to je polje totalno neiskorišćeno, a to je ono što ljudi gledaju. To su načini na koji treba doći do ljudi i tako uključiti ljude. Jer na taj način mogu stvarno da vide i da prime tu informaciju. Ja zato mislim, kad smo radili kampanju, mi smo radili te žurke, mi smo imali žurke gde dođe 1.000 ljudi, u Nišu je bilo 1.000 ljudi. Imali smo 30 aktivista koji su za vreme žurke prilazili ljudima i pričali im o vrednostima koje promovishemo. Treba iskoristiti slična dešavanja gde se mladi skupljaju i na tim mestima razgovaraju i dobiti taj „feed back“ od njih, šta ih interesuje i šta im treba, ali i pružiti tu vrednosnu priču koja kasnije može dobro da se iskoristi.

SIMON SIMONVIĆ: Ja sam sad upao u to razmišljanje o mehanizmu i vrednosti i u stvari što više razmišljam, više i shvatam da problem jeste u svim tim vrednostima. Kad pogledam unazad i razmislim o svemu, shvatam da sam odrastao u zemlji gde je ne ratni zločin nego ubistvo nešto što je sasvim normalno. Kroz svoje odrastanje prošli smo četiri rata, pet država, svako veče su se ubijali u kafani ispred kuće, jurili me da mi skinu patike i sve ostalo, i onda treba da objasnite da nešto nije normalno u takvom društvu. U stvari,

problem je u tim vrednostima, kako jednom mladom čoveku objasniti da si ti odrastao u jednoj potpuno nenormalnoj državi, u potpuno nenormalnom društvu, u jednom društvu u kojem ne važi nijedna vrednost. I kako sada, kada su ti ljudi već formirane ličnosti, već, da kažemo, odrasle osobe, da im objasniš da postoji nešto što su vrednosti koje su potpuno suprotne od onoga što je on doživljavao u tih 15, 20, 25 godina. I upravo te mehanizme treba tražiti u toj liniji postavljanja vrednosti, nečega što je normalno, znači generalno sada, ne vezujući se za tu priču o srpskim i nesrpskim žrtvama. Jednostavno, ovde ne postoji vrednost ljudskog života, ne zna se šta ljudski život znači, koja je to vrednost. Ovde svaki dan pogine ne znam koliko ljudi na ulici u kojekakvim ubistvima. Pre deset dana dečko je zaklan u svom stanu. Jednostavno, nije to više pitanje ratnih zločina, znači ratni zločin je nešto daleko ako ti svaki dan doživljavaš takve stvari u svom neposrednom komšiluku u stanju koje uopšte nije ratno stanje, a u stvari jeste ratno stanje. I onda je poenta kako tu uopšte da ustanoviš, definišeš i da objasniš nekome šta su vrednosti, šta je normalno, šta nije normalno.

MARIJANA TOMA: Milica, pa Darko.

MILICA MILIĆ: Milica Milić, Inicijativa mladih, Beograd. Hvala ti, Simone, odličan si mi šlagvort dao, pošto sam pažljivo slušala Darka i Vladu, sad imam potrebu da se nadovežem na čitavu ovu temu. Ovde smo stvarno otvorili pitanja koliko je zapravo ova tema kompleksna i koliko se ona ne tiče samo toga da li mi treba da pokrenemo inicijativu za komisiju, već opet pričamo o tom stvaranju prostora, odnosno terenskom radu, na tome da se to prosto samo po sebi dogodi. Zapravo, pitanja identiteta, pitanja vrednosti, evo sad Simone ovo što si ti govorio, izuzetno su kompleksne stvari i pri tome je pred nama jedan potpuno prosvetiteljski poduhvat, kada mi treba našim aktivizmom, našim radom da komuniciramo sa mladim ljudima i prosto da imamo zadatak da im objasnimo, da ih uputimo na to da su to nekakvi stereotipi koje treba razbiti. To je upravo to što si ti rekao. Molim vas, kao generacija smo rođeni u tom sistemu da su nas učili da je sve to samo po prirodi dato, da je naša nacionalnost, vera i sve ostalo, prosto čime smo generacijski trovani, nešto nepromenljivo i tako statično. A zapravo ti si, Darko, počeo svoje izlaganje time, pitanjem kompetencije. Zašto smo mi sada generacija mladih ljudi

koji imaju tu misiju i koji to mogu? I meni je to, s obzirom da studiram antropologiju, jedno od težih pitanja, zašto smo mi opet, kao pali s nebesa, pa mi možemo nekom da objašnjavamo. Ja mislim da sve više nalazim na jedan vrlo jednostavan odgovor na to pitanje. Ako nećemo mi, neko drugi će. I ja potpuno želim da se manemo toga da pričamo o tim filozofskim, moralnim i ne znam kakvim nivoima celog problema. Prosto, imamo priliku da delujemo, imamo priliku da se obratimo nekim ljudima kojima se niko ne obraća. Zašto da to ne iskoristimo? Ako mi ne iskoristimo, verovatno će neko drugi koji sigurno forsira čak dijametralno suprotnu poziciju od naše. I još jedno pitanje, pitanje pravničke i stručne diskvalifikacije. Andrej je na početku pomenuo, bili smo na konferenciji koju je Fond organizovao povodom Presude pred Međunarodnim sudom. Dakle sve vreme je postojala ta diskvalifikacija: „Znate, to su pravničke stvari, to je jako ozbiljno, vi niste kompetentni da govorite o tome, to su neke pravne zavrslame, mi smo pravni eksperti i mi sada govorimo o tome.“ I sad kad neko od nas digne ruku, pa hoće nešto da kaže, odmah te diskriminišu, kao da si ti malo glupa, što se ti javljaš, ti to ne razumeš. Ja zaista želim da svojom energijom kažemo: „Mladi smo i može nam se!“ Prosto, to nije tema koja je za nekakve okrugle stolove, koja je za neke strašno važne i pametne debate, prosto čitav taj konfliktni proces je u mnogo čemu usmerio način na koji ćemo mi odrastati, sve ono gde mi danas živimo, pa prosto moramo da se pitamo, i to nam daje pravo da govorimo o ovakvim temama. Hvala .

MARIJANA TOMA: Darko.

DARKO (...): Samo sam hteo da vam ispričam jedan insajderski primer. Znači ovako, kao svaki pravnik. RTS, Radio Beograd u sedam, usred jutarnjeg programa, kad je slušanost Radio Beograda enormna i meri se milionima, u 7:02 ide „Dobro jutro, deco“, znači priča za decu od pet minuta koju ja režiram, a posle ide „Klink“, emisija od deset minuta, takođe dečija. I sad, „Klink“ je išao, pa „Deca sveta“, ne znam koje zemlje nisu bile, Švedska, Gvatemala, Australija, sve tako neke, i nakon toga iz naše inicijative u toj redakciji, u tom radiju koji izgleda kao da je stao u 1961. godini, setimo se, hajde da napravimo emisiju „Deca Srbije“, neka bude mesec dana „Albanska deca Srbije“, „Bošnjačka deca Srbije“. E, sad, to nije lako. Znači, treba otići tamo kod urednika Prvog

programa, kod direktora radija, kod direktora Televizije i direktora Radiotelevizije, kod direktora Javnog radiodifuznog servisa i predsednika Programskog odbora Javnog radiodifuznog servisa. Sve to nekako prođemo i to tako što smo na najbezvezniiji način to prošli, zato što smo im govorili: „Pa znate, u 1. članu Ustava Srbije piše...“, i zaista piše „Srba i svih ostalih“. I onda smo se na to uhvatili, i to je prošlo. Oni su rekli: „Dobro, može, radite.“ I prvi taj pilot serijal je bio „Deca Srbije, albanska nacionalna zajednica“, kad ste vi posle ne znam kojeg vremena imali priliku da čujete na prvom programu državnog radija albanski jezik, na način da neko ne govori nešto pa se prevodi u vezi s Kosovom nego da se čuje „mir dita“ i slično, ne znam šta sve. I to je sve tako išlo i kad su slušaoci zvali, isto najbanalnije objašnjenje smo davali, i tako je prolazilo. Dakle, kao: „Šta sad, šta Šiptari, ovo—ono?“ Odgovor je glasio, „kao: „Idemo po azbučnom redu, a - albansko, b –bošnjačko itd.“ Dakle, objašnjenje je bilo najbanalnije moguće. I s druge strane, što mi je neobično veliko zadovoljstvo, u tom našem serijalu učestvovala su, dakle to je bio radijski materijal, deca iz obdaništa, iz škola sa kojima smo i pre toga radili kad je bila politički korektna zemlja i politički korektne nacionalne zajednice. Onda su oni govorili svojim prijateljima pa su prijatelji slušali. Te reakcije su meni bile potpuno divne jer ste konačno mogli da čujete u obdaništima kako pitate decu: „Jeste li slušali prošle nedelje?“, oni kažu: „Slušali smo i naučili smo.“ Hoću da kažem da je moguće i pri tom je i dalje Aleksandar Bjelić kao što je bio tad, u toku toga i pre toga i sad, i direktor Radiodifuznog servisa, sve to vreme. Ali, ponovo, smislimo samo nešto, mi to možemo.

(...): Ja bih samo nešto da se nadovežem, baš na ovaj primer, i na ovaj primer, isto sam se setio bukvalno sličnog primera sa RTS-a, emisija „TV dijalog“, zajedno sa Kosovskom nacionalnom televizijom, koju je organizovala nevladina organizacija (...) Oni nemaju ovde, nažalost, danas predstavnika, to je upravo bio dijalog mladih iz Srbije i sa Kosova koji su govorili u budućem statusu Kosova, o značaju stereotipa i o ulozi medija u celom tom sukobu. Hoću reći baš to što je Darko govorio, da ima prostora i na RTS-u, jeste da je ovakav kakav je, ali provuče se nešto i pored njega. Postoje inicijative, ali opet te inicijative na neki način sporo pokrivaju to i treba naći neki mehanizam koji će mnogo brže širiti tu ideju. I da je ne dužim, hvala.

MARIJANA TOMA: Sad je sledeći Marko iz Niša, neka se pripreme Časlav i Miloš Urošević. I još nešto, ja se izvinjavam, ako možemo samo da se vratimo na temu kako mladi mogu da dorinesu formiranju ovih mehanizama.

MARKO VELIČKOVIĆ: Marko Veličković, Centar za razvoj civilnog sektora. Mislim da i mehanizam za utvrđivanje i kazivanje istine svojim radom može da otvori vrata za ljude koji su angažovani u tim aktivnostima, pokretima mladih ljudi, da sa svim tim činjenicama i utvrđenim istinama tome jasno doprinese, ali da isto tako omladinski aktivizam može naravno da otvori i komisiji vrata, da pomogne otvaranju vrata kod tih grupa ljudi, kroz organizovanje raznih aktivnosti, i tu je odlično ovo što je Maja pomenula, uloga angažovane kulture je veoma bitna, i opet pretpostavljam da bi u okviru takvog mehanizma za utvrđivanje istine uzelo učešće dosta ljudi koji se prvo bave tim stvarima, u tome smo imali pozitivne primere, znači i kulturni poslenici i novinari, i sa Teofilom Pančićem i sa Vladimirom Arsenijevićem i sa nekim drugim ljudima. I bitno je postoji jedan mnogo otvoreniji kontekst i bez obzira na temu koja ne mora da bude toliko pozitivna, to jeste pozitivno okruženje jer su to ljudi koji su jednostavno pozitivni. I opet se vraćamo na pitanje identiteta. Znači, bitni su ljudi koji su u tom okruženju, kojima se u taj kontekst stavi priča sa ljudima kao što su oni. Zavisi o čemu se priča, ali mogu da osetim taj, da kažem, alternativni društveni koncept, jedan drugačiji identitet koji neće sad čoveku sve da određuje, jer ovde sepostavlja to pitanje nacionalnog identiteta, što je pomenuo Vlada. Šta znači biti dobar Srbin? To znači da ti je u životu otprilike sve određeno, od odnosa prema religiji pa maltene do načina na koji ćeš da se oišaš da bi uspeo da zadovoljiš te kriterijume za jednog dobrog Srbina ili dobru Srpkinju, računajući i broj dece i slične stvari.

ČASLAV LAZIĆ: Časlav Lazić iz Inicijative mladih iz Beograda. Ono što ovde nastojimo da utvrdimo jeste kako da mlade ljude uključimo u taj proces utvrđivanja i kazivanja istine i pitanje koje se nameće jeste kako mi možemo od devojke koja misli da je Sarajevo u Hrvatskoj, kako od takve devojke tj. građanina ili građanke, da očekujemo da u učestvuje procesu istine ako ne zna da se jedan grad koji je tu na par sati vožnje od glavnog grada nalazi u Bosni, a ne u Hrvatskoj. Znači, to je jedan problem. Druga stvar,

što se tiče tih malih mesta u kojima ljudi nekako jedva čekaju da se nešto desi, baš se i ne bih složio. Naravno, oni žude za bilo kakvim životom. E sad, da li su ti isti mladi ljudi otišli na koncert nekog, neću sada da pominjem, nije ni bitno, isto tako kao što su otišli na koncert „Popečitelja“, to uopšte ne određuje te mlade ljude u tom pravcu da su oni ne znam kako pozitivni. Njima je u suštini bitno da se nešto dešava, a sad da li je to što se dešava dobro ili loše, to je manje važno. Nama to nije cilj, nama je cilj da oni odu na pravu stvar, a ko će njima tu pravu stvar da kaže, to je pitanje na koje moramo da damo odgovor. Dakle, ne možemo očekivati od nekog ko ima 12 ili 13 godina, ko živi u Srbiji ovakvoj kakva jeste, u porodici kakve inače jesu porodice u Srbiji, da će on moći da odlučuje da li je neka stvar dobra, da li je neka stvar loša. Nešto mora da prethodi tome da bi ti ljudi mogli da odlučuju na pravi način. E sad, šta je to, ja ne znam. Naravno, sve zlo koje se učini polazi iz jednog neznanja. Znači, to je činjenica. Ljudi čine zla dela zato što ne znaju neke stvari. Iz tog neznanja proizilazi strah, proizilazi mnogo nekih drugih stvari, nije ni bitno, tako da je osnov svega edikacija, ali ne edukacija fakultativnog tipa, mogu da odem ili ne moram da odem da slušam, nego edukacija koja prosto ima jedan imperativ, gde ljudi moraju neke stvari da odrade. Mi ovde praktično nemamo nikakvu selekciju ljudi koji edukuju našu decu. Ja sam mogu, recimo, da imam dete i da ga pustim u vrtić i posle toga da ga upišem u osnovnu školu da ide kod neke učiteljice ili učitelja, nije ni važno, posle toga slede nastavnici, tako da taj sistem, ta selekcija ne postoji. Da ne kažem da ne postoji selekcija u udžbenicima, da ne kažem da ne postoji selekcija u nekim drugim institucijama kao što je policija na primer gde bi selekcija morala da bude još rigoroznija. Dakle, moralo bi, što bi se reklo, da se puca na taj konstitutivni nivo i mislim da u tom pravcu moramo da uradimo nešto. A u ovom ostalom, mi možemo da se trudimo oko mladih ljudi da ih angažujemo ovde ili onde, ali mnogo, mnogo, mnogo smo mi slabi. Ja volim da verujem u to da mi imamo energiju da to uredimo, ali činjenica je da ću ja za šest godina biti šest godina stariji i imati 30 godina, kad prestajem da budem mlad, odnosno sa 35, ne znam da li je granica 35 sada. Znači, ja više stvarno nemam vremena. Ja se svaki dan otprilike budim sa tom dilemom, šta ja hoću, da li želim da odem odavde ili želim da ostanem. Znači šta će meni ovo, u stvari, kad ja već prestajem biti mlad, kada moram da se negde skrasim, kada ne mogu sada da putujem nigde. Ja živim u jednoj zatvorenoj državi, a ne mogu da očekujem pomoć od drugih ljudi jer

prosto ovde kao da svi traže način da odu. Mislim da će konačan uspeh biti kada se budu otvorile granice, a mi budemo hteli da ostanemo ovde. Znači, to je prosto cilj svega ovoga. Kako će doći taj cilj, to ne znam.

(...(...): (...)(...) Žene u crnom iz Beograda. Ja sam danas ovde ne kao mlad čovek, mislim da to meni nije bitno lično, već kao ljudsko biće. Ono što ja radim, što mislim i osećam, što živim, to jeste pitanje mog izbora. Mislim da je sve pitanje izbora, a to je moj izbor u emotivnom, moralnom, političkom i ličnom pogledu, i mislim da su jako važni prostori koje možemo svi zajedno da stvorimo, u kojima bi se čula istina. Naime, to radi Fond za humanitarno pravo i ja sam u nekoliko navrata prisustvovao javnim svedočenjima i to su bili prostori gde sam ja, recimo, prvi put mogao da čujem glad žrtava, gde sam mogao da čujem žene Srebrenice kako svedoče o svom bolu, o onome kroz šta su prošle, gde sam mogao da čujem ljude iz Prijedora koji su preživeli Omarsku, Keraterm, Trnoplje, gde sam mogao da čujem žene koje su silovane u Foči. Dalje, vrlo je važno da postoji još jedan od prostora gde takođe možemo da čujemo istinu, a to je Specijalni sud. To su suđenja za ratne zločine u kojima se stvara prostor da mi možemo ponovo da čujemo priče koje nikada nisu ispričane i koje su ispričane mnogo puta, ali imaju potrebu da ponovo budu ispričane. Mislim da je naša dužnost, nas koji dolazimo iz agresorske države kao što je Srbija, da stalno slušamo priče žrtava, a i treba da nas u tom Specijalnom sudu bude što više, a ne da tamo sedi Ljuba Minić iz Fonda, da sedi Dijana iz Inicijative, da sedi Staša, Ljilja i Miloš i Žuca. Nas je tamo jako malo i onda nema mogućnosti da ta istina izađe iz ta četiri zida. Onda, potrebno je da postoji nekakva živa memorija ili neko živo sećanje, da tako kažem, **da se svi mi zajednički borimo protiv zaborava kao oficijelne politike i da stalno insistiramo na zločinima koji su činjeni u naše ime, i da o njima pričamo javno i da ih iznosimo u javne prostore, gradske, u onaj domen gde ih zvanični diskurs poriče. Dalje, potrebno je da posećujemo mesta zločina počinjenih u naše ime i da gradimo solidarnost sa žrtvama, da priznajemo zločine počinjene i naše ime, da uviđamo dostojanstvo žrtava i da molimo za oprostaj.** Potrebno je da idemo u Vukovar, da idemo u Sarajevo, potrebno je da idemo u Srebrenicu, potrebno je da idemo u Štrpce, u Sjeverin i u ostala mesta, u Prijedor, u Foču, u Višegrad, u sva mesta gde su se zločini desili. Eto, toliko. Hvala.

MARIJANA TOMA: Hvala. Andrej.

ANDREJ NOSOV: Slušajući Časlava, odnosno pre toga Darka, pomislio sam upravo na ono na tragu Simonove rasprave u čemu su naše generacije odrastale. Sad, ako to posmatramo sa tog generacijskog nivoa odrastanja i svih tih stvari, mislim da i pored učešća mladih u mehanizmima za kazivanje istine i tražanju istine postoji još sigurno hiljadu problema koje bismo mi ovde mogli da izlistamo. Neke smo postavili: pitanje entiteta, nacionalizma, putovanja, slobode kretanja... Verovatno da mogu sada da nastavim da listam, pitanje obrazovanja i tako dalje. I sve su to neki različiti segmenti koji čine ono što bismo mogli da zovemo našom društvenom stvarnošću. Ali, šta ja vidim da je glavna uloga mladih? Uspeo sam, nekako razmišljajući posle svih naših diskusija, da iskalkulišem pre svega tri stvari. Prva stvar koju sam video kao značajnu, to je aktivizam odnosno pritisak, pod uslovom da mladi moraju biti ta energija koja će biti u trenucima kada se stvaraju sudski, vansudski, zvanični, nezvanični mehanizmi, sasvim je svejedno, ali koji će imati stav: „Stalo mi je do te prošlosti, stalo mi je do odnosa prema prošlosti“, i koji će vršiti, pored organizacije za ljudska prava, taj pritisak na društvene institucije. Drugi je to utabavanje puta da ti mehanizmi imaju svoj pravi efekat, a to upravo ima veze sa onim o čemu je Maja govorila, sa koncertima, dakle sa rešavanjem drugih problema koji se tiču i otvorenosti i tako dalje, ali i prenošenja tih podataka. Miloš je spomenuo suđenja, mislim da je naša uloga prosto u vršnjačkoj edukaciji, da ono što ja znam zna i Dušan, a ono što zna Dušan da zna i Maja. A kroz to možemo nekako da idemo samo tako što ćemo se u ovom trenutku, u ovoj fazi, baviti tom takozvanom vršnjačkom edukacijom i prenošenjem činjenica iz tih sudskih odluka ili iz priča koje smo čuli direktno od žrtava. I treći segment u kojem ja vidim veliku ulogu mladih u kazivanju istine i uopšte u stvaranju nekog mehanizma jeste komunikacija. Odnosno, mislim da će biti veoma važno kad taj mehanizam bude jednog dana zaživeo, na koji i na kakav način će posle njega te poruke, priče žrtava, pored te forme koje će verovatno postojati u neakvim knjigama, u neakvim video-zapisima tih svedočenja, biti iskorišćene u daljem pamćenju događaja. I to su tri stvari koje sam ja polako, čini mi se, uspeo da artikulišem sa ove naše današnje diskusije, ako idemo u tom pravcu gde je uloga

mladih u čitavom ovom procesu. I veoma važna stvar, što je zapravo poruka ovoj Regionalnoj koaliciji sa koje ja mislim da mi treba da pošaljemo poruku, jeste da je veoma važno da ne samo mladi u Srbiji, nego i mladi u Hrvatskoj, mladi u Bosni, mladi na Kosovu, ako to stavimo u taj kontekst mladih, odnosno ja bih to stavio u kontekst postratnih i ratnih generacija, pomognu u kreiranju tog mehanizma i da posle u njegovom radu ove generacije imaju važnu ulogu, da li u sprovođenju ove tri stvari ili prosto da postoji participacija mladih u čitavom tom procesu, bio on deo nekave zvanične inicijative ili nezvanične inicijative. Jer pored toga što tim procesom treba da doprinesemo ostvarenju prava žrtava, odnosno da sa neke moralne tačke saslušamo njihovu priču, mislim da je za nas kao generacije koje su rasle u tom ratu, takođe i sa moralne i sa političke i društvene strane, nije još uvek i sa pravne ali trebalo bi da bude, veoma važno da znamo šta se to dešavalo dok su nas jurili da nam skinu patike, kako se dogodilo to da ne postoji niko ko će te ljude zaustaviti i sprečiti da to rade. I to je pitanje ne samo prošlosti našeg društva, to je pitanje moje prošlosti, dakle moje lične prošlosti. Ja, Andrej, imam neku svoju prošlost koje se sećam ili se ne sećam. I to su neka pitanja koja sam ja hteo da dodirenem. I naravno da postoji uz ova, samo da to podvučem, još hiljadu drugih problema ili izazova, ili kako god hoćete nazovite ih, od informisamosti, obrazovanja i tako dalje, o kojima možemo na isti ovakav način da razgovaramo. Ali ako to artikuliramo u pogledu ovoga što bi trebalo da bude tema ove naše konsultacije, ja sam rezimirajući došao do ovoga.

MARIJANA TOMA: Milica, pa Dušan.

MILICA MILIĆ: Ja sam Milica Milić iz Inicijative mladih. Ono na šta ja stvarno imam potrebu da reagujem i sada ću to pokušati da zapravo povežem sa pričom o komisiji kao telu koje se bavi primarno zadovoljenjem pravde za žrtve i uopšte procesom otkrivanja i utvrđivanja činjenica, odnosno istine koje su se žrtama dogodile u konkretnom periodu. To je ono što je Časalv rekao, da je neznaje uzrok odnosno izvor svega oko konfliktata, da čovek ako čini zlo, prvo to radi iz neznanja. Ja sam nekako podeljena po tom pitanju i zapravo se duboko ne slažem sa time, i nekako mi se onda čini da mržnju ili prosto kreiranje mržnje, stvaranje uopšte prostora gde će zlo da se dešava, onda potcenjujemo

kada kažemo: „Aha, ljudi ne znaju.“ Sad, zašto želim pitanje neznanja da povežem uopšte sa ovima tipa „ja znam za informaciju“? Mi govorimo o Komisiji za utvrđivanje istine, inicijativa za formiranje Komisije za utvrđivanje istine postoji u Srbiji. Ne znam mnogo o tome, znam prosto da je inicijativa pokrenuta kod premijera da se nekakva komisija formira i sad meni prvo što pada na pamet jeste koji su ciljevi te komisije, čime bi se ta komisija bavila, ko su ljudi koji bi sedeli u toj komisiji. A ja sam sigurna da to nije proizvod neznanja, prosto onoga zapravo kako to telo treba da funkcioniše, čime treba da se bavi, nego je to proizvod jedne nacionalističke politike kao mehanizma koji i dalje drži na snazi to da je zapravo jedini proces koji može da se prepozna to poricanje koje se ne sprečava. U tom smislu verujem da neke stvari koje se dešavaju ovde nisu proizvod neznanja nego proizvod jednog plana. Zapravo oni koji su idejni kreatori učinili su da kontekst onoga u čemu mi danas živimo ostane na snazi. S druge strane, u tom smislu, onda naš primarni zadatak treba da bude da svima ostalima, i mladim ljudima, ono što sada pričamo, sprovodimo tu široku prezentaciju onoga zbog čega je zapravo važno da komisija postoji kao takva. Ne pričam sada o jednom telu, nekakvoj instituciji, nego uopšte kao ideji, šta sve komisija znači za proces u koji ovo društvo treba da krene.

MARIJANA TOMA: Dušane, izvoli.

5. deo

DUŠAN KANAZIR: (...) ipak nisu dovoljni da bismo mi ostavili neki impakt na društvo oko nas i postigli efekat o kojem pričamo. Ne smemo sebi da dozvolimo luksuz da se samozatvorimo i bavimo samo time, nego moramo da se bavimo i ostatkom društva. Ne moramo, ali ćemo se baviti društvenim aktivizmom, onda mislim da to to podrazumeva. I ovo što je Milica govorila, mislim da je jako opasno da potcenimo problem. Sad imam 21 godinu, druga godina fakulteta, za šest godina, a kamoli za 15 godina, moj život će biti potpuno drugačiji, i sad hajde ja da razmišljam šest meseci unapred jer mi je to super. Ali, nažalost, druga strana razmišlja 15 godina unapred i to je ta druga strana koja, svidelo se to nama ili ne, postoji i organizovana je i ljudski i finansijski i na svaki mogući način. I u Srbiji zlo nije neznanje, nego dosta jaka organizacija koja i te kako postoji. I sad mi moramo da nađemo način da izađemo na kraj s tim. I to znači, čuli smo, da mi možemo naporima i pritiskom neka vrata da otvorimo. Zašto mi uspevamo da ih

otvorimo i pored Tijanića i pored svih raznih tijanića ovog društva? Zato što njima odgovora da postoji neki mali ventil, da to sad ide, ali da važne stvari kao što je teritorijalna celovitost naše zemlje, Kosovo i tako te važne teme i ono što se dešavalo u prošlosti, to ne smemo da diramo, ali ovi mali, evo vam. E sad, šta mi tu radimo? Mislim da mi tu treba da pokažemo da smo pametniji od njih i neke stvari da koristimo da dođemo do ljudi, da otvaramo vrata, ali da im ne dozvolimo da nas zaustave u bilo kom trenutku, nego svaki mali ustupak koji naprave i korak dalje, i korak dalje, njima će biti sve teže da pokušaju da naprave prekid sa tim, i polako idemo dalje do tog trenutka kad možemo da napravimo razliku. A pitanje kako mladi kao grupa učestvuju u svemu tome, ja mislim da je to ono što je Andrej govorio, dakle mladi po definiciji moraju da budu neka pokretačka sila u društvu. Ako to može da se uradi na nekom regionalnom nivou, to je u svakom slučaju još bolje. Ali kako dolazimo do toga da se ta sila oslobodi? Mislim da je to vrlo jednostavno: prosto treba da postoji alternativa. Kada mlad čovek vidi dve stvari, pod nekom pretpostavkom da je ta druga približno dobro organizovana kao prva, on će, pošto ne nosi svoj teret, pošto nije bio direktno odgovoran za te stvari, uvek kao racionalno biće izabrati tu bolju alternativu, koja mislim da jeste na našoj strani. A do toga idemo na sledeći način. Kako im pružimo alternativu? Na dva osnovna načina: prvi je da idemo na stav, znači da se ne desi da je samo jedan ekstreman stav tamo u javnosti, nego da je tamo i ekstremno normalan stav koji mi zastupamo uvek silovito koliko i oni; i drugo, da polako širimo krug. A taj krug širimo tako što ja razgovaram sa svojim drugarima i onda mi oni kažu: „Jao, neću da idem u Hrvatsku“, ili bilo šta, a ja onda ne kažem: „Ne mogu da pričam s tobom“, nego uložim 2, 3, 5, 20 sati svog vremena, pokušam to da promenim i tako malo-pomalo širimo krug, i ako treba, ono što je Vlada pričao, malo da promenimo priču da bismo došli do ljudi, ja mislim da je to naša odgovornost. Sad, neki dosta pametan čovek je pre puno vremena definisao politiku kao umetnost da ti napraviš potrebne kompromise, ali da ne napraviš kompromis oko suštine. I ja mislim da je i ovde to, da i civilni sektor i mi ostali moramo da nađemo način da napravimo dovoljno kompromisa da ova priča prestane da bude moje lično poimanje situacije, nego nešto što je prihvatljivo široj masi, ali da to razdruživanje ni na koji način ne ugrozi samu suštinu svega onoga i posledice koje bi imalo. I ako uspemo u tome,

mislim da onda dolazimo do mladih, pružamo alternativu i oslobađamo tu energiju, i onda smo uspeli u tome što smo počeli.

ALEKSANDRA STANISAVLJEVIĆ: Aleksandra Stanisavljević, Fond za humanitarno pravo. Ja bih samo jednu stvar rekla posle one koju ću sada reći, a to je da se ne slažem, da kod istine nema kompromisa, i da bi se pokazala istina sveobuhvatno, ne mislim samo istina i pravda, nego istina i procesna pravda, mislim da ne može biti kompromisa. A ono što sam ja htela da kažem u vezi sa ovim mehanizmima, ako mogu samo da se nadovežem sad na to, mislim da postoji u našem društvu velika grupa mladih ljudi u Beogradu, Nišu, Novom Sadu koja, nažalost, radi u ekonomskim institucijama koje drže stranci, onako prostački se izražavam, narodski. I mislim da ti stranci poslednjih 3-4 godine snažno utiču na svest naših mladih ljudi na jedan totalno neagresivan i neiritirajući način. Vrlo, vrlo spontano dovode do njihovog nivoa svesti, a kada kažem njihovog, mislim na ljude koji dolaze ovde da rade u različitim organizacijama. Na različite načine se povezuju sa tim ekonomskim organizacijama na koje mislim, i tu dolazi do jednog širenja svesti među mladima od onog najnižeg u poziciji. Znači, ne mislim samo da su ljudi sa visokim obrazovanjem ti koji mogu da shvate nešto, mislim da je samo način, kao što je kolega rekao, bitan kako će se dopreti do tih najnižih, u obrazovnom smislu, svesti ljudi. A treba, ako je to moguće, ja ne znam da li je to moguće što se tiče tehničkih mogućnosti, povezivati te ljude koji su na jedan sasvim drugačiji način došli do tog nivoa svesti. Da li je to pozvati ih na promociju časopisa, Marijana, ili stvarno ne znam koji način, ali mislim da i te ljude treba uključiti, ne mislim na strance, mislim na ljude koji su uspeli da dođu sami do tog nivoa, znači bez politike. Mislim da njih treba, ako je to moguće, na neki način povezivati sa ovim što radi Fond, nevladine organizacije, u svrhu utvrđivanja istine koja mora biti bez kompromisa. Hvala.

DUŠAN KANAZIR: Da, potpuno se slažem da ne sme biti kompromisa sa istinom, jer je istina ta suština. Ali mora da ga bude u poslatoj poruci.

MARIJANA TOMA: Nataša, Simon, Časlav, a onda bih volela da čujem Nikolu Stojićevića, pošto ništa nije rekao.

NATAŠA KANDIĆ: Ja sam samo htela da pokušamo da razjasnimo. Nećemo mi sad svi dobijati neke uloge, nema tu nekih uloga. Postoji najviše to lično angažovanje. Fond za humanitarno pravo nema neku posebnu ulogu. Mi smo odlučili da se bavimo tim dokumentovanjem ratnih zločina. Onda smo odlučili da pokušamo da stvorimo što više tog prostora za glas žrtava, svesni da je 200 ljudi koji dođu da slušaju neku konferenciju jedna mrvica i kad vidimo da u toj sali osim Ivane Dulić nema nikoga više, onda smo očajni. A onda kada vidimo u stvari koliko tim žrtvama znači kad vide da ih neko tu u Beogradu sluša, onda pokušavamo i kažemo: svako novi je vrlo važan za to vraćanje ljudskog dostojanstva. Mi u Fondu za humanitarno pravo smo vrlo svesni problema koji mogu da se jasno vide u ovom procesu konsultacija i koji mogu da se pojave zbilja kao ozbiljne prepreke. Ono što je do sada dobro, to je da je svuda prihvaćen regionalni kontekst i da shvataju da nema istine bez regionalnog pristupa, odnosno ako hoćemo utvrđivanje istine, onda mora da postoji neko regionalno telo. Takođe se svuda shvata da bi to regionalno telo u našim okolnostima imalo moć, imalo bi autoritet ukoliko mu na primer Ujedinjene nacije i nacionalne vlade daju tu moć i autoritet. Ali imajući u vidu da je u Bosni dva puta ideja o nacionalnoj komisiji propala, da je u Srbiji onako lukavo bila poturena ideja o formiranju srpske komisije za istinu, formirana komisija koja je odmah automatski bila od svakog čoveka koji misli diskvalifikovana, budući da su kao članovi izabrani oni koji bi trebalo da odgovaraju za sve što se dogodilo, koji su bili najbliži i najjači poštovaoci i oni su podržavali, kreirali, i autori mnogih modela zločina koji su korišćeni u tim oružanim sukobima. I pitam se, pitamo se, možemo da se pitamo šta ako zapravo nema ni tog jasnog zajedničkog viđenja u okviru civilnog društva. Ne zaboravite da su u civilnom društvu i udruženja žrtava, da su tu i veterani, i nije moguće ništa u društvu uraditi bez konsultacija sa svim elementima, nećemo uzimati samo profesionalne grupe, moraju se napraviti stvarno detaljne konsultacije. Šta ako se vidi da mi ovde na Balkanu jesmo nesposobni da se suprotstavimo toj prošlosti i da ćemo zapravo nastaviti tim jednim negativnim tonom kao što je to na ovim prostorima oduvek? Jer se ništa ne stvara, zatrpa se nešto, pa posle 50 godina se eto neko seti da kaže: „Pa da smo tu pre onih 50 godina nešto uradili, ovoga ne bi bilo.“ Mi se u Fondu za humanitarno pravo plašimo i toga kako da energično vršimo pritisak, ako se vidi posle niza i niza tih

rasprava da zapravo nema te energije i nema te spremnosti da energično postavljamo pitanja. Da energično tražimo odgovor, da ih energično stalno optužujemo, to je zadatak civilnog društva. Nije zadatak da mi ćutimo i klimamo glavom kada oni pričaju svašta, naše je da stalno vršimo pritisak i da tražimo kritičko preispitivanje te prošlosti i odgovornosti naših institucija. Marijana je danas govorila, uzela je samo jedan primer, Brazil je pominjala. Postoje vrlo jake nezvanične inicijative koje mogu vrlo značajno da se suprotstave tom poricanju, tom relativizmu i tom jednom poražavajućem političkom prisvajanju istorije i prošlosti. Ima jedna ideja koja je u Bosni započeta i koja je skoro realizovana. Možda ste čuli da je napravljen jedan dokument, popis stvarnih žrtava, onih koji su stradali i onih koji su nestali. Tako da se na kraju došlo od one postavke o 200-300.000 žrtava u Bosni, na kraju do završenog dokumenta u kojem su poimenično pomenute žrtve. Znači, postoji ime i prezime za svih 98.000 žrtava, koliko se u tom dokumentu navodi. Znači, i kad bi se desilo da jednostavno mi dve godine vodimo ovaj proces konsultacija, postignemo saglasnost, civilno društvo stane iza toga i kaže: „Da, nama je to potrebno“, a onda ne bude posle toga nekog autoriteta koji bi mogao da dovede sve te nacionalne vlade da prihvate to, zato što, na primer ja verujem da bi Bosna i te kako prihvatila da to bude regionalno telo, ali nisam sigurna da bi Srbija bila ta koja to prihvata zato što je Srbija u najtežoj poziciji. Ona je proizvela rat u Hrvatskoj, pa u Bosni i na kraju i na Kosovu, znači potpuno jedna drugačija pozicija nego Hrvatske, nego Bosne, nego Kosova. Srbija i dalje igra, mislim tu na zvaničnu, institucionalnu Srbiju, na tu kartu žrtve ili da je međunarodna zajednica nepravedna i dalje je ta vladajuća politika da se pokuša što više prikriti, sakriti ili stalno pozivati na neko izjednačavanje, na neko balansiranje. Kada bi se to desilo da jedina Srbija bude ta koja se opire tome, onda bi tražili od civilnog društva stvarno neku energičnu akciju, na primer peticiju sa milion potpisa. To znači jedan aktivizam, nema ovakvih stvari bez ličnog aktivizma, bez ličnog vrlo jakog angažovanja. To da mi sedimo, pa po udobnim salama diskutujemo, to je značajno dok ne dođemo do razjašnjenja i kad nam je sve jasno, onda zapravo postoji ta akcija, što se onda mora uraditi. Znači, treba da imamo i to u vidu, da na kraju mora da se smisli neka jaka akcija kojom bi izvršili pritisak, jer jednostavno kažemo onda: „Pa, evo, odustajemo od svega.“ Ako dođemo do toga da kažemo: „nema snage, odustajemo od svega“, onda pri tom treba da imamo u vidu činjenicu da ni posle Prvog svetskog rata nije

bilo nikakve energije da se bilo šta učini, ni posle Drugog svetskog rata ničega nije bilo, sve je zatrpano, pa danas mi još uvek ne znamo gde se nalaze masovne grobnice nekih koji su ubijeni kao četnici ili šta ja znam. Još uvek ima toliko porodica koje ne znaju gde se nalaze ti grobovi, niti ima spremnosti da se to kaže, niti ko postavlja pitanje da kaže: „Pa, te porodice imaju pravo da znaju gde se nalaze ostaci, gde su sahranjeni ostaci tih neprijatelja partizana, komunista“, nezavisno od toga šta mi mislili o četnicima, o komunistima, postoji nešto što je osnovno ljudsko pravo, a to je da zna gde se nalazi nečiji grob. Ne smemo po toj logici dozvoliti onda i ovaj rat da se završi tako da sve ostane i da prihvatimo tu političku poruku: svi ćemo sve da osudimo, izvinimo se i idemo prema Evropi. To ne nudi nikakvu budućnost, niti daje garancije za neponavljanje.

SIMON SIMONVIĆ: Ono što je moja prva asocijacija kad pričamo generalno o ratnim zločinima, to je ono što sam probao malopre da objasnim, jeste da su oni posledice. Ono što je uzrok ratnog zločina, ono što je direktan razlog jesu dominantne društvene vrednosti. To sam upravo pokušao da objasnim prošli put, oslikavajući društvo u kojem smo mi odrasli, kroz koje smo prolazili, a u kome i danas živimo, jer i dan-danas nam je ministar policije neko ko je obijao trafike, ministar za kapitalne investicije tuče novinare i govori da je u redu da se „kraducka“, popovi siluju dečake i blagosiljaju „Škorpione“ u isto vreme, znači ono što je naš suštinski problem jesu dominantne društvene vrednosti. Mi moramo kompletno promeniti dominantne društvene vrednosti da bismo mogli uopšte da se bavimo tematikom ratnih zločina. Jer dok živimo u državi u kojoj su takve stvari normalne, dotle će da budu i ratni zločini nešto o čemu nema tolike potrebe da se priča. Upravo je poenta da mi na jedan momenat prevaziđemo tu priču ratnog zločina kao posledice i da se okrenemo uzroku jer mi upravo moramo prvo njega razrešiti da bismo mogli da razrešimo i donesemo istinu iz svega onoga što je pratilo te ratne zločine. Eto. Hvala.

ČASLAV LAZIĆ: Ovde se sad svi nekako nadovezujemo, svi nekako isto sad hoćemo da kažemo, pa eto i ja, a to je da ako bismo sad, recimo, imali priliku da zavirimo u neke stenograme sa nekih sastanaka nekih političkih partija pre 120-130 godina, recimo osamdesetih godina XIX veka, neko bi pomislio da mnogo daleko idem, vrlo bismo brzo

utvrdili da od tog trenutka osamdesetih godina XIX veka mi nismo odmakli ama ni malo ukoliko pogledamo raspravu koja se vodi danas ne samo u parlamentu, nego i u društvu, po kafanama i gde se sve vode takve rasprave. Sad, vodeći ovu diskusiju, svi ovde ukupno, ja sam ovo shvatio kao neki sastanak gde bismo mi morali da izađemo sa nekim konkretnim predlozima šta učiniti dalje, odnosno koja je naša uloga u svemu ovome, a još uvek nismo čuli nijedan konkretan predlog o svemu ovome. Ono što hoću da kažem jeste da u stvari pojačam vašu želju da nekako dođemo do nekog konkretnijeg rezultata. Nalazimo se u trenutku kad imamo šansu, možda istorijsku, da kažemo šta to nije valjalo za tih 130 godina, odnosno koja je to tačka, koji je to čin koji mi moramo sada da uradimo, šta to moramo jasno da definišemo, šta je bila greška svih ovih 130 godina da mi danas govorimo o istim problemima i istim temama. Znači, to da se definiše i onda da se prosto iznađe neko rešenje.

NIKOLA STOJIĆEVIĆ: Nikola Stojićević, (...) inicijativa, Beograd. Ja bih se isto nadovezao na ovu temu o kojoj je Časlav sada govorio, o konkretnom predlogu. Ja ću to nekako lično, kako se to u mom slučaju desilo. Ja sam zainteresovan za tu temu promene sistema vrednosti u društvu u kojem živimo, i kroz interesovanja sam došao do ovoga da sam danas na ovom skupu ovde, tako da to negde ima veze sa onim što je Marko pričao o manipulaciji. Ja nisam izmanipulisan ili nešto drugo, mene to jednostavno zanima. Ali hoću da kažem da se je ne bih verovatno uključio ili ne bih shvatio važnost suočavanja sa prošlošću da sam direktno došao u kontakt sa suočavanjem sa prošlošću, da sam tako počeo, da sam se tako aktivirao. To me ne bi toliko privuklo, koliko bi me privuklo da se promeni čitav sistem vrednosti u kojem živimo ovde, i da usvajanje evropskih vrednosti zapravo znači da se ja promenim i da se promenim uopšte: i ponašanje i svakodnevni život i sve. Suočavanje sa prošlošću je jako važan deo toga i mislim da dok se sa tim ne suočimo, stajaćemo u mestu i sa tom promenom sistema vrednosti – evo sad opet nekog zatvorenog kruga. I Simon je isto rekao da prvo treba da se promeni sistem vrednosti, pa će onda postati nenormalno da se počini neki ratni zločin, a s druge strane, treba prvo razgovarati o tome da bi se promenio sistem vrednosti. Neki ne zaključak, nego jednostavno ono što možemo da radimo, što treba da radimo, jeste da na svaku glupost, što je recimo bio grafit Ratka Mladića u Sremčici, gde se se ljudi slikali, gde je to

turistička atrakcija bila, da recimo na to reagujemo nekim javnim nastupom. Mi smo, na primer, imali ideju da dođemo i ne da prekrećimo, nego da preko te slike prefarbamo i napravimo rešetke i da napišemo nešto, ne znam šta je bilo, i da pozovemo medije. I onda se tu, ne znam da li se iskomplikovalo, pa je ispalo kao da to ne sme da se radi... Ali hoću da kažem da treba da reagujemo na svaku takvu glupost ošro i javno, da svi to vide i da na takav način pokažemo da postoji druga strana koja neće dozvoliti tako nešto. To bi bilo to.

MARIJANA TOMA: Darko, pa Mile. Samo vas molim da govorite jako kratko, budući da završavamo sesiju, imamo jednu kratku pauzu i onda zaključujemo. Hvala.

DARKO (...): U celom ovom aktivističkom diskursu postoji stvar koja me plaši, a to je postavka: prvo nešto, pa onda nešto. Plaši me taj sled događaja zato što, ponavljam, nemam previše vremena u životu. Dakle, plaši me da je vreme, da prvo mora nešto veliko, pa onda nešto veliko, pa onda nešto veliko, e onda ćemo možda razgovarati o zločinima. Čini mi se kao previše linearno shvatanje društva, nekako ne funkcioniše društvo tako. To mi izgleda kao priča da nije vreme da se govori o ukidanju PDV na bebi-opremu zato što je sada bitnije pitanje suvereniteta i teritorijalnog integiteta, ili kao priča u Prištini da ne možemo razgovarati o uređenju ulica zato što je bitnije pitanje statusa. Potpuno suludo. Dakle, mi moramo sve odjednom, nemamo previše vremena. Znate, mi govorimo ovde, razbacujemo godine, 50, 25, 15. Molim vas, stvarno ne mogu to da sačekam. Jer ako govorimo o onome o čemu treba razgovarati, moramo misliti o svemu tome. Ja verujem u svoj mentalni kapacitet da razgovaram i o suočavanju sa prošlošću i o promeni vrednosti i o evropskim vrednostima, o svemu, i o vrednostima civilnog društva, verujem u svoj mentalni kapacitet da to mogu, verujem i u mentalni kapacitet ljudi koje znam, a nekako i u vrednosni kapacitet. I sad, ne govorim vam ovo kao floskulu, nego govorim kao nešto što moramo da napravimo. Jer, kako da vam kažem, da bi se to dogodilo, nekako mora da se stvori kritična masa. Nema tu sad lineranog pristupa: prvo promena vrednosti, pa... Mislim, ako je prvo promena vrednosti, koju prvo da menjamo, ne znam kuda prvo, gde prvo da kreneš. Najozbiljnije. Dakle, samo onda kada, čini mi se bar u ovom društvu, stvorimo takav pristup da govorimo o

svemu tome, kada to budu dominantne teme... Gde god da krenete, govori se o tome, ja ne mogu verovatno kompetentno da govorim o svemu ovome, ali možda mogu kompetentno da govorim o odgovornoj kulturnoj politici i uvek ću to raditi, dakle u svakoj prilici, a u svakoj drugoj makar ću govoriti činjenično, kao recimo ovde, makar na nivou jakih činjenica, na nivou odgovornih činjenica ću o tome govoriti. I oprostite mi što sebe nekako smatram aktivistom, ali ja to više doživljam kao način života, kao vrednosno opredeljenje nego kao nekakvu formalnu pripadnost, oprostite mi što me to plaši. Jer, ne mogu, znate, onda nemam podršku od ljudi za koje sam mislo: „Eto, vidite, na istom smo, delimo tu vrednosnu osnovu, vrednosnu bazu“, potpuno me to uplaši. Da se manem aktivizma i svega jer čemu onda to, kad će to doći? Samo tad kad verovatno budemo o tome govorili dovoljno, o svemu. I uopšte, molim vas, nemojmo da prestanemo da govorimo o istini, da je utvrđujemo i kazujemo jednako aktivno i jednako entuzijastično kao da je to jedina stvar koju radimo i bilo šta od toga. Kada govorimo o tome, kada radimo to, to mora da bude kao da je to jedina stvar koja je ostala u Srbiji, samo još to da se uradi i onda će sve biti u redu. Iako svi znamo da to nije slučaj. Ali prosto, ako tako ne budemo pristupali, onda će količina energije koju budemo ulagali u to biti prevelika, a rezultati premali. Eto, toliko.

MARIJANA TOMA: Mi smo samoinicijativno rešili da produžimo razgovor još pet minuta. Prvo će Mile. Da li bi onda mogli Davor i Ana Marija da se pripreme nešto da kažu? Mile, izvoli.

MILE (...): Mile (...) iz (...). Hteo sam samo da iskoristim priliku da kažem, to je i Časlav malopre rekao, da se svi mi nadovezujemo jedni na druge, pa evo ja to da iskoristim, da se i ja nadovežem na Nikolinu priču, to jest da ispričam i ja jedan primer. Neki skup je bio jugoslovenski, ja mislim da je tad bila SCG, nisam siguran, marširali su potporučnici, ljudi koju su završili Vojnu akademiju, znači proizvedeni su u nove oficire Vojske Srbije i Crne Gore i uz njih je marširao jedan mladi vodnik. To je podoficir naše vojske, znači prvi čin, i novinari pored tih ljudi tj. vojnika koji su marširali držali su jedan poster Ratka Mladića, gde ga je mahinalno taj vodnik pozdravio, vojni pozdrav kako ide. I sam vrh je tog podoficira suspendovao na ne znam koliko, ne piše koliko meseci ili dana. I to je

zanimljivo što sam hteo da kažem, znači treba da sprečimo javnost, ljude, rođake, prijatelje, sve ostale da mladim ljudima ne namatnu svoje mišljenje, nego da stvorimo takvu atmosferu da ljudi sami zaključuju, da ne zaključuju po tome što su gledali film „Boj na Kosovu“ i neke druge filmove vezane za rat, nego da sami pogledaju i uvide činjenice koje su se desile i na osnovu toga da zaključuju. Ja mislim da mladi ljudi imaju kapaciteta, da imaju dovoljno intelektualne snage i moći da sami zaključe kako se treba ponašati i kako treba dati primer drugima. A ne kao ovaj vodnik koji je, recimo, 1982. godište, dečko je tako vaspitan, završio je srednju školu, pa završio školu za podoficira i kad je bio mlad, znači 1992. imao je 10-15 godina, on je učen tako tokom svog života i pre škole vojne i za vreme vojne škole, samim tim su ljudi njega naučili da se tako ponaša. Hvala.

GABOR (...): Ja sam Gabor Mir iz Novog Sada, iz SVN-a. Ja se slažem s tim što sam danas ovde čuo. Moram da zahvalim što sam danas ovde došao. Međutim, SVN se, nažalost, bavi takvim stvarima, ali jako malo, pošto mi imamo jako puno i problema i programa. Mi se bavimo prvenstveno vojvođanskim Mađarima. Zato kažem, mi se jako malo bavimo takvim stvarima što smo danas ovde čuli.

MARIJANA TOMA: Ali, dobro, onda ćete početi, pošto ste čuli.

GABOR (...): Da, hoćemo.

Samo na ovo, samo rečenicu. Zamislite ovo što (...) kaže, zamislite šta znači to za Mađare u Srbiji, u kojoj situaciji su Mađari u Srbiji ako mi ne govorimo o ovome, ako kažemo: najpre nešto, pa nešto, ako se Srbija ne suoči sa ovim. To uopšte ne mogu da zamislim u koju situaciju ta zajednica biva dovedena ako ovo društvo ne preuzme odgovornost i zbog sebe i zbog svih koji ga čine, potpuno su zastrašujuće razmere tih pravaca u koje to može da ode.

MARIJANA TOMA: Ja bih vam se sada zahvalila na ovoj sesiji, i videćemo se za 15 minuta.

ANDREJ NOSOV: Evo nas na poslednjoj petnaestominutnoj sesiji, kad treba da izađemo iz ove sale sa nekim jasnim zaključcima. Imali smo jednu zanimljivu debatu tokom kafe pauze o tome šta treba da stoji u zaključcima. Ja bih najpre zamolio Natašu da nam samo vrlo kratko kaže nekoliko rečenica o tom procesu konsultacija koji će se voditi. Čini mi se da bi bilo dobro da svi izađemo odavde a da nam je potpuno jasno ono što ta regionalna koalicija dokumentacijskih centara želi da postigne ovim procesom konsultacija.

NATAŠA KANDIĆ: Pošli smo od toga da nema primera u istoriji da je do formiranja nekog tela za utvrđivanje istine došlo na osnovu odluke bilo predsednika bilo vlade, a da pri tom nije bilo neke javne debate. Znači, javna debata, rasprava, konsultacije u društvu jpreduslov su uopšte da se razgovara o mehanizmima za utvrđivanje istine. Zbog toga što nije bilo te javne debate sve inicijative, čak i formirana srpska komisija, nisu imale nikakvih izgleda na budućnost, neke rezultate koji bi se ticali utvrđivanja istine i promene vrednosnog sistema. Ono što nama preostaje posle ovih konsultacija jeste da sačekamo još konsultacije sa mladima u Hrvatskoj, da uradimo transkripte sa nacionalnih konsultacija kojih je bilo tri, da napravimo jedan kratak izveštaj o toku dosadašnjih konsultacija kako bi svi koji su u tome do sada učestvovali imali prilike da prate taj konsultativni proces. Sledeće konsultacije su regionalnog nivoa i ona su krajem septembra u Sarajevu. I možda nije loše da napomenem, budući da je Andrej danas pomenuo novinare za koje postoje dovoljno ozbiljnih indicija da imaju ličnu krivičnu odgovornost za podsticanje na zločine u prošlosti, mi se nećemo u ovom trenutku baviti tom temom zato što mi sada formiramo jednu pozitivnu koaliciju koja će biti sa što više partnera i stalno se širiti upravo u jednom pravcu, a to je da svi imamo tu zajedničku strategiju, da neke grupe imaju zadatak da pitaju stalno zato što nemaju neposrednu odgovornost. Mi koji se bavimo dokumentovanjem ratnih zločina od 1991. godine imamo udela u toj odgovornosti, bez obzira što smo pokušavali da uradimo ono što smo mogli, a to je da iznesemo, registrujemo, istražimo, dokumentujemo i da koliko možemo iznesemo to u javnost. Ali nama pripada ta odgovornost, taj deo političke odgovornosti i od toga dela političke odgovornosti nismo oslobođeni niti ja niti bilo ko od drugih koji učestvuju

od 1991. godine na toj sceni nevladinih organizacija kao zaštitnici ljudskih prava. Ali mi smo počeli čitav ovaj konsultativni proces kao tri organizacije zato što je bilo strašno važno obezbediti taj regionalni kontekst ovoga. Znači, to su naši regionalni partneri iz Bosne i Hrvatske. Međutim, ovaj konsultativni proces ne sme da ostane kao neka elitna stvar, da pripada nama, koalicija mora da se širi i širiće se onoliko koliko raznih socijalnih i profesionalnih grupa učestvuje u tom konsultativnom procesu. Sada u tome imamo organizacije mladih, imamo Inicijativu mladih, idemo dalje na udruženja novinara. Udruženja novinara mogu da budu izuzetno dragocena upravo na toj promociji pozitivnog novinarskog medijskog pristupa. Ako to ne postane jedna medijska tema, mi možemo ovako u zatvorenom prostoru vrlo dobro da se osećamo i da te rasprave budu jako dobre, ali ako o tome nema nekog javnog traga, svi dobro znate, ako nema javnog traga, sve kao da ne postoji. Znači, moramo da imamo to u vidu i da pokušamo i sami da mislimo o tome koliko mi nismo dobri u tom „outreach“-u i koliko nam sad treba u stvari jedno okretanje prema tom „outreach“-u i da osim toga što umemo da razgovaramo, da umemo da smislimo kako ćemo napraviti taj „outreach“ koji će dovesti do toga da ova tema, utvrđivanje istine, ima regionalni kontekst, da stalno postavljanje pitanja i obaveza države i institucija da daju odgovore postanu osnovno političko i demokratsko pitanje. I ono što se takođe može očekivati nakon ovakve rasprave, danas svi vi koji ste učestvovali ovde i dalje možete o tome vrlo kompetentno da govorite zato što mislite, razmišljate o tome i imate potpuno jasnu sliku o tome šta to znači i kojim putem treba ići. Prema tome, niko ovde nema posebnu neku privilegiju da to vodi sam, jer sam niko ništa ne može da uradi. Ali je sjajna stvar da smo proveli dan i da je svako danas govorio i pokazao da misli, da je svestan važnosti toga i da razmišlja o tome šta je sve tu dobro, šta treba menjati, u kom pravcu treba ići. I mislim da svi vi možete vrlo kompetentno da pratite sve što se događa u tome, da u tome učestvujete. A mi, sa naše strane, bićemo jedan tehnički servis. Pravićemo stalno, kako koje konsultacije budu održane, izveštaj o toku konsultativnog procesa sa različitim grupama, i to će nam i nama i vama i ostalim učesnicima priliku da stalno imaju u vidu i stalno imaju potpuni uvid u to kako teče ta rasprava. Ja sam bila veoma zadovoljna, veoma sam bila iznenađena zapravo koliko ima razmišljanja kod pisaca, umetnika. Danas sam isto, u prvom trenutku mi se učinilo da je to nešto komplikovano, a onda mi se posle apsolutno činilo da su moderatori imali tako

malu, beznačajnu ulogu zato što postoji zainteresovanost i razumevanje koliko je to sve važno. Tako da ja vas samo molim da nastavite kao što ste danas govorili, da nastavite. I to je Darko rekao, ako se ponašamo kao da je to najvažnije pitanje, a imamo u vidu ipak da postoje i druge stvari, ako zagovaramo kao da je najvažnije pitanje, možemo sasvim da budemo sigurni da ono što mi očekujemo od toga ima realne izgleda.

ANDREJ NOSOV: Hvala, Nataša. Zamoliću sad Marijanu. Mi smo definisali maločas neke od zaključaka koji su jako fokusirani, ali neki će imati možda stav da su malo generalniji. Prosto verujemo da sa ovakve rasprave u ovom trenutku treba izaći sa takvim zaključcima koji su veza između svega onoga o čemu se tu govorilo. Marijana, hoćeš li ti da uzmeš reč?

MARIJANA TOMA: U zaključcima do kojih smo mi danas došli ja bih rekla prvo da su naše diskusije bile više nego dragocene za nas jer smo ovde mnogo više bili u ulozi slušaoca nego u ulozi onih koji treba da govore i izuzetno mi je drago, složila bih se s Natašom da je današnja diskusija bila više nego dobra, da je važno da se vidi da mladi ljudi jako puno razmišljaju o ovome, da shvataju vrednost i važnost ovog procesa. Zaključci do kojih smo došli, koje smo mogli da izvučemo iz vaših današnjih debata i javljanja, jesu da doprinos mladih prvenstveno leži u aktivističkoj ulozi koju vi treba da imate i koju možete da imate u ovom procesu, da tu vidite sebe i da na tom nivou možete da se angažujete u ovom procesu. Jedna od najvažnijih stvari koja se meni učinila kao prva koju sam izvukla bilo je to regionalno povezivanje mladih. Veoma mi je drago da vidim da i vi shvatate važnost regionalnog pristupa u suočavanju sa prošlošću, da ste svesni toga da bez regionalnog pristupa nema uspeha i da u tom regionalnom pristupu vi vidite ono što je u stvari mogućnost za pritisak na institucije, odnosno institucionalizaciju procesa, da je regionalni pristup, regionalno povezivanje mladih ljudi na ovom podneblju u stvari ono što je preduslov institucionalnog pritiska i institucionalizacije ovog procesa. I, takođe, jedna od stvari do koje smo došli, a ja se nadam da ćete se složiti sa mnom, jeste ono što je Darko spomenuo da proces utvrđivanja i kazivanja istine ne sme biti odlagan, da se ne može kretati sporo, već da se mora raditi na tome, i drago mi je što vidim zainteresovanost mladih da učestvuju u tome. Znači, aktivizam, regionalno

povezivanje mladih, neodlaganje, nikakvo neodlaganje procesa utvrđivanja i kazivanja istine, institucionalizacija samog procesa, to bi bili neki osnovni zaključci. Možda bi Andrej imao nešto da doda? I, naravno, pozivam sve vas da ukoliko imate još nešto što vam se provuklo kroz glavu kao vrlo bitno, da nam to kažete da bismo mogli i to da uvažimo.

ANDREJ NOSOV: Ja bih samo tu na kraju dodao jedno malo objašnjenje koje se odnosi na nekakav dodatak, koji možda ne mora da bude u formi zaključka. To je da u svakom slučaju, razgovarali smo sad u hodniku o građanskom vaspitanju, valja voditi računa o obrazovanju, o uključivanju istine odnosno utvrđenih činjenica o suočavanju sa prošlošću u škole, i o različitim drugim metodama i mehanizmima kako da dođe do institucionalizacije tog procesa. Svakako da svaki od tih pojedinačnih metoda ili mehanizama predstavlja važan korak i da će organizacije koje se specifično bave time u svakom slučaju raditi na tome. Dakle, samo to kao malo pojašnjenje, da se, naravno, ne završava čitav proces samo na tome što bi postojao određeni regionalni mehanizam kao komisija, već da zapravo upotreba rezultata tog regionalnog mehanizma predstavlja vrlo važan korak da se dopre do što većeg broja ljudi. Na početku smo razgovarali kako da to mi dopremo do društva, kako da ljudima prenesemo utvrđenu istinu. Ja mislim da su neki od zaključaka koje smo tokom prve sesije imali vrlo važni, a tu pre svega govorim o komunikaciji i pristupu sa onim generacijama koje nemaju te dodirne tačke, sem te prošlosti, sa bivšom Jugoslavijom, odnosno sa Bosnom, sa Hrvatskom, sa Kosovom i da će to biti jedan veliki problem na koji treba u tom „outreach“-u koji je Nataša spomenula, i u svim drugim metodama, posebno obratiti pažnju kada se kreiraju ti mehanizmi i metodi.

MARIJANA TOMA: Ja imam samo još jednu stvar koja je možda tehničke prirode. Nama je izuzetno važno i mi ćemo u toku ove nedelje napraviti evaluacione upitnike koje ću ja vama proslediti na vaše e-mail adrese. Izuzetno mi je važno da imam „feedback“ od svih vas sa vašim evaluacijama. To je bitno ne samo zbog toga da budemo u prilici da ocenimo današnji skup nego i zbog toga da bismo znali da li je potrebno nešto da menjamo u našem pristupu ovakvim konsultacijama. Tako da vas molim da odgovorite,

do kraja nedelje će vam biti poslato sve na vaše e-mail adrese koje ste mi dali, ja bih vas molila da budete ažurni, da to popunite što pre i da mi vratite. Hvala. I, naravno, ukoliko neko ima da kaže još nešto, molim vas, slobodno.

ANDREJ NOSOV: Da li neko želi da dopuni zaključke? Ako vam je dobro, onda ništa. Ja bih sad samo u ime koorganizatora i u ime Fonda za humanitarno pravo, što je mogla uraditi i Marijana, da zahvalim svima, pogotovo onima koji su jutros dugo putovali da dođu na ove konsultacije. Ovo je bilo veoma značajno, hvala vam. Naravno, ostajemo u kontaktu i nastavljamo da se bavimo ovom važnom temom koju, kako reče Darko, nemamo vremena da čekamo da se desi.

MARIJANA TOMA: Još samo minut, ja se izvinjavam, ovo je nešto što ne smem da izbegnem. U ime Fonda za humanitarno pravo volela bih da se zahvalim svima na saradnji, na tome što ste pristali da u nedelju dođete na današnji sastanak i pored tog što je EXIT u pripremi, vi ste bili spremni da odvojite jedan dan i to posle subotnje večeri, a nadam se da ćete mi se pridružiti ako se sad svi zajedno zahvalimo stafu, prvenstveno gospođici Milici Milić iz Inicijative mladih za ljudska prava, koja je podnela ogroman teret organizacije današnjeg skupa, i da se zahvalim kompletnom stafu Inicijative mladih za ljudska prava i Fonda za humanitarno pravo, zato što su kao i obično pokazali svoju solidarnost da priđu svojim kolegama kad im je to bilo najpotrebnije. Hvala vam.